

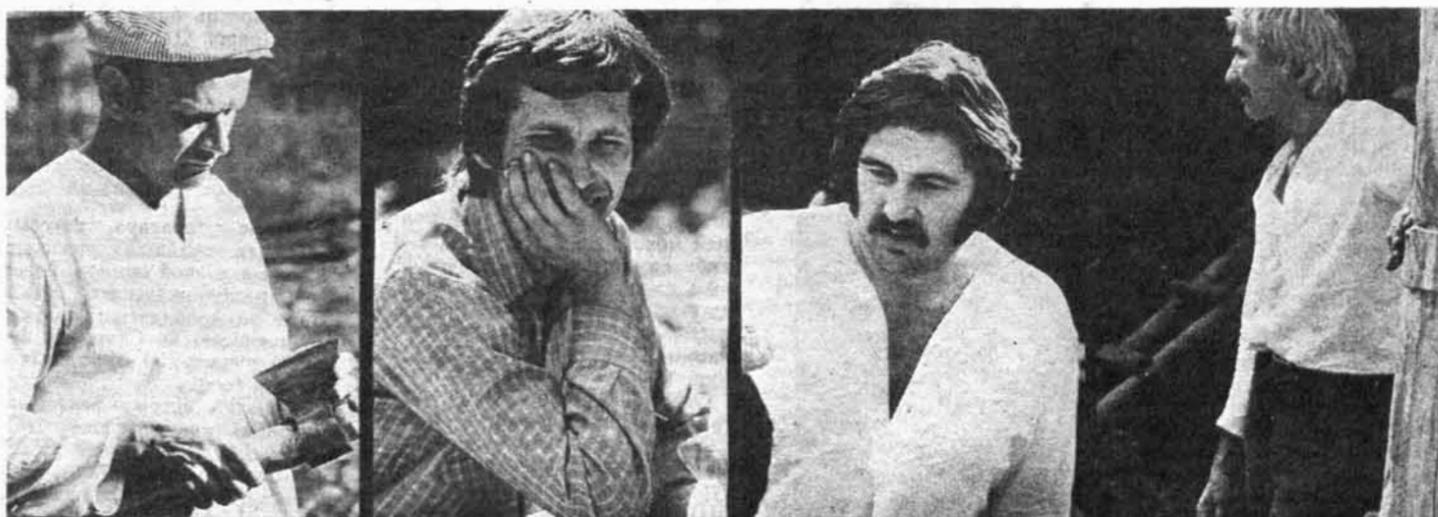
Людзьмі звацца! —
Янка Купала

Літаратура і Мастацтва

ВЫХОДЗІЦЬ З 1932 г.

ШТОТЫДНЁВІК МІНІСТЭРСТВА КУЛЬТУРЫ І САЮЗА ПІСЬМЕННІКАЎ БССР

Пятніца, 7 верасня 1990 г. № 36 (3550) ● Цана 10 кап.

Думка пра стварэнне на Стаўбцоўшчыне «Дарогі Коласа» даўно выпявала ў дзеячай культуры...

Шмат сцэжак, па якіх даялося хадзіць народнаму песняру. Бацька ягоны Міхал Міцкевіч жыў у розных кутках і заўсёды марыў стаць незалежным, працаваць на сваім кавалку зямлі. Паэт адлюстравяў гэта ў паэме «Новая зямля».

І вось выршана: героі гэтага і іншых твораў, увазоблены ў дрэве, павінны стаць своеасаблівым помнікам Коласу. Каб хутчэй рэалізаваць ідэю на справе, у Стаўбцоўскім раёне правялі практыкум разьбярoў на дрэве. На хутары Альбуць, дзе дванаццаць год жыла сям'я паэта, сабраліся лепшыя майстры з Мінска, Гродзенскай і Брэсцкай абласцей. Закіпела праца, застукалі сякеры. І вось ужо амаль два дзесяткі скульптур пастаўлены каля Акінчыц, Смольні, у гарадскім лесапарку, па дарозе на Альбуць.

Перад вамі — аўтары «Коласвай дарогі» і некаторыя іх работы. У верхнім радзе (злева направа): Леанід Галаенка, Анатоль Маголін, Сяргей Кляшчук, Міхась Корбаў; ніжні рад — Андрэй Пагажэльскі, Генадзь Дзялендзік, Валерый Парашчанка, Іван Супрунчык.

Анатоль КЛЯШЧУК.

ПОВЯЗЬ УЧАРАШНЯГА І СЁННЯШНЯГА

Хроніка свята

Прышло на беларускую зямлю светлае скарынаўскае свята. Кожны пройдзены дзень лучыць нас са шляхам, пройдзеным вялікім асветнікам і гуманістам. Узіраючыся ў здзейсненае ім, мы задумваемся і над тым, як жыць далей, што рабіць, каб запаветы яго не згаслі, каб не забыліся на іх, як было ўжо неаднойчы. У гэтай повязі часоў — мінулага і цяперашняга — вымалююцца контуры, абрысы будыніны, імя якой — будучыня. Трывала стаяць яму, бо падмурак ужо закладзены, а сцены ўзводзяцца, мацуюцца і ў гэтыя, юбілейныя дні...

«Добры дзень, добрыя людзі!» — гэтыя шчырыя наскія словы гучалі мінулае надзеяў у парку імя Янкі Купалы сталіцы рэспублікі, дзе адбылося гарадское студэнцкае свята, прысвечанае 500-годдзю Ф. Скарыны.

Бышчам само сярэднявечча, у якое жыў і тварыў наш першадрукар, асветнік і гуманіст, вярнулася ў парк. Спачатку пад спакойныя акорды «Полацкага сшытка», а потым пад гукі іншай старадаўняй музыкі тут, ля помніка Скарынаваму прадаўжальніку Янку Купалу, на адкрытай сцэне выступіў вядо-

мы фальклорна-харэаграфічны ансамбль «Харошкі». Ён вярнуў народныя танцы, кампазіцыі, пра якія, на жаль, многія з нас забыліся, а пераважная большасць — будзем шчырымі — і не ведала, не чула.

А гэта ўжо — памылкі быць не можа! — спяшаюцца сюды, на імправізаваныя тэатральныя падмосткі сам Ф. Скарына, Мі-

кола Гусоўскі, Пётр Мсціславец, Маргарыта... Іх воблікі ўвасобілі акцёры купалаўскага тэатра: У. Рагаўцоў, Ф. Варанецкі, Т. Пузіноўская, А. Уладзімірскі, М. Кірычэнка. Яны паказалі ўрываек са спектакля па п'есе А. Пётрашэвіча «Напісанае застаецца».

Сапраўды, як сказаў вядомы вучоны, член-карэспандэнт Акадэміі навук БССР, паэт і празаік, аўтар рамана-эсэ «Францыск Скарына, або Сонца маладзюковае» А. Лойка, звяртаючыся да прысутных, Францыск Скарына жыве ў нас і з намі. Ён — наша сумленне. Ён — гэта подзвіг, мудрасць, любоў, прыгажосць... А Лойка зазначыў, што подзвіг Ф. Скарыны эпохальны, бо менавіта з першай друкаванай кніжкі на роднай мове беларусы ўсвядомілі сябе самабытным і самастойным народам. Цяпер жа, адраджаючы сваю спадчыну, духоўнасць, культуру, мы аддаём яго памяці цеплыню сваіх сэрцаў і душ.

Студэнцкае скарынаўскае свята прадоўжылі ўдзельнікі фальклорнага калектыву «Валачобнікі» Мінскага інстытута культуры, самадзейныя артысты БПІ і інстытута замежных моў, фальклорны ансамбль «Зорачка» Мінскага гарадскога Палаца піянераў і школьнікаў. Прышліся глядачам даспадобы і гумарыстычныя сцэні ў выкананні артыстаў Ленінградскага тэатра музычнай камедыі.

Дарэчы, тут, ля помніка Я. Купалу, у гэты ж дзень фінішавалі і ўдзельнікі 1000-кіламетравага прабега, прысвечанага юбілею Ф. Скарыны, які пачаўся 24 жніўня з вуліцы Кірылы і Мяфодзія і праходзіў па многіх памятных мясцінах Беларусі і Літвы...

Дзяржаўная бібліятэка БССР імя У. І. Леніна — скарбніца многіх старадрукаў. Сярод унікальных выданняў захоўваюцца і скарынаўскія. Пачатак ягонага калекцыі быў пакладзены яшчэ ў 1925 годзе, калі ў

На стэндзе — Скарынавы кнігі.

ленінградскага бібліяфіла Камарніцкага набылі 10 кніг. На жаль, у час акупацыі фашысты вывезлі іх у Германію. Пасля вайны вернулі сем.

Іх можна ўбачыць на выстаўцы «Скарыніна», якая адкрылася ў бібліятэцы ў аўторак. Гэта — «Іоў», «Ісус Сірахаў», «Еккліяст», «Песня песням», «Прамудрасць божая», «Царствы», «Прарок Данііл»... Час наклаў свой адбітак на Скарынавы выданні. У асобных з іх не хапае некаторых аркушаў, сустракаюцца і аркушы дэфектныя. Але ж гэта — кнігі самога Ф. Скарыны!

У ДOME літаратара, таксама ў аўторак, прайшла прэс-канферэнцыя, у якой прынялі ўдзел члены рэспубліканскага аргкамітэта па правядзенні святкавання юбілею Ф. Скарыны, вучоныя, пісьменнікі, замежныя і савецкія госці.

Адкрыла прэс-канферэнцыю намеснік Старшыні Савета Міністраў БССР Н. Мазай. З асноўнымі мерапрыемствамі работнікаў друку, радыё і тэлеба-

чання, а таксама ўсіх, хто прышоў у Дом літаратара, пазнаёмілі міністр культуры БССР Я. Вайтовіч, віцэ-прэзідэнт АН БССР І. Навуменка, старшыня Дзяржкамдруку БССР А. Бутэвіч і іншыя.

Было паведамлена, у прыватнасці, што Савет Міністраў БССР прыняў рашэнне аб стварэнні нацыянальнага навукова-асветніцкага цэнтра імя Ф. Скарыны.

З самай раніцы 5 верасня было людна на былой Акадэмічнай вуліцы ў Мінску. Збылася даўняя мара рупліўцаў на нацыянальнай ніве: нарэшце ў сталіцы рэспублікі з'явілася вуліца, якая «названа ў гонар Францыска Скарыны — беларускага і ўсходнеславянскага асветніка і першадрукара». Прынамсі, так сведчыць тэкст мемарыяльнай дошкі, аўтар якой малады мінскі скульптар Алесь Дранец.

Выбар вуліцы невыпадковы. З аднаго боку знаходзіцца Акадэмія навук БССР — Ф. Скарына быў знакамітым вучоным.

На студэнцкім свіце выступае фальклорны ансамбль «Валачобнікі».

НІЛ ГЛЕБІЧ І Станіслаў-Стані СКАРЫНА.

Ватыкан — Мінск — Полацк...

Арганіст Папы Рымскага ўпершыню наведаў Беларусь

Зрэшты, выдатны музыкант Артура Сакецці выконвае місію не толькі арганіста Папы. Ён — мастацкі кіраўнік музычных праграм Радзё Ватыкана, прафесар кансерваторыі ў Рыме, мастацкі дырэктар Таварыства камернай музыкі ў Лугана (Швейцарыя), аркестравы дырыжор, хормайстар, кампазітар, уладальнік шматлікіх грамафінаў... У Мінск прыехаў па запрашэнні Музычнага таварыства БССР — весці заняткі па класе клавесіна са слухачамі

Акадэміі старадаўняй музыкі. (Як вядома, Беларусь ужо другі год ладзіць гэтыя курсы выканаўчага майстэрства, і з усеагульнага ўзровень. Павучыцца ў А. Сакецці, напрыклад, прыехалі і музыканты з Японіі, з Ганконга).

Сёлётнія курсы праходзяць пад знакам свята Скарыны, падтрымліваючы лейтматыў гуманізму і духоўнага адраджэння. Дзякуючы ініцыятыве Музычнага таварыства ў рамках ура-

чыстасцей адбыліся і публічныя выступленні Артура Сакецці: сольны арганні канцэрт у зале Святога Роха, што на Залатой Горцы ў Мінску, канцэрт у Полацкай Сафіі. Учора ў зале Святога Роха была супольная праграма з Дзяржаўным камерным аркестрам БССР і Мінскім дзяржаўным камерным хорам, дзе наш госць меў тры ролі: аркестравага дырыжора, дырыжора хору ды аркестра і арганіста.

Ці трэба казаць, што культурны люд Беларусі ўспрыняў візіт прафесара Сакецці не проста як буйную падзею ў музычным жыцці — здаецца, сам Бог даў магчымасць сустрэцца з духоўным пасланцам Італіі, дзе некалі дыхаў паветрам Адраджэння і наш вялікі асветнік — доктар Скарына.

Пагутарыць нам з мастра дапамагла ягона жонка Наташа — руская піяністка, студэнтка Алма-Ацінскай кансерваторыі, з якой музыкант пазнаёміўся пад час гастроляў у СССР. Яна добра валодае італьянскай і вырашае ўсе дзелавыя пытанні за сакратара, за імпрэсарыю.

— Мастра, якія асаблівасці ў працы арганіста Ватыкана?

— Арганіст Ватыкана іграе толькі тады, калі прысутнічае Папа. Таксама ладзіць канцэрты для Папы — з хорам, з аркестрам. Павінен суправаджаць Папу ў паездках. І ўсе нашы музычныя праграмы Радзё Ватыкана павінны мець дазвол Папы. У Папы два арганісты: адзін для важных канцэртаў (гэтая місія ўскладзена на мяне) і адзін для самых розных набажэнстваў.

— Вы з адзнакай скончылі вердзьеўскую кансерваторыю ў Мілане, маеце дыплом па шэрагу музычных спецыяльнасцей, у тым ліку і як арганіст. А ці рыхтуюць арганістаў спецыяльна для Ватыкана?

— Не-не, да гэтага не рыхтуюць як да будучай працы. Сюды арганіста запрашае сам, асабіста, Папа. Хоць, вядома, ёсць Інстытут Папы, дзе навучаюцца многія святары, а таксама тыя, хто атрымлівае потым магчымасць іграць у царкве...

— У Мінску вы з пэўнай місіяй — як педагог...

— Так, для мяне гэта іменная місія. Важная. Для музыканта, які канцэртае, важна быць і настаўнікам. Я не займаюся з пачаткоўцамі, я вучу ўжо музыкантаў, гэта мне вельмі падабаецца, бо яны ўжо маюць і педагогаў, прафесараў, і свой вопыт, і я гавару з імі як з музыкантамі. Прыемна, што на мае курсы з'ехалася шмат людзей, што многія проста прыходзяць з жаданнем паслухаць. А мы ж займаемся не папулярным фартапьяна, а клавесінам — старажытным і вельмі рэдкім інстру-

ментам, значыць, тут і піяністы праходзяць спецыялізацыю. Вельмі багата публікі і на канцэртах — я думаю, людзі ідуць, каб пазнаёміцца з невядомай для іх музыкай. Бо на канцэртах у Савецкім Саюзе я заўсёды іграю толькі музыку Італіі, яна ў праграмах арганістаў сустракаецца надта рэдка, таму публіка ведае пераважна Баха, Франка ды Ліста.

— Мастра, вы ігралі з мінскімі музыкантамі. Першае ўражанне?

— Камерны аркестр падрыхтаваны, вельмі добры аркестр, чулы. Гэта ж надта цяжка — за кароткі час зразумець дырыжора. Тое самае і хор... Траба мець асабліва камунікабельнасць, каб паразумецца з дырыжорам праз музыку.

— Вы прыехалі да нас пад час вялікага свята...

— І я вельмі рады святкаваць юбілейны ўгодкі Скарыны. Гэта асоба, якая зрабіла, так бы мовіць, рэвалюцыю ў нашай рэлігіі. Бо пераклад Бібліі — дужа важная справа. Яна паспрыяла дзялою паміж людзьмі, адкрыла шлях да свабоды і веры.

— Дзякуй, шановны мастра. Пасля выступлення ў Скарынавым Полацку і ў Мінску наш госць удзельнічае ў набажэнстве ў рыжскім Домскім саборы — падзея і для католікаў, і для ўсіх аматараў арганнага мастацтва. Затым канцэрт у Сакецці чакае музычны Валгаград...

С. БЕРАСЦЕНЬ.
Фота Ул. КРУКА.

Гасцей вітаюць земляні Якуба Коласа.
Фота Г. СЯМЕНАВА, Ул. МЯЖЭВІЧА (БЕЛТА) і Ул. КРУКА.

З другога — 1-я мінская клінічная бальніца — добра вядомы і яго лекарскія справы. Нарэшце, бярэ яна пачатак паблізу Дома друку — ён жа праславіўся ў свеце і як першадрукар. Заканчваецца вуліца імя Ф. Скарыны ля Батанічнага саду — прыгадайма Ф. Скарыну-батаніка.

Беларускія вучоныя і госці з многіх гарадоў рэспублікі, а таксама з Расіі, Украіны, Літвы, Польшчы, ГДР, Чэхаславакіі і іншых краін адразу пасля адкрыцця мемарыяльнай дошкі накіраваліся на юбілейную сесію Акадэміі навук БССР. Гаворка ішла аб неўміручасці скарынаўскай спадчыны, яе значэнні для цяперашняга Адраджэння беларускага народа. Адзначалася, што асоба Ф. Скарыны — гэта постаць сапраўднага тытана сярэднявечча, якая заўсёды будзе прыцягваць да сябе людзей. Адкрыццё новых фактаў, звестак пра яго — не толькі набліжэнне да Ф. Скарыны, але адначасова далейшае заглибленне ў нацыянальную гісторыю, культуру, навуку.

Са скарынаўскімі ўрачыстасцямі сёлета супала і правядзенне традыцыйных Каласавін. Беларускія пісьменнікі разам з гасцямі ў сярэдзі наведвалі родныя мясціны Якуба Коласа, азнаёміліся з алей перапісчыкаў твораў песняра (асобныя скульптуры чытачы ўжо бачылі на першай старонцы гэтага нумара «ЛіМа»). А ўвечары ў Стаўбцоўскім раённым ДOME культуры адбылося вялікае літаратурнае свята. У выступленнях пісьменнікаў і навукоўцаў, землякоў Я. Коласа суседнічалі імяны двух волатаў беларускага народа, радцаў на ніве Адраджэння.

З 6 па 16 верасня ў мінскім ДOME кнігі будзе працаваць выДАЙЦЕ ВЕРЫ!

ЯК ГЭТА РАЗУМЕЦЬ?

Такое пытанне задае ў пісьме ў рэдакцыю наш чытач са Жлобіна (ліст яго друкуецца сёння на чацвёртай старонцы штотыднёвіка). Яно ўзнікла ў чытача, калі пабачыў, што іхняя жлобінская газета «Камуніст» раптам пачала выходзіць і на рускай мове. Калі чытач пацікавіўся прычынай гэтага, дык высветлілася: каб захаваць падпісчыкаў-гараджан...

Як гэта разумець? Дзіма такое ж пытанне вырвалася і ў мяне, калі ў 35-ым нумары штотыднёвіка «7 дзён» на першай старонцы, на самым відным месцы працягаў: «В сувязі з убыточнасцю беларускага варыянта, еженедельнік будзе выходзіць толькі на руском языке».

Сапраўды, як гэта разумець? Тым больш, сёння, калі ўступіў у сілу Закон «Аб мовах у Беларускай ССР», якім наша мова аб'яўлена дзяржаўнай мовай рэспублікі! Хто гэта так

стаўка «Францыз Скарына і сённяшні дзень беларускага кнігадрукавання». У экспазіцыі прадстаўлена больш за тысячу кніг, выпушчаных у розны час выдавецтвамі рэспублікі. Сярод іх — кнігі-лаўрэаты міжнародных, усесаюзных і рэспубліканскіх конкурсаў, калекцыі эксклюзіўныя і мініяцюрныя выданні.

6 верасня ў ДOME літаратара засядаў аргкамітэт міжнароднай асацыяцыі беларусістаў; у Палацы мастацтваў прыняла першых наведвальнікаў рэспубліканская мастацкая выстаўка, прысвечаная 500-годдзю з дня нараджэння Ф. Скарыны; у Палацы культуры прафтэхдукацыі «Юнацтва» прайшло фальклорнае свята моладзі.

Вечарам прадстаўнікі творчых саюзаў, грамадскіх горада-герояў Мінска, госці сабраліся ў Дзяржаўным акадэмічным Вялікім тэатры оперы і балета БССР, дзе адбылося ўрачыстае пасаджэнне, прысвечанае юбілею, а таксама святочны канцэрт.

Сёння ў Беларускай дзяржаўнай філармоніі адбудзецца канцэрт «Скарынінскія сюіты», заўтра ў мінскім парку імя Янкі Купалы пройдзе і Міжнародны пленэр жывапісу, а на Выстаўцы дасягненняў народнай гаспадаркі БССР адкрыецца выстаўка «Аматарства Беларусі». Таксама на ВДНГ БССР, але ўжо 9 верасня, праводзіцца Дзень аматараў кнігі.

У суботу і нядзелю пройдуць мастацкія свята ва ўсіх раёнах сталіцы рэспублікі.

Гэта — у Мінску. А юбілей Ф. Скарыны адзначае ўся Беларусь. Эпіцэнтрам свята з 7 па 9 верасня стане старадаўні Полацк. Аднак пра гэта — у наступным нумары «ЛіМа».

НАШ КАР.

парашыў! Сама рэдакцыя ці выдаўцы штотыднёвіка—БЕЛТА пры СМ БССР і аддзел інфармацыі Савета Міністраў БССР! Калі апошнія, дык адно застаецца сказаць:

— Дзіўныя рэчы творыш ты, Божа!

Ну, а як гэта разумець! У каталозе газет і часопісаў БССР на 1991 год значыцца ці не паўтара дзесятка новых выданняў. Добра! Добра, вядома. Але ж толькі лічаны з іх — беларускамоўныя. Нават пасля «Народнай газеты» стаіць сакраментальнае: «на руском языке».

Гэта ўсё — што! Свядомая, знарочыстая рэакцыя на першыя захады да адраджэння беларускай мовы і культуры ці чыясьці звычная бяздумнасць, традыцыйная наша абьякаваць! Прынамсі, не хачелася б думаць, што гэта, выбачаеце, правакацыя...
ЛІМАВЕЦ.

Інтэрв'ю напярэдадні пагзеі

Купалаўцы ў юбілейным сезоне

15 верасня адкрываецца чарговы сезон у Беларускай дзяржаўнай акадэмічнай тэатры імя

Янкі Купалы. Наш карэспандэнт сустрэўся з галоўным рэжысёрам тэатра Валерыем Раеўскім.

— Валерыі Мікалаевіч, чым адметны будучы сезон, што новага ўбачаць глядачы?

— Адкрыццё сезона супадае з вельмі значым для ўсіх нас датай. Прайшло роўна семдзесят гадоў, як 14 верасня 1920 года ў Мінску быў адкрыты Першы беларускі дзяржаўны драматычны тэатр, які потым стаў славутым тэатрам імя Янкі Купалы. І вельмі сімвалічна, што юбілей калектыву сустракае актыўнай працай над сцэнічным увасабленнем аднаго з шэдэўраў літаратурнай спадчыны вялікага Янкі Купалы — п'есы «Тутэйшыя», якую ставіць рэжысёр Мікалай Пінігін, сцэнаграфія Барыса Герлавана, кампазітар Уладзімір Кур'ян. Гэта будзе фактычна першая пастановка «Тутэйшых» пасля забароненай спробы паставіць яе ў 1926 годзе. На прэм'еру запусцім глядачоў у пачатку кастрычніка.

І ў новым сезоне асноўным клопам купалаўцаў будзе працяг стварэння свайго, сур'ёзнага рэпертуару, не падобнага на іншыя тэатры, на афішы якіх у апошнія гады абавязкова прысутнічаюць камерцыйныя, так званыя касавыя п'есы. Я асабіста з пачуццём адказнасці і хвалювання прыступаю да ажыццяўлення даўняй задумы — пастановкі «Трох сяцёр» А. П. Чэхава. Перакладчык У. Някляеў, мне здаецца, здолеў перадаць чэхаўскую інтанацыю, паэтыку гэтага твора. Як толькі завершыцца праца над сцэнічным вар'іянтам п'есы паводле выдатнай публіцыстычнай кнігі Святланы Алексіевіч «Цынкавыя хлопчыкі», адразу ж прыступім да яе пастановкі. Ну, а як звычайны беларускі селянін Ютка Казубоўскі вырашыў будаваць вежу да неба і што з гэтага выйшла, глядач даведаецца, калі мы неўзабаве запусцім яго на прэм'еру новай камедыі А. Дударова і У. Някляева «Вежа». Пастановку спектакля, першапачатковая задума якога нарадзілася ў нашым тэатры (прачытаўшы ў «Полымі» апавесць У. Някляева, мы адразу ж заказалі яму п'есу), ажыццяўляе творчая група на чале з вядомым рэжысёрам Барысам Эрынём.

Напярэдадні юбілею купалаўцаў хочацца адзначыць, што многія лепшыя старонкі творчага летапісу тэатра звязаны з працай гэтага паважанага ветэрана беларускай і савецкай сцэны. Заўзятыя тэатральныя ішчэ помняць пастаўленыя Б. Эрынём спектаклі «Ліса і вінаград», «Людзі на балоце» і многія іншыя. Трывала замацаваліся ў цяперашнім рэпертуары яго спектаклі «Вечар» А. Дударова і «Памінальная малітва» Р. Горына.

Плэнны творчыя кантакты, узаемазвязі з культурай і мастацтвам іншых, блізкіх і далёкіх народаў заўсёды былі неабходны для развіцця беларускага нацыянальнага тэатра. Вядомы малдаўскі пісьменнік Іон Друцэ і рэжысёр Іон Унгурану прапанавалі нам сцэнічны вар'янт п'есы «Белая царква». На беларускую мову яе пераклаў Генадзь Бураўкін. Як ужо добра вядома, рэжысёр Іон Унгурану нядаўна быў прызначаны новым Вярхоўным Саветам Рэспублікі Малдова на пасаду міністра культуры рэспублікі. Але ён даў цвёрдае абяцанне знайсці ў пачатку наступнага

года магчымасць прыехаць у Мінск і ажыццявіць пастановку ў нас «Белай царквы».

Рэжысёр Андрэй Андросік, мастак Уладзімір Жданаў, кампазітар Уладзімір Кандрусевіч пачалі ўжо работу над пастановкай драмы Тэнэсі Уільямса «Шклянны звяр'янец» («Блакiтная ружа» — другая яе назва, магчыма, менавіта так будзе названы і купалаўскі спектакль). Пераклаў п'есу Леанід Дранько-Майсюк. Гэта будзе першая сустрэча купалаўцаў з драматургіяй выдатнага амерыканскага драматурга нашага стагоддзя.

Заканчваецца работа над перакладам п'есы А. Камю па рамане Ф. Дастаўскага «Бесы», якую мы плануем паставіць у якасці самастойнай работы групы артыстаў нашага тэатра. У творчых планах — камерная п'еса англійскага драматурга Дж. Марэла «Смех лангусты», прысвечанай жыццю і творчасці найвыдатнейшай актрысы С. Бярнар, цікавая сучасная п'еса вядомага ленынградскага драматурга Уладзіміра Аро «Развітанне з Вятуліным», п'еса С. Букчына пра дарэвалюцыйны Мінск, некаторыя іншыя назвы.

— Апошнім часам значна пашырыліся інтэрнацыянальныя сувязі купалаўцаў. Ці прыносяць яны свой плён?

— Лічу, што яны жыццёва неабходны для нармальнага развіцця творчага калектыву нацыянальнага тэатра. У апошнія гады мы ўпершыню ў гісторыі тэатра заключылі непасрэднае пагадненне аб творчым супрацоўніцтве з некаторымі замежнымі тэатрамі. У самым канцы мінулага сезона, у дні Усесаюзнага свята славянскай пісьменнасці, асветы і культуры, якое праводзілася ў Мінску, мы паказалі прэм'еру камедыі балгарскага драматурга Х. Бойчава «Швейцарыя, Швейцарыя...» Паставіла яе творчая брыгада з Габраўскага тэатра імя Рача Стаянава — рэжысёр Іардан Гаджаў, мастак Ашот Тавукчян, балетмайстар Росен Мятодзіеў. Такое ж пагадненне заключана ў купалаўцаў і з калектывам драмы Славенскага нацыянальнага тэатра з Любляны. Цяпер мы працягваем пошук славенскай п'есы для пастановкі яе славенскім рэжысёрам на нашай сцэне. Пасля паспяховага паказу «Эмігрантаў» С. Мрожака (рэжысёр М. Пінігін) на міжнародным «Мрожак-фестывалі» ў Кракаве ў чэрвені 1990 года многія тэатры Польшчы выказалі жаданне супрацоўнічаць з намі. Для вызначэння канкрэтнага тэатра і да падпісання пагаднення мы мяркуюем спярша паехаць туды, дзе даўно чакаюць сустрэчы з мастацтвам на роднай мове, — да беларусаў Беласточчыны.

— Як канкрэтна тэатр мяркуе адзначыць свой юбілей?

— Вядома, мінуў час гучных і пышных юбілеяў. Але сёння, калі пачаліся і набіраюць сілу працэсы адраджэння роднай мовы, гісторыі, спадчыны, юбілей беларускага акадэмічнага тэатра мог бы стаць сапраўдным нацыянальным святам. А пакуль што выдавецтва «Беларусь» не згадзілася выдаваць ці нават уключыць у план выдання гатовы ўжо рукапіс зборніка артыкулаў, рэцэнзій, твор-

чых партрэтаў, аглядаў, эсэ, гумарэсак і розных іншых матэрыялаў пра тэатр (аўтары — вядомыя пісьменнікі, крытыкі, тэатразнаўцы, дзеячы тэатра). Аргументацыя адна — ад такога выдання не будзе прыбытку. (Заўважым у дужках: МХАТ такі зборнік выдае кожны год). З вялікай цяжкасцю мы друкуем свае афішы, бо адзіная ў Мінску друкарня з ручным наборам (друкарня Белсаўпрофа) не мае належнай колькасці беларускіх літар вялікага памеру. Не выгадна браць заказы на рэкламную прадукцыю ад тэатра імя Я. Купалы і Мінскай фабрыцы каляровага друку. З пераходам на рыначную эканоміку ў тэатра, як і ў многіх устаноў культуры, узнікнуць цяжкасці, вынікі якіх пры ранейшым стаўленні дзяржавы да культуры могуць быць самымі трагічнымі.

І тым не меней, 25 верасня мы распачынаем юбілейны паказ-агляд лепшых спектакляў тэатра імя Я. Купалы. Амаль усе назвы на афішы агляду — творы беларускай драматургіі, якія і сёння ў нашым пастаянным рэпертуары: «Паўлінка» Я. Купалы, «Трыбунал» А. Макаёнка, «Ажніцка — не журыцца» Далейкіх і М. Чарота, «Парог», «Вечар» і «Радавыя» А. Дударова, «Мудрамер» М. Матукоўскага, «Страсці па Лудзею» У. Бутрамева. Прэм'ерай «Тутэйшых» Я. Купалы плануецца завяршыць гэты агляд. Пералік усіх гэтых назваў, мне здаецца, з'яўляецца красамоўным адказам на абвінавачванні тэатра ў тым, што ён беларускамоўны, а не нацыянальны. Да таго ж лічу, што і пастаўлены ў апошні час спектаклі па творах драматургаў іншых народаў («Дракон», «Памінальная малітва», «Вар'якае жыццё» і іншыя) перш за ўсё закранаюць самыя балючыя праблемы сённяшняга духоўнага жыцця менавіта беларускай нацыі. Гэтым, вядома, не здымаецца пытанне пра неабходнасць пастаяннай працы з нашымі драматургамі, трывай сувязі з імі, — таму мы, як і заўсёды, будзем рады азнаёміцца з кожнай новай п'есай беларускіх драматургаў.

Як бачыце, у жыцці тэатра, як і ўвогуле ў сённяшнім жыцці, — даволі многа складаных праблем. Мне здаецца, сёння тэатру імя Я. Купалы патрэбна не столькі прыздзірлівая з усіх бакоў дробязная крытыка, часам заснаваная на старых догмах і стэрэатыпах, а канкрэтная, дзейсная, клапатліва бацькоўская дапамога і з боку дзяржавы, і з боку многіх прадпрыемстваў і аб'яднанняў, якія мы запрашаем стаць нашымі спонсарамі. А нам застаецца як мага больш разнастайны пошукі сваіх, уласцівых толькі тэатру, сцэнічных сродкаў выразнасці, працаваць над удасканаленнем сваёй мовы, свайго сцэнічнага майстэрства.

Гутарыў
Банкарэм НІКІФАРОВІЧ.

ДА ЗГУРТАВАННЯ БЕЛАРУСАЎ СВЕТУ

Беларусы ўсіх краёў, аднаіцесь!
Нас няшмат, а будзе менш яшчэ,
Як адступім,
Зломімся пад націскам,
Як ад нас рашучасць уцячэ.

Праз усе вякі нас толькі ціснулі
І хадзіць хацелі, як па тлі.
Нас душлі Волгамі і Вісламі —
Кожны тужыў зашмаргу пятлі.

Нас турылі з Бацькаўшчыны, з Дзедзіны.
Нам, панам крывіцкае зямлі,
Котласы, Чарнобылі адведзены.
Маем права мы на мазалі.

Нас палілі, катавалі, праталі,
Малацілі нас, нібы кулі,
Каралі,
Забойцы,
Імператары,

І бацькі працоўных мас,
Калі

Беларусь, як палатніну, кроілі
На мундзіры ды на каптаны.
І магілы з нашымі героямі
Уціскалі валуны мані.

Над святынямі пазруйнаванымі
Паклянемся дбаць пра карані.
Будзем Янкамі,
А не Іванамі,
Што не ведаюць свае радні!

Працавалі мы на ўсе імперыі,
Папрацуем на сябе,
Браты!
Дык адродзімся душой і вераю.
З намі Бацька Бог
І дух святы!

Рыгор БАРАДУЛІН.

Сыноў бацькаўшчына
сваіх кліча...

Пошта адной публікацыі

Хвалючы чытацкіх пісьмаў выклікалі «Зварот да беларусаў свету» і ліст старшыні Аргкамітэта згуртавання «Бацькаўшчына» Яўгена Лецікі (разам з невялікай анкетай), змешчаныя ў «ЛіМе» 10 жніўня. Ідэя, пакладзеная ў аснову згуртавання, — садзейнічаць аб'яднанню беларусаў Савецкага Саюза і ўсяго свету з мэтай духоўнага, нацыянальнага адраджэння беларускага народа, усіх яго прадстаўнікоў, дзе б яны ні жылі, — знайшла аднадушную падтрымку нашых чытачоў. Лісты прыйшлі літаральна з усіх куткоў рэспублікі і краіны. Аўтары іх выказваюць пачуцці радасці і добрыя спадзяванні, якія звязваюць з дзейнасцю згуртавання «Бацькаўшчына», падкрэсліваюць, што толькі разам, супольна, агульнымі намаганнямі мы зможам адраджаць, вярнуць да жыцця сваю мову, культуру, стаць народам са слаўнай і багатай гісторыяй, стварыць сапраўды вольную, незалежную дзяржаву Беларусь. Чытачы выказваюць гарачае жаданне прыняць удзел ва ўстаноўчай канферэнцыі, многія з іх пералічылі грошы на рахунак Аргкамітэта «Бацькаўшчына».

Вось ліст ветэрана Узброеных Сіл СССР, палкоўніка ў адстаўцы масквіча В. Астаповіча. Ён піша: «У Маскве нас, беларусаў, жыўе больш за 60 тысяч, створана тут, як вядома, Таварыства беларускай культуры імя Ф. Скарыны. Але, на жаль, мы не адчуваем аніякай падтрымкі ад афіцыйных улад рэспублікі, у тым ліку і ад Пастпрадстаўніцтва БССР ў Маскве. Наша мара — пабудаваць у Маскве Цэнтр беларускай культуры, вакол якога маглі б гуртавацца ўсе прыхільнікі нашага нацыянальнага адраджэння». А далей аўтар ліста раскавае пра тое, як ён паслаў свае меркаванні і пажаданні накіраваўшы іх у адпаведны аддзел у Маскве. У адказ на ліст старшыні Камісіі мяне вельмі ўразаў. Я звяртаўся да Вярхоўнай улады майёй рэспублікі на беларускай мове, цяпер дзяржаўнай, а адказ мне пішучы на руску. Большай непавялі да сябе я не чакаў...»

Чытачка з Рыгі Н. Камілеўская, адказваючы на пытанні анкеты, запісала: «Ідэю згуртавання беларусаў (не толькі савецкіх, але і ўсяго свету) падтрымліваю і ўхваляю. Лічу,

што надышоў той самы момант, калі аб'яднанне беларусаў свету — гэта пытанне жыцця. У нас, беларусаў Латвіі, ёсць асабліва яркавы прыклад — сусветнае згуртаванне латышоў, народа, што даў нам прытулак на сваёй зямлі. Мы маглі б многае ўзяць з вопыту іхняй работы».

У рэдакцыйнай пошце — лісты І. Ляпіна з Мурманска, М. Пачабыта з г. Бярэзінска Запарожскай вобласці («дапамога тутэйшым беларусам патрабуецца хоць бы ў тым, каб атрымліваць пастаянную інфармацыю пра падзеі на радзіме, пра яе помнікі, культуру, гісторыю»), нашага сталага чытача, ветэрана вайны і працы з г. Багародзіцка Тульскай вобласці Я. Кохана (ён пераслаў перавод на рахунак Аргкамітэта), пенсіянера з г. Ладыжна Вініцкай вобласці Г. Варцінскага (ён наведвае, што пералічыў на рахунак Аргкамітэта 30 рублёў, і скардзіцца, што «за другое паўгоддзе мінула года не атрымаў па падпісцы нумарнага нумара «ЛіМа», а сёлета ўжо не прынеслі двух нумароў «ЛіМа» і «Маладосці»).

«Хто спазнаў, што такое настальгія, той зразумее мяне, мае пачуцці, з якімі я чытаў «Зварот да беларусаў свету» і ліст Я. Лецікі. Калі спатрэбіцца мая дапамога, буду рады дапамагчы», — піша П. Якімчук з г. Нарыльска Краснаарскага краю. «Згуртаванне «Бацькаўшчына» дапаможа з'яднаць свядомых беларусаў у імя таго, каб здзейснілася вялікая мара народа «людзкім звацца», каб Беларусь займела свой твар і заняла годнае месца ў цывілізаваным свеце», — гэта радкі з ліста 27-гадовага рабочага з г. Харкава У. Маркевіча.

Чытач «ЛіМа» з украінскага горада Ковеля Г. Бялкоўскі свой допіс у рэдакцыю заканчвае такімі словамі: «Мая мара — вольная і незалежная Беларусь. Наш народ варты гэтага».

Адказы на анкету даслалі прарэктар Наўгародскага педагогічнага інстытута У. Худніцкі, К. Мардзвінаў з г. Чэлябінска, настаўніца з г. Капыля Л. Марчэлава, Т. Талкачова з г. Наваполацка (разам з квіткам аб пералічэнні грошай на рахунак Аргкамітэта).

Як вядома, у многіх гарадах краіны створаны культурна-асветніцкія суполкі беларусаў, філіі ТБМ імя Ф. Скарыны. Лісты з такіх суполак і філій прыйшлі з г. Якушка (А. Баркоўскі, суполка «Суродзіч»), з г. Магілёва (І. Пушкін, суполка «Машэка»), Гародні (В. Варанец, Рада ТБМ імя Ф. Скарыны), з г. Салігор-

ска (Л. Бойка, суполка «Бацькаўшчына»), член Дэмакратычнай партыі Расіі са Смаленска А. Кузьмяноў і многія, многія іншыя.

19-гадовая настаўніца музыкі з Салігорскай школы мастацтваў А. Максімаўца выказвае спадзяванне, што са з'яўленнем згуртавання «Бацькаўшчына» яна не будзе адчуваць сябе такой адзінокай, бо «ў школе я адна беларускамоўная, і вельмі цяжка рабіць тое, што належыць рабіць: выхоўваць нашых дзетак на лепшых традыцыях і культурных здобатках тысячагадовай гісторыі Беларусі».

Даслалі адказы на анкету і нашы пастаянныя чытачы з Мінска кандыдат тэхнічных навук А. Каўцэвіч, Н. Лабанава, І. Мірончык.

Многія чытачы ў сваіх лістах выказваюць канкрэтныя прапановы. Так, сувязіст з Брэста У. Рыбак, раскаваўшы аб тым, наколькі нізкая нацыянальная самасвядомасць у іхнім прыгранічным горадзе, піша: «Каб нешта зрушыць з месца, «Бацькаўшчыне» варта займець сваю радыёстанцыю. Гатовы ўзяцца за гэтую справу, гатовы працаваць бясплатна, «за ідэю». Спачатку можна было б арганізаваць радыёвяшчанне, а пасля і свой, незалежны тэлеканал...»

А. Чыж з Гомеля пранануе, каб «Бацькаўшчына» неадкладна падумала аб наладжванні свайго выдання. «Куды сёння ні павярні каня, — піша чытач, — усюды трэба араць. Рабіць жа гэта, урабляць нашу ніву трэба найперш праз выданне часопіса ці бюлетэня, прысвечанага пытанням асобы, сям'і, роду (ён і назву можа мець такую — «Наш род»), пытанням выхавання грамадзяніна, а значыцца, і пытанням захавання і развіцця нацыі...»

А на заканчэнне — ліст інжынера міжгародняй тэлефоннай сувязі з г. Мазы Гродзенскай вобласці І. Палубешкі: «Мы павінны згуртавацца, каб вярнуць пачуццё нацыянальнай годнасці сабе, усім тым, хто нарадзіўся на гэтай зямлі, чые продкі мелі тут свае карані і каго лёс параскідаў па свеце. І няхай маленькая суполка беларусаў у далёкай Канадзе ці ў іншым месцы будзе прытулкам кожнаму вандронку наму беларусу. Будзе тым месцам, дзе ён знойдзе не толькі куток для адпачынку, але сярод чужыны адчуе роднасць і аднасць душ. І каб кожны беларус, дзе б ён ні жыў, ведаў, што тут, на Бацькаўшчыне, яго сустрэнуць цёпла, прыхільна, ласкава».

Жыве Беларусь!

Аддзел пісьмаў і грамадскай думкі.

Хачу падзяліцца некаторымі чыццёвымі, зладзённымі развагамі, якія не даюць спакою апошнімі днямі.

Чалавек я ўвогуле забяспечаны, заробак мой вышэйшы, чым устаноўлены ў нас практыкавы мінімум. Шмат грошай ідзе ў мяне на кніжныя набыткі. Да апошняга часу гэтыя выдаткі не вельмі былі па кішэнні. І падпісваўся я на два, нават і на тры дзясцікі найменшых газет і часопісаў. Меркаваў, што гэтаксама будзе і на наступны год. Акрамя ж «Літэратурнай правды», «Комсомольской правды», «Советской культуры», «Аргументов и фактов», «Нового мира», «Огонька», «Знамени юности», «Дружбы народов», хацелася б сачыць і яшчэ за шэрагам выданняў, якія друкуюць ці будуць друкаваць творы А. Салжаніцына, М. Алданава, С. Сакалова, І. Бродскага, шмат цікавых твораў сучасных савецкіх пісьменнікаў. А як не выпісаць нашы беларускія выданні — «Полымя», «Маладосць», «Крыніцу», «ЛіМ», «Нёман», «Спадчыну», «Чырвоную змену», «Звяду»?

Вядома, я цяпер таксама не-

Што здарылася? Чаму сёння, калі ўступіў у сілу Закон аб мовах, наша райгазета «Камуніст» пачала друкавацца і на рускай мове? Всковаму чытачу, а чытаюць яе пераважна вясцоўцы, беларуская мова больш блізкая, зразумелая.

Пазваніў у рэдакцыю. Мне адказалі, што зроблена гэта дзеля таго, каб заахваціць гара-

Не так даўно ў газеце «Звезда» я прачытала аб тым, што кошт праезду ў метро ўзрастае ў два разы. Тлумачыцца гэта тым, што метро працуе на дацяці, і кошт адной паездкі. Прабачце, гэтаму і не веру. Калі не паленавацца і падыць падшыўку «Звядзі» ці «Советской Белоруссии», то можна знайсці пераможны рапарт кіраўнікоў Мінскага метрапалітэна, дзе сцвярдзілася, што ўжо за першы год эксплуатацыі метро акупіліся ўсе выдаткі.

Тані ж самы крок наважвалася зрабіць і Маскоўскае метро. Аднак калі ва ўсім дасканала разабраліся («Літэратурная газета» ў № 33, 15.08.90), дык аналялася, што ва ўсім вінавата безгаспадарчасць работнікаў метрапалітэна.

Таму, думаецца, што і Мінскаму метрапалітэну варта спачатку добра разабрацца, у чым справа, а потым ужо вырашаць, што рабіць. І пры гэтым неабавязкова вытрасаць кішэнні пасажыраў.

Апошнім часам я прыкмячаю, што, ідучы да рыначнай эканоміі, усе стараюцца вырашаць свае праблемы за кошт спажывача. Першы крок у гэтым на-

Літаральна некалькі дзён таму назад я з сабрамі вярнуўся з вандронкі па Віленшчыне. Тое, што мы убачылі, наведваючы музеі і выставы ў Вільні, пачулі ад людзей, вельмі ўзрушыла нас, а прыехавшы дадому, прачыталі артыкул А. Цітова «Як вырашаў лёс Віленшчыны» ў газеце «Голас Радзімы» і вырашылі напісаць вам.

За некалькі тыдняў на «Літоўскай» зямлі мы не знайшлі ніводнага ўзгадкавання пра Беларусь і беларусаў ні ў адным з музеяў Літвы, хаця для ўсіх іншых народаў — рускіх, татар, лярэў, украінцаў, палякаў і караімаў — месца знайшлося. Яшчэ больш абразлілі надпісы пад экспанатамі і на мемарыяльных шыльдах на рускай мове: Костанс Калинаускас, Францішас Багушавічус, Барбара Радвілайте, Адамас Мичнявичус і г. д. Што гэта, своеасаблівае бачанне гісторыі альбо спроба ўзвысіцца, прыніжаючы іншых? Як растлумачыць той факт, што на карце ў Віленскім гістарычным музеі пад назвай «Тэатры і навучальныя ўстановы Літвы ў перыяд сярэднявечча» адзначаны не толькі Мінск,

шта выпішу. Але, безумоўна, на шмат менш, чым у мінулыя гады. А што рабіць людзям з меншым заробкам?

Лічу, што такое становішча — гэта і «удар пад дых» адраджэнню беларускай мовы і культуры. Эртыка, сэнс, нізкапробныя дэтэктывы, пікантныя падрабязнасці з жыцця «людзей свету» — вось што зараз будзе браць верх у друку.

Мне здаецца, што ў першую чаргу трэба ратаваць выданні, якія змагаюцца за адраджэнне беларускай мовы, нашай культуры і спадчыны. Калі мы зараз зменшым колькасць падпісчыкаў «Полымя», «Маладосці», «ЛіМа», «Беларусі», «Спадчыны» (а пры значным павышэнні цэны на іх так і здарыцца), то спынімся на месцы. Таму і не абцяжыцца зараз без датацый. А павінны яны пайсці ад усіх зацікаўленых арганізацый, Галоўнае ж — датацыя дзяржавы. Іначай праз год ці два мы будзем губляць грошы ў змаганні з бездухоўнасцю яшчэ большай, яшчэ страшнейшай.

Алесь КАРЛЮКЕВІЧ,
ваенны журналіст.

джан падпісвацца на газету.

Няўжо толькі таму пад назвай газеты з'явіўся надпіс «Выдаецца на беларускай і рускай мовах»? Да чаго прыводзіць такі крок, мы добра ведаем. Такія гульні канчаюцца тым, што ў хуткім часе і наша раённа стане рускамоўнай.

М. КАНАШ.

г. Жлобін.

прамку зрабіла наша ўлада, павялічыўшы заробак кіраўнікоў розных рангаў удвая-ўтрая. Так, яны ўжо забяспечаны ад нечаканасцей рыначнай эканоміі. Няўжо нашы эканамісты не разумеюць, што, нічога не змяніўшы ў прамысловасці, павялічыць кошт тавараў — гэта крок у бездань? У рыначнай эканоміі галоўнае не высокая цэна, а барацьба за дасканалае тэхналогію, за паліпшэнне якасці тавараў, за зніжэнне сабекошту, каб тавары змаглі вытрымаць канкурэнцыю. А цяпер ідзе барацьба, каб больш узяць з кішэнні спажывача. І гэта робіцца таму, што мы, спажывачы, не задумваемся над сваім становішчам, а панорліва падстаўляем свае бані, каб нас было спрытнае стрыгчы, як тую авечку.

Чаму са сваёй кішэнні мы павінны аплачваць безгаспадарчасць, нядабайнасць ці проста бяздзейнасць? Хто падбае пра простых працоўных, пенсіянераў, студэнтаў? Бо нават і тыя людзі, у наго заробак пад 200 рублёў у месца, спячюцца ў бездань жабрацтва.

В. РАН.

г. Мінск.

Вільня, Гародня, Нясвіж і Полацак, а і Кіеў? Такое ўражанне, што літоўскія навукоўцы не ведаюць гісторыі Вялікага княства Літоўскага, Рускага і Жамойцкага. Але ж гэта не так, усё робіцца свядома! Размаўляючы з вясцоўцамі на Віленшчыне, мы даведаліся, што падобныя праблемы хваляюць і іх. Дарэчы, яны нагадалі нам, што беларускія школы зачынялі ўжо пасля перадачы Віленшчыны Літве, а яна амаль год заставала незалежнай дзяржавай. Але ж, як вядома, на тэрыторыі Віленшчыны кампанія жыўе 62 тысячы беларусаў (вынікі апошняга перапісу), а літоўцы пераважаюць толькі ў асобных раёнах самой Вільні.

Усе мы ведаем, што рухуюцца перамовы кіраўніцтва СССР і Літвы, ведаем гісторыю Віленшчыны і праўду пра яе далучэння да Літвы. Дык, можа, кіраўніцтва Беларусі варта далучыцца да гэтых перамоў? Тым больш, што ўсе мы ведаем нядаўнюю заяву ўрада БССР аб Віленскім краі і прынятую Вярхоўным Саветам БССР «Дэкларацыю аб суверэнітэце Беларусі».

Па даручэнні сярброў
Сяргея ГОРБІН.
г. Мінск.

Кнігарніс

М. АРОЧКА. Гартаючы паміці старонкі. Драматычныя пазмы. Пераклад з беларускай Ул. Яругі. М. «Советский писатель», 1990.

Вяртанне ў даўніну — для Міколы Ароцкі магчымаць павойму глянуць на падзеі, якія на адлегласці гадоў не толькі не страцілі свайго першаўважэння, а, наадварот, набылі яшчэ больш значнае гучанне. Менавіта ў такім аспецце напісаны драматычныя пазмы «Крвава» і «Курганне». Навізнай погляду на гістарычныя з'явы вызначаецца і трэці твор — «Судны дзень Скарыны». Воблік першадрукара паўстае на фоне Адраджэння, духоўнае ўзвышэнне чалавека паказана як шлях да ведаў, пазнання.

А. КЛЫШКА. Святло скрозь вякі. На англійскай, нямецкай і французскай мовах. Мінск, «Беларусь», 1990.

Да вобраза Ф. Скарыны Анатоля Клышка звяртаецца не ўпершыню. Яшчэ ў папулярным нарысе «Францыск Скарына, альбо Як да нас прыйшла кніга» ён падрабязна раскрыў асноўныя этапы жыцця і дзейнасці першадрукара, паказаў яго нацыянальныя вытокі. Аб значнасці гэтай працы сведчыць тое, што нарыс у скарочаным выглядзе быў надрукаваны ў дваццатым выпуску «Альманаха бібліофіла» ў Маскве. Дарэчы, А. Клышка ўвёў матэрыял пра Ф. Скарыну і ў свой «Буквар», каб дзеці маглі пазнаёміцца з чалавекам, які заўсёды дбаў аб духоўным узвышэнні свайго народа.

У кнізе, адрасаванай у першую чаргу замежным турыстам, увесць ранейшы матэрыял аўтарам сістэматызаваны, пададзены больш лаканічна. Адначасова А. Клышка характарызуе эпоху Ф. Скарыны, каб чытач лепш даведаўся, у якіх складаных умовах адбывалася станаўленне беларусаў як нацыі і як у сувязі з гэтым, шмат значыў прыклад падзвіжнікаў, адным з якіх з'яўляўся Ф. Скарына.

У выданні выкарыстаны ілюстрацыі твораў беларускіх мастакоў пра Ф. Скарыну, а таксама гравюры і застаўкі, узятыя з кніг першадрукара.

У НАШАЙ свядомасці імя Францыска Скарыны асацыіруецца перш за ўсё з агульнакультурным пад'ёмам філалагічнай, гістарычнай, філасофскай, прававой думкі ў Вялікім княстве Літоўскім канца XV — пачатку XVI стст. Вялікі гуманіст не стварыў якіх-небудзь спецыяльных навуковых прац, не пакінуў нашчадкаў строга вытрыманых сістэм сваіх поглядаў. Усё, што мы сёння маем, — гэта прадмовы і пасляслоўі да асобных выдадзеных ім кніг. У 1988 г. убачыла свет доўгачаканая кніга «Францыск Скарына. Зборнік дакументаў і

рускіх вучоных-скарывазнаўцаў, ды і не толькі беларускіх. Веліч постаці Францыска Скарыны абавязвала раманаіста звярнуцца таксама да шматлікіх прац па праблемах еўрапейскай гісторыі, філасофіі, архітэктуры, кнігадрукавання, геаграфіі, адукацыі, філалогіі тэалогіі і інш. Зразумела, што толькі такі комплексны навуковы падыход да працы змог дапамагчы пісьменніку пазбегнуць многіх нежаданых суб'ектыўных установак.

Францыск Скарына — чалавек новага тыпу мыслення тагачаснага беларускага грамад-

ства? Сярэднявекавы рыцарскія ідэалы, ідэалы адчужэння ад свету, мірскага жыцця не стасуюцца з асветніцкай праграмай першадрукара. «Няма права на рыцарскае, ёсць на самаахвярнае — і Богу і пасольству. Есць дарогі да Бога і паза царквой і касцёлам. Раней — не было, а цяпер — будзе». А. Лойка ўкладвае ў вусны асветніка маналогі-роздумы пра існасць і прызначэнне чалавека на зямлі, пра сутнасць яго свету ўнутранага і знешняга. Пакутліва, не адразу Францыск Скарына прыходзіць да высновы Эразма Ратэрдамскага: «У

княства Літоўскага, становячыся як бы і заяўкай на веру асобную — не лютэранскую, не папіскую, а, можа стацца, літвінскую ці літвінаўскую, беларускую». Сапраўды, усякая веры ці, наадварот, нявер'ю ўласцівыя рысы менавіта эпохальнага характару. Толькі пры пануючай ідэяматцы гуманізму мог узнікнуць, з'явіцца такі феномен, як Скарына. Ён, перш за ўсё, дабрачынны хрысціянін, і ўсялякія спробы атэізацыі светаўзання вялікага палачаніна непазбежна вядуць да неразумнага эпохі першадрукара, высновы яго дзейнасці. Пройдзе яшчэ шмат часу, калі адбудзецца нацыянальная кансалідацыя беларусаў, і Францыск Скарына, відаць, разумеў, што першаасновай яднання з'яўляецца не вера, а мова і крэўнасць. Якраз праз сто гадоў беларуска-ўкраінскі пісьменнік-палеміст Мялеціў Смятрышкі пастулатам фармулюе гэтую асветніцкую ідэю: «Не вера робіць русіна русінам, паляка палякам, літвіна літвінам, а паходжанне і кроў руская, польская і літоўская». Вось чаму адзін з асноўных тэзісаў Францыска Скарыны — асвета насельніцтва («добрае навучанне») на роднай мове.

Праз увесць рамана-эсэ праводзіцца яшчэ адна павойму новая ідэя — ідэя адзіноцтва першадрукара. У сучаснай літаратурнай Скарыніне правіла добрага густу стала знітаванне Францыска-друкара з усімі вядомымі і папулярнымі гістарычнымі дзеячамі яго эпохі. У мэтах папулярна-рэспубліканскіх такі прыём, магчыма, і апраўданы, аднак награвашчванне (часцей за ўсё штучнае) зорак першай велічыні ў адным творы непазбежна вядзе да пэўнай схематызацыі. У рамана-эсэ А. Лойкі таксама згадваюцца шматлікія дзеячы айчынай і еўрапейскай гісторыі таго часу. Аднак гэта робіцца ненавязліва, у мэтах своеасаблівай гістарычнай падсветкі. Так, пісьменнік амаль абыходзіць даволі раманічную гісторыю (і такую ж гіпатэтычную) сустрэчу Скарыны і Лютэра. А. Лойка прыводзіць дакумент, у якім апісваецца гэтая сустрэча з адпаведнымі каментарыямі «квестак» Сярэднявечча.

З другога боку, у рамана-эсэ прасочваецца аддаленая гістарычная перспектыва дзейнасці першадрукара. Таласы з будучыні Джардана Бруна, Тамаза

НЕ ПАКЛАНЯЎСЯ БОГУ ЧУЖАЦКАМУ

матэрыялаў», падрыхтаваная В. Дарашкевічам. Многія дакументы, што тут прыведзены, друкуюцца ўпершыню, прычым некаторыя з іх да асобы Францыска Скарыны маюць чыста ўмоўнае дачыненне, як умоўна. На сённяшні дзень, прыняты да таго яго нараджэння і смерці.

Шлях Францыска Скарыны да нашага сучасніка быў хутчэй пакрыты цярнямі, чым лаўрамі. Яго імя гвалтавалі артадоксы праваслаўнай царквы, уняты ў ім бачылі гусіцкага ерэтыка, баяліся «пераболшвання» яго ролі ў развіцці нацыянальнай культуры і новаз'яўлення барацьбы з сярэднявечным манаствам. Але ж разам з тым былі працы П. Уладзімірава, В. Ластоўскага, І. Дварчаніна, М. Шчакаціхіна, Я. Карскага, тых, хто стаяў ля вытокаў сучаснага скарывазнаўства. З 20-х гадоў нашага стагоддзя пачалося засваенне вобраза Ф. Скарыны мастацкай літаратурай. Аднак пры ўсёй шматграннасці Скарыніны асоба ўсходнеславянскага першадрукара так і не паўстала перад чытачом на ўсёй сваёй велічыні. І справа тут не толькі ў таленце пісьменнікаў, паэтаў, драматургаў, а ў той сацыяльна-палітычнай атмасферы, якая доўгі час диктавала свае ўстаноўкі.

Яго грамадскія ўчынкi, навуковыя здабыткі належаш адначасова і гісторыі Беларусі, і Еўропы. Яго дзейнасць нельга ацэньваць толькі нацыянальна-нава, як і нельга разглядаць у адрыве ад нацыянальных традыцый. Маючы гэта на ўвазе, А. Лойка ўводзіць у рамана-эсэ ўяўленні рознаарыентаваных культур, своеасабліва апанентаў, суддзяў першадрукара. Так, у Пражскай друкарні разыгрываецца своеасабліва містэрыя-дыспут. На чале шэсця нябачная ўмоўная сіла, імя якой Сярэднявекое: «...я — Час, твой Час, я — Жыццё, тваё Жыццё; я — Сярэднявекое... — Сярэднявекое?... — здзіўляецца Францыск... — і я Сярэднявекое — ха, ха, ха!»

Сапраўды, шабасныя сілы Сярэднявекі імкнуцца судзіць вялікага палачаніна, але судзіць па сваіх законах, па сваіх уяўленнях, па сваіх склаўшыхся стэрэатыпах. Але прыгожыя кветкі Сярэднявекі — гэта сілы сімвалічныя, абагуленыя ў вобразах Голема, доктара Фаўста, каралеўскага блазна Станьчыка, магістра чорнай магіі пана Твардоўскага, Вялікай Хваробы. Яны — прадстаўнікі Старога Свету — свету, з якога вырастаў Францыск, і культуры, якая ўяўляла

чалавеку абавязкі цара выконвае разум». Такая канцэпцыя дысгарманіруе з традыцыйным сярэднявечным уяўленнем пра існасць чалавека, паколькі на першы план у мысленні першадрукара выходзіць ідэя Чалавека ў Чалавеку, адкрыцця Чалавека. І тут перад пісьменнікам-даследчыкам паўстае дилема — судзіць сярэднявечнага і рэнесанснага пачаткаў у дзейнасці Францыска Скарыны, гуманістычнага і рэфарматарскага.

Вялікі палачанін — прадстаўнік гарадской культуры, той найпрыгажэйшай кветкі, якую спарадзіла Сярэднявечча. Горад — субстанцыя вечнаснага парадку, генератар і ўмяшчальня ідэй, асяроддзе элітарнай культуры, адукацыі. І выправажанне на чалавечую годнасць Францыска Скарына праходзіць менавіта ў гарадах. Гэта і родны Полацк, і Кракаў, і Падуя, і Вітэмберг, і Прага, і Вільня. Кожны з гэтых гарадоў адзначаны сваёю пячаткаю, пячаткаю свайго часу і гісторыі. У кожным з гэтых гарадоў Францыск Скарына пакінуў старонку сваёй кнігі, Яго Кнігі.

Не абмінуў пісьменнік і такі цікавы гістарычны факт. Францыск Скарына друкуе ў Празе свой першынец — Псалтыр, а праз 85 дзён у Вітэмбергу

Рамана-эсэ «Францыск Скарына, або Сонца маладзіковае» Алега Лойкі — з'ява неардынарная ў беларускай літаратуры, паколькі ўжо сам па сабе абраны жанр, — лепшае сведчанне яе спеласці, інтэлектуалізацыі. Спалучэнне мастацкага асэнсавання і навуковага пошуку, імкненне да гістарычнай дэталізацыі, інтуіцыя даследчыка побач з аўтарскім вымыслом — вось далёка не ўсе сумуючыя фармальнага боку твора. Адрозны ж кідаецца ў вочы і той факт, што аўтар з дастатковай доляй крытыцызма абпіраецца на апошнія даследаванні бела-

самадаўлеваю каштоўнасць. Сучасны пласт культуры атаясамліваецца з настаўнікамі першадрукара — Яна Глагоўчыка, Мацея з Мехава, Яна са Стобіцы. Менавіта Мацей Мехавіт, аўтар агульнавядомых прац «Трактат пра дзве Сармацыі» і «Уводзіны ў геаграфію Пталамея», прадагдвае ў Францыску Скарыне адкрывальніка Новага Свету. Аднак у Новы Свет нельга ісці старымі шляхамі. Францыск Скарына неаднойчы згадвае шлях Альгерда, шлях Ефрасініі. І адзін, і другі яму, кучу, месцічу, — непрымальныя. З маленства яго апаноўвае ідэя: «А як гэта, каб і месяцам, і сонцам быць адначасова?» Імкненне да гармоніі? Магчыма. Толькі як адначасова спалучыць служэнне Богу і лю-

Ілюстрацыі А. КАШКУРЭВІЧА.

Марцін Лютэр выступіць са сваімі 95 антыпапскімі тэзісамі. «А дзе тэзісы твае, Скарына?» — вось пытанне, якое ставіла перад сабою не адно пакаленне даследчыкаў. Можа, у беларускага першадрукара не было аднадумцаў? Былі. Гэта і Якуб Бабіч, і Багдан Онкаў, і, відаць, многія-многія іншыя, чые імёны нам не захавала гісторыя. Аднак Францыск Скарына не выступіў ні супраць царквы, ні супраць касцёла, нават, як яго еўрапейскія папярэднікі, ні словам не абмовіўся пра звычайнае духавенства. А. Лойка знаходзіць сваё тлумачэнне гэтаму феномену: «...друкаваная кніга Скарыны ў адначасці ўзвышалася над паствай і каталіцкай, і праваслаўнай... над усім мнагавярствам Вялікага

Кампанелы, Сымона Буднага, Васіля Цяпінскага — вось развязка трагічнай адзіноцы прарока-першадрукара: «З імі ты не адзінокі, Скарына, хоць і адзінокі ты на Градчанах...» Але ці толькі на Градчанах адзінокі Скарына? Не. Ён удосталь змог пераканацца, што не прызнаюць прарока ў сваёй айчыне. У гэтым плане сімвалічныя сцэны пошукаў мецэнатаў. І вось адзін з такіх яркіх прыкладаў — сустрэча з полацкім уладкаем Яўфіміям. Сцэна — апраўданая і сітуацыйна, і гістарычна. Сапраўды, у XVI ст. праваслаўная царква не вельмі клапацілася пра рассяванне «семян духоўных». Творы В. Цяпінскага, С. Буднага, І. Дубовіча сведчаць пра тое, (Заначэнне на стар. 6).

Не пакланяўся чужацкаму богу

(Пачатак на стар. 5).

што многія ўладыкі, святары не толькі не дапамагалі справе асветы, але, наадварот, яўна процідейнічалі. Усялякая «навіна» аб'яўлялася ерэтэчнай, «дьявольскім тшчэславіем». Рэзюме гаворкі Скарыны з Яўфіміем скандэнсавана ў словах «Бог воздаст! Бог воздаст!» Магчыма адсутнасць патраната, аднаго з неабходных феноменаў Адраджэння, і была прычынай таго, што на многія гады беларускія друкарні заставаліся ці зачыненымі, ці ледзь існавалі на дробныя сродкі падзвіжнікаў.

Праблематычным да нашага часу застаецца пытанне, ці быў Францыск Скарына ў Маскве, а калі быў, то з якою мэтай? Дапусцім, што апісанне сустрэчы першадрукара ў Маскве з мітрапалітам Даніілам — плод аўтарскай фантазіі. Аднак А. Лойку ўдалося тонка перадаць атмасферу культурнага жыцця Масквы таго часу. «І тут гэта Скарыне стала відэа, што ён прыйшоў у Маскву не ў пару...» Але ж яму ўжо не вярнуцца і да караля Жыгімонта, не вярнуцца да Прусага герцага Альбрэхта, яму, яго кнігам пакуль што няма месца на радзіме. Францыск Скарына перажыў трагедыю многіх вялікіх людзей, трагедыю неразумнага, непрыняцця. Яго постаць губляецца ў часе, ён перажыў свой час, мо таму ў рамане-эсе «не дадумваецца» канцоўка, завяршэнне шляху па зямлі Вялікага Друкара.

Раман-эсэ А. Лойкі ў 1989 г. выйшаў у серыі «ЖЗЛ», друкаваўся ў беларускіх часопісах, зараз выйшаў асобнай кнігай на беларускай мове. Несумненна, гэта не белетрыстычнае чціва, не дэтэктыў, а твор, які патрабуе таксама і пэўнай падрыхтоўкі чытача. Аўтар імкнецца следаваць строгай храналогіі, аднак, як ужо згадвалася, да нашага часу дайшлі дакументы, якія даюць даволі павярхоўнае ўяўленне пра асобу ўсходнеславянскага першадрукара. Аўтару давалося шмат што дадумваць, пераацэньваць, шукаць звязкі паміж асобнымі перыядамі жыцця Францыска Скарыны. Відэа, што адной з мэтрэманістаў было — ўвесці постаць славутага палачаніна ў кантэкст агульнаеўрапейскай культуры, і зрабіць гэта не так проста. Нагадаю, што дагэтуль у айчынным літаратуразнаўстве няма адзінага погляду на межы функцыянавання літаратуры Сярэднявечча. Адраджэння, Новай і г. д. Вось чаму, з аднаго боку, можна апраўдаць даволі частае карыстанне тэрмінам Сярэднявечча, Сярэднявекі ў спрэчках паміж прадстаўнікамі розных культур. Але тут ёсць і другі бок. Нават з вялікаю доляю фантазіі цяжка ўявіць, каб Скарынава сучаснікі карысталіся гэтым тэрмінам для вызначэння сваёй культуралагічнай пазіцыі.

У многіх даследаваннях год нараджэння Францыска Скарыны звязваецца з сонечным зацменнем, а адсюль і ўзаемасувязь з відэаю сінглетам выданняў першадрукара. За гэтую гіпотэзу пайшоў і раманист. Думаецца, што гэтая выява заклучае ў сабе іншы сімвалічны сэнс, калі браць пад увагу гравюру з кнігі Быцця, дзе цацвертая пазіцыя адлюстроўвае стварэнне нябесных свяцілаў. Пройдуць гады, і яшчэ не адно пакаленне нашых суайчыннікаў звернецца да велічнай постаці Францыска Скарыны з Полацка. Яго грамадзянскі подзвіг — з'ява гісторыі вечнаснага парадку, той дарагі карбункул, ззянне якога не мутнее ад часу.

Уладзімір КАРОТКІ.

РАССАКРЭЧАНА КАМІТЭТАМ БЯСПЕКІ

Паступова здымаюцца покрывы сакрэтнасці з дзейнасці аднаго з самых загадкавых да нядаўняга часу ведамстваў краіны — Камітэта дзяржаўнай бяспекі СССР. Галоснасць прыйшла і ў рэспубліканскі камітэт. Найлепшае пацвярджэнне таму — публікацыі раней засакрэчаных архіўных матэрыялаў, інтэрв'ю кіраўніцтва камітэта, нядаўня прэс-канферэнцыя, якую КДБ БССР правёў... у сваіх сценах.

Пацвярджэннем гэтага была і сустрэча пісьменнікаў, супрацоўнікаў літаратурна-мастацкіх выданняў СР Беларусі з першым намеснікам старшынні Камітэта дзяржаўнай бяспекі БССР Э. Шыркоўскім. Эдуард Іванавіч перадаў старшынні СР В. Зуёнку дакументы, якія тычацца таго перыяду жыцця Янкі Купалы і Якуба Коласа, калі над імі вісеў інквізітарскі меч энквэдэзінікаў. Гэтыя матэрыялы знойдзены ў архівах ведамства.

Затым адбылося з Э. Шыркоўскім своеасаблівае калек-

тыўнае інтэрв'ю. Адзін з адказных кіраўнікоў КДБ адказаў на пытанні Б. Сачанкі, І. Чыгрынава, В. Зуёнка, Н. Пашкевіча, І. Шамякіна, К. Тарасова, У. Юрвіча, М. Мушыскага, Д. Мішкевіча, М. Аўрамчыка, В. Адамчыка, М. Лужаніна і іншых, хто сабраўся тым днём у канферэнц-зале. Пытанні тычыліся ўвядзення ва ўжытак іншых матэрыялаў, звязаных з жыццём і творчасцю рэпрэсаваных у свой час пісьменнікаў. З боку літаратараў выказвалася пажаданне аб стварэнні спецыяльнай камісіі літаратуразнаўцаў, пісьменнікаў, якая б магла сістэматызаваць знойдзеныя матэрыялы.

Купалаўскія ж і коласаўскія дакументы, пасля зніжця з іх копій, кіраўніцтвам СР Беларусі перададзены ў літаратурны музей народных песняроў, яны трапіць на старонкі друку.

Што ж гэта за дакументы? Вось ліст Янкі Купалы да старшынні ЦВК СССР і БССР А. Чарвякова, датаваны 20 лістапада 1930 года. Народны пясняр напісаў яго перад тым,

як прыняў рашэнне развітацца з жыццём: «Яшчэ раз, перад смерцю, заяўляю, што я ў ніякай контррэвалюцыйнай арганізацыі не быў і не збіраўся быць. Ніколі не быў контррэвалюцыйна і да контррэвалюцый не імкнуўся. Быў толькі паэтам, які думаў аб шчасці Беларусі. Я ўміраю за Савецкую Беларусь, а не за якую іншую». Далей гаворка кранаецца верша «Паўстань», за які абвінавачвалі пясняра ў «контррэвалюцыйнай дзейнасці». Паэт непакоіцца за сям'ю: «Папрасіце ГПУ, каб не цягалі мае жонкі. Яны таксама, як і я, ні ў чым не павінны».

Непазрэдна да гэтага ліста прымыкае матэрыял, які, хутчэй за ўсё, уяўляе адказы Янкі Купалы на пытанні энквэдэзінікаў, яго адмова ад абвінавачванняў.

Купалаўскай рукой (праўда, па-руску) напісаны і ліст ад 15 лістапада 1930 года. Зноў жа, пясняр у ім вымушаны апраўдвацца. Прыводзіць асобныя эпизоды са сваёй біяграфіі, гаворыць пра сустрэчы ў сваім доме, пра п'есу «Тутэйшыя» («Возможно, не все места в ней и я сам как следует оформил. Вообще пьеса эта не удалась мне») і пра верш «Перед будущим» («Причиной того, что в нем ярко выразилась националистическая окраска, было то, отчасти, что территория БССР была в то время только из

шести уездов бывшей Минской губ. К тому же презрительное отношение реакционных элементов населения к белорусскому языку и белорусизации способствовало такому настроению. Впоследствии, разумеется, мне и в голову не приходило написать подобное стихотворение»).

У коласаўскай «папачцы» найбольшую цікавасць уяўляе верш «Мая спадчына». Народны пясняр не без іроніі гаворыць, у прыватнасці, пра сваё тагачаснае становішча:

«Зямля новая» пакрыта
дзірваном,
І замоўк «Сымон Музыка»
са званом.
«У глушы», «Глыбі Палесся»
толькі пні,
«Адшчапенец» мой закончыў
свае дні.
Над «Распуснікам Савосем»
стаіць крыж,
Эх, не доўга жыў на свеце
ты, малыш!
Нічагусенькі няма на
«Рубажы»,
«Казкі жыцця» мае леглі пад
нажы...

Іншыя матэрыялы — зноў жа спроба адхіліць беспадстаўныя абвінавачванні, даказаць, што яны — самая што ні ёсць хлусня. Якуб Колас пісаў: «...я катэгарычна і рашуча заяўляю, што я самым цвёрдым і катэгарычным чынам адмаўляюся ад усяго, што прапіўна духу савецкай улады і камуністычнай партыі».

НА ВАЙНЕ, ЯК НА ВАЙНЕ

Яшчэ адна кніжка пра вайну? Што можна сказаць пра яе пасля ўсяго, што ўжо напісана, што занатавана ў гэтым летанісе ўсенароднага подзвігу? Збіраўся ўжо было адкласці кніжку ў бок, але ўвагу затрымала прозвішча аўтара. Юзаф Пучынскі? Знакаміты графік? Несумненна, ён. Ён жа сам і аформіў кніжку. Як жа яе адкласці? Гэта ўжо цікава — у жанры прозы спрабуе свае сілы сталы, вядомы мастак.

Але была і другая прычына, якая таксама заахвочвала пазнаёміцца з апавяданнямі Ю. Пучынскага — іх пад назвай «Смаленскае шасэ» нядаўна выпусціла выдавецтва «Мастацкая літаратура». У кнізе пазначана і прозвішча так званага выдавецкага рэцэнзента — былі такія да нядаўняга часу.

Аказалася, бласлаўляў творы Ю. Пучынскага ў свет не абы хто, а сам Міхась Стральцоў, які быў надзвычай патрабавальны да слова, сур'ёзна ставіўся да кожнага новага аўтара і які адначасова ўмеў паяброўску падтрымаць кожны талент.

Пазней ужо высветліў, што гэта адна з апошніх рэцэнзій М. Стральцова. Не чытаў яе, вядома, але магу ўявіць, як захапляўся Міхась Лявонавіч апавяданнямі Ю. Пучынскага, як радаваўся, што аўтар падшоў да падзей мінулай вайны па-свойму, здолеў глянуць на яе не толькі вачыма аднаго з удзельнікаў, а і з пазіцыі пакалення, што набліжаецца сёння да свайго сямідзесяцігадовага рубяжа.

Змест кнігі складала перажытае

Ю. Пучынскім. Кожны з герояў твораў (а ў зборнік увайшло чатырнаццаць апавяданняў), па ўсім відаць, мае прататыпа. Саша Пікулік, Лёшка Пераверзеў, Жэнька Малышаў, Мішка Чуянаў — гэтыя і іншыя юнакі не збіраліся ваяваць. Яны працавалі і вучыліся, марылі і кахалі, яны былі ў многім рамантычныя, узнёслыя, не заўсёды задумваліся над складанасцямі жыцця, часам наогул не заўважалі іх. Але калі настала для Радзімы ліхая гадзіна, яны разумелі: ёсць не проста грамадзянскі абавязак, ёсць яшчэ і абавязак маральны. І яны ўзяліся за зброю, забыўшы асабістыя крыўды, адкінуўшы дробязнае, неістотнае.

Калі паспрабаваць нейкім чынам згрупаваць апавяданні Ю. Пучынскага, дык адразу заўважаецца, што аўтар вылучае прынамсі тры аспекты. Першы з іх — маральнае сталенне і грамадзянскі ўзможненне ўчарашніх бязвуесных юнакоў, пераацэнка імі ранейшых поглядаў і адначасова новае, больш цвёрдае стаўленне да свайго першага каханання, разуменне сваёй адказнасці за іншага чалавека.

У гэтым сэнсе найбольш ха-

рактэрнае апавяданне «Смаленскае шасэ». Па ёй, гэтай шашы, ішоў на фронт і дзевятнаццацігадовы Ю. Пучынскі, прызваны ў армію з Віцебскага мастацкага вучылішча. У характары галоўнага героя Сашы Пікуліка, які прысутнічае і ў іншых творах, ёсць пэўныя аўтабіяграфічныя моманты. Праўда, цалкам паралель праводзіць нельга, таму што Пікулік, па волі апаўдальніка, у адным з баёў загінуў. Саша Пікулік, як і сотні яго аднагодкаў, быў пераацэнены, што «вайна... павінна хутка закончыцца, бо Чырвоная Армія самая моцная ў свеце», а Германія ў параўнанні з нашай краінай выглядала на карце казюркай. Такой жа думкі прытрымліваецца і каханая Сашы Вера Валконская. На жаль, рэчаіснасць аказалася куды больш суровай, чым меркавалася. Наперадзе Пікуліка чакалі тысячы цяжкіх франтавых вёрстаў, а Вера... Вера загінула тут жа, на Смаленскай шашы, ад аўтаматнай чаргі пераацэненых фашыстаў. Міжволі згадваеш «Пастуха і пастушку» В. Астаф'ева, апавяданні пра каханне на вайне С. Баруздына... Не, гэта не паўтарэнне. Проста — тая ж танальнасць,

НАЦЫЯНАЛЬНАЕ ПЫТАННЕ У ПРАГРАМЕ ДЭКАБРЫСТАУ

Праграмныя дакументы дэкабрыстаў ужо падрабязна разглядаліся ў гістарычнай літаратуры. Змешчаны яны і ў спецыяльнай публікацыі (Востаніе дэкабрыстаў. Документы. М., 1958, т. 7). Нацыянальнаму пытанню ў праграмах дэкабрыстаў удзелена менш увагі, чым іншым пытанням. Таму варта падкрэсліць некаторыя палажэнні такіх дакументаў і вылучаць ідэйнае абгрунтаванне дэкабрысцкіх поглядаў у гэтым пытанні, як у «Паўднёвым таварыстве», так і ў «Паўночным таварыстве».

Кіраўнік «Паўднёвага таварыства» П. Пестэль распрацаваў асноўныя палажэнні грамадскага і дзяржаўнага ладу Расіі ў праграмным дакуменце «Руская праўда», які быў зацверджаны «Паўднёвым таварыствам». Пестэль быў ворагам федэратыўнага ладу і прыхільнікам адзінай і непадзельнай Расіі. 4-ы раздзел

«Рускай праўды» так і завецца: «Расія ёсць Дзяржава Адзіная і Непадзельная» (Востаніе дэкабрыстаў. Документы, т. 7, с. 126). Як вядома, лозунг «Единая и неделимая Россия» шырока выкарыстоўваўся рускімі белагвардзейцамі пад час грамадзянскай вайны, бо белагвардзейцы былі супраць самастойных нацыянальных рэспублік, у першую чаргу савецкіх, на тэрыторыі былой Расійскай імперыі. Расія, паводле праекта Пестэля, падзялялася на губерні, якія не супадалі з межамі рассялення розных народаў. Фармальна, паводле канстытуцыйнага праекта Пестэля, усе жыхары Расіі мелі аднолькавыя палітычныя правы. Аднак частка горскіх каўказскіх народаў была залічана ім да «буяных», якіх трэба было выселіць ва ўнутраныя расійскія губерні і рассяліць іх там у невялікай колькасці па розных валасцях. Рускіх каланістаў трэба было

рассяліць на землях іншых народаў. Пестэль пералічваў народы і краіны, далучаныя да Расіі, і сярод іх згадваў Беларусь. Згадвае Пестэль і беларусаў (як частку рускага народа), што насяляюць Віцебскую і Магілёўскую губерні. Ён не ўспамінае беларусаў у іншых губернях, бо гэтыя губерні меркавалася, паводле пагаднення з польскім Патрыятычным таварыствам, перадаць у склад Польшчы. Пестэль адмаўляў беларусам у праве на самастойнасць, бо яны «з-за слабасці сваёй ніколі не могуць склапаць асобных Дзяржаў, а з-за гэтага ўсе яны... павінны адмовіцца ад права асобнай Народнасці» (Тамсама, с. 122).

16-ты раздзел «Рускай праўды» меў праграмны заглавак «Усе плямёны павінны злітымі быць у адзін Народ» (Тамсама, с. 149). У гэтым раздзеле ставіцца задача: «...у адну агульную масу зліць так, каб насельнікі цэлай прасторы Расійскай Дзяржавы ўсе былі Рускія». Для гэтага трэба, каб «на цэлай прасторы Расійскай Дзяржавы панавала адзіная толькі мова расійская: усе зносіны тым самым надзвычайным чынам аблегчацца». Пестэль таксама прапаноўваў скасаваць заканадаўчым шля-

хам назвы іншых, чым рускія, народаў і ўсіх назваў рускімі (Тамсама, с. 149). Выключэнне было зроблена толькі для Польшчы, якая павінна была застацца ў цесным палітычным і вайсковым саюзе з Расіяй. Жадаючы ўстанавіць сувязі з польскім Патрыятычным таварыствам для сумеснага паўстання супраць царызму і ўстанавіўшы іх, Пестэль пайшоў на тэрытарыяльны ўступкі на карысць Польшчы за кошт беларускіх, літоўскіх і ўкраінскіх зямель. У «Рускай праўдзе» вызначалася расійска-польская граніца наступным чынам: «Гэтая мяжа павінна ісці ад Палангена (Палангі) самай прамой рысай на Дынабург (Даўгаўпілс). Ад Дынабурга Дзвіною да Полацка. Ад Полацка па рацэ Ушачы да Бярэзіны. Адсюль лініяй Бярэзінскаю ў напрамку да Прыпяці. Потым балотамі Прыпяцікімі ў напрамку да горада Астрога Валынскай губерні. Ад Астрога да Карпацкіх гор» (Тамсама, с. 125). Такім чынам, уся Гродзенская і Віленская губерні і большая частка Мінскай адходзілі да Польшчы. У Мінскай губерні ад Барысава мяжа ішла прама на поўдзень, па Пцічы, пакідаючы ў Польшчы Ігумен і Слуцк. Усходняя частка Беларусі ўключалася ў

Э Шыркоўскі знаёміць прысутных з архіўнымі матэрыяламі.

Фота Ул. КРУКА.

Есць тут і «Адкрыты ліст да моладзі». Пісаўся ён 12 снежня 1930 года. Якуб Колас ставіў перад сабой задачу паказаць, «у чым жа выявіўся

беларускі нацыянал-дэмакратызм і чаму яго трэба разглядаць, як непаралетарскую контррэвалюцыйную пільну».

Вось такія дакументы. Іншы-

мі яны наўрад ці маглі быць. Такі быў час. Пра яго мы і павінны ведаць усю праўду.

НАШ ҚАР.

Такая яна, проза Ю. Пучынскага. Досыць мускулістая, праўдзіва аголеная — згустак людскіх перажыванняў і эмоцый. І разам з тым — унутрана прасветленая, бо над усім бярэ верх аўтарскі аптымізм: зло мінаецца, а дабро застаецца.

Можна было б прыгадаць і іншыя апавяданні зборніка, сказаць пра тое, што напрыклад, сярод іх тэматычна вылучаецца «Колькі каштуе жыццё», у якім расказваецца пра «Сяргея Студзюнца, што напорыста і паслядоўна гуіў сваю лінію, заўжды хацеў адчуваць сябе лепш за іншых, а ў выніку стаў здраднікам. Заўважыць, наколькі тут аўтар не можа выйсці за рамкі ўласнай задумы. Прыгадаць, што грашыць шматслоўнасцю ў асобных творах. Але над гэтым бярэ верх іншае: задавальненне ад сустрэчы з праявікам багатага жыццёвага вопыту, якому ёсць што сказаць пра ўласна зведанае і перажытае і які ў сваёй першай кнізе зрабіў гэта дасканала.

А. ВІШНЕЎСКІ.

да, неўзабаве Мікалай І выкарыстаў гэтую прапанову і ў 1840 г. забараніў у афіцыйных актах называць беларускія і літоўскія губерні сваімі імёнамі, а называць іх «Северо-Западным краем России». Увогуле, трэба адзначыць, што на праектах канстытуцыі дэкабрыстаў ляжыць адзнака дваранскай абмежаванасці і вялікадзяржаўнага рускага шавінізму. Асабліва характэрнымі былі прапановы па русіфікацыі нярускага насельніцтва. Яны былі пастаўлены ў парадокс дна тады, калі яшчэ царскі ўрад праводзіў палітыку культурнага апалчвання насельніцтва Беларусі (да паўстання 1831 г. на яе тэрыторыі), пашырыўшы польскія школы і справядлівасць на польскай мове ў дзяржаўных установах. Цікава і тое, што ў гэтых праграмных палажэннях дэкабрысты мелі паслядоўнікаў і ў XX стагоддзі. Трэба таксама адзначыць, што Пестэль і іншыя дэкабрысты дзялілі зямлю Беларусі з польскімі дваранскімі рэвалюцыянерамі, не пытаючыся, натуральна, аб гэтым у самога беларускага народа. І ў гэтым таксама праяўлялася абмежаванасць дваранскіх рэвалюцыянераў.

А. ГРЫЦКЕВІЧ.

НЕАДЭМНАЯ АД ГІСТОРЫІ КРАЮ

Новая серыя выдавецтва «Польмя»

Выдавецтва «Польмя» распачало выпуск новай серыі «Помнікі беларускага дойдства». Ужо выйшлі з друку «Архітэктурныя помнікі Нясвіжа: гісторыка-архітэктурны нарыс» (У. Чантурыя, Ю. Казаню) і «Цэрквы-крэпасці ў Сыновічах і Малым Мажэйкаве: гісторыка-архітэктурны нарыс» (У. Трацэўскі). Адрасуюцца яны, як сведчаць анатацыі, шырокаму колу чытачоў. І сапраўды, выданні маюць кішэнны фармат, тэксты не абцяжараны празмерна навуковымі развагамі. Інфармацыя пра архітэктурныя помнікі пададзена сканцэнтравана, без лішняга шматслоўя. Такім выданнем лёгка карыстацца падарожнікам, турыстам, не зоймуць яны шмат месца на кніжных паліцах. Яны ілюстраваны цікавымі фатаздымкамі і чарчэжамі.

Але засяродзіцца хацелася б не на бяспрэчных вартасцях брашуры, а на іх недахопах. Падобныя брашуры выдавецтва «Польмя», відаць, мяркую выпуснаць і ў будучым, і таму, думаецца, крытычныя заўвагі могуць быць больш карыснымі, чым пахвальба.

Тэкст пра архітэктурныя помнікі Нясвіжа пачынаецца з паведамлення пра год першага ўпамінання горада — 1223. Але ў летанісных крыніцах не ідзе гаворка пра населены пункт, а называюцца толькі князі, якія загінулі на р. Калка. Сярод іх згаданы і Юрый «эсв'яжскі». Менавіта на падставе падабенства прозвішча да назвы горада і была зроблена выснова пра існаванне Нясвіжа ў XIII стагоддзі. Яшчэ ў XIX стагоддзі, праўда, Я. Якубоўскі заўважыў, што князь Юрый паходзіць не з беларускіх земляў. На падставе шэрагу прац канца XIX — пачатку XX стагоддзя ўдаецца выветліць, што гаворка ідзе пра вальынскі Нясвіж. Дарэчы, у некаторых гістарычных тэкстах прозвішча князя і чытаецца як «Несвічскі». Звяртае на сябе ўвагу і тое, што ў паходзе прынялі ўдзел князі толькі з украінскіх земляў. Іначай, падобна, і быць не магло. Паход на р. Калка быў арганізаваны па ініцыятыве галіцкага князя Мсціслава Мсціславіча, да якога звернуўся па дапамогу яго цесць палавецкі князь «Котляк». Зразумела, што на злік адгукнуліся найперш суседзі галічаніна і яго васалы, да якіх наўрад ці маглі адносіцца князі Нясвіжскія, калі б таі існавалі.

Упершыню Нясвіж згадваецца пад 1446 годам, калі вялікі князь Казімір Ягелончык перадаў яго Мікалаю Яну Неміровичу. У прывілеі ад 10 лістапада 1492 года, выдадзеным на валоаданне Нясвіжам Пятру Мантыгірду, населены пункт не называецца ні горадам, ні замкам, а дваром. У пачатку XVI стагоддзя Нясвіж быў, відаць, меншым за Клец і горадам таксама не з'яўляўся. Толькі з пераходам нясвіжскіх земляў да Радзівілаў — неўзабаве пасля 1523 года — на тэрыторыі сучаснага Нясвіжа пачынае фарміравацца паселішча гарадскога тыпу. У поўнай меры яго называць горадам можна, хіба, з канца XVI — пачатку XVII стагоддзя, калі Нясвіжскай ардынацыяй валоудаў Мікалай Крыштаф Радзівіл Сіротка. Ён, дарэчы, пабудаваў мураваны замак, які з пазнейшымі перабудовамі ў добрым стане дайшоў да нашага часу. Толькі будаўніцтва вялося не на месцы драўлянага замка, узведзенага апошнім уладальнікам Нясвіжа з роду Кішкаў або адным з Радзівілаў — Барадатым ці Чорным.

Гэтыя звесткі з пісьмовых крыніц і гістарычных прац пацвярджаюцца матэрыяламі археалагічных раскопак. Найбольш раннія знаходкі з тэрыторыі горада датуюцца XV стагоддзем і складаюцца і праэнт ад іх агульнай колькасці.

Пры ўсім багацці ілюстрацыйнага матэрыялу на старонках брашуры не хапае надзвычайнай гравюры Т. Макоўскага, пра якую, да таго ж, ідзе гаворка ў тэксце. На ёй дастаткова добра паказаны новы бастыённы замак, а паўночнай ад яго — ранейшы драўляны, які ў пачатку XVII стагоддзя называўся «домам капітана». Найўнасць якіх-небудзь ранейшых паселішчаў на тэрыторыі замка Сіроткі не выяўлена і пры археалагічных раскопках. Таму меркаванне У. Чантурыі і Ю. Казанова, што Радзівіл Сіротка распачаў будаўніцтва сваёй мураванай рэзідэнцыі «на месцы драўлянага ўмацавання сярэдзіны XVI стагоддзя» (с. 89), з'яўляецца, відаць, памылковым.

Здзіўленне выклікае і аднасенне аўтарамі брашуры Радзівіла Сіроткі да шэрагу «польскіх магнатаў» (с. 8). У лепшым выпадку яго можна назваць

магнатам Рэчы Паспалітай. Але паміж Польшчай і Рэччу Паспалітай у гістарычным сэнсе нельга ставіць знак роўнасці. Варта, дарэчы, улічваць, што Мікалай Крыштаф стаў першым магнатам Рэчы Паспалітай са свайго роду. У той жа час ён заставаўся і магнатам Вялікага княства Літоўскага. А былі ішчэ магнаты (і іншыя катэгорыі насельніцтва) і Польшчы, або Кароны.

Памыляюцца аўтары брашуры, калі пішуць пра разбурэнне гарадской крэпасной сцяны ў сярэдзіне XVIII стагоддзя. Пакуль што няма ніякіх звестак пра абарончыя сцены вакол Нясвіжа. Але вядома, што ў пачатку XVII стагоддзя гараджане насыпалі вакол горада бастыённую фартыфікацыю стараітальянскай сістэмы, пра што і снізана ў брашуры на с. 4.

На жаль, назваўшы бярнардыйскі і дамініканскі ілштары, аўтары ні словам не абмявіліся пра іх асаблівасці. Таксама не дадзена характарыстыка адметнага па архітэктурным абліччы і планіроўцы ілштара бенедыкцінак, які трэба снізаць, і гандлёвых радоў, ратушы. Не лішнім было б падкрэсліць і тое, што бастыённы замак быў першапачасным абарончым збудаваннем не толькі ў Вялікім княстве Літоўскім, Рэчы Паспалітай, але і ва ўсёй Еўропе. Яго архітэктар у многім апыраўдзіў тагачасную вайсковую думку і быў шмат у чым першаадкрывальнікам. Засталіся незакрытымі і асаблівасці планіравачай структуры Нясвіжа.

Нягледзячы на тое, што аўтары назвалі сваю працу гісторыка-архітэктурным нарысам, яны падаюць, адно, архітэктурную характарыстыку паасобных помнікаў. Гістарычных звестак у тэксце якраз і няма. А яны, думаецца, былі б вельмі дарэчы. Гаварыць пра архітэктурныя помнікі на гістарычным фоне варта для больш поўнага раскрыцця зместу і сутнасці архітэктурных ансамбляў, які і гарадской забудовы ў цэлым. У адваротным выпадку помнікі дойдства Нясвіжа, які і любой іншай мясцовасці, у «чыстым» выглядзе падаюцца выпадковымі ў звалючым ланцугу архітэктуры.

Гэтаксама засяродзіўся найперш на архітэктурных асаблівасцях абарончых цэркваў, не ўлічваючы ў гістарычныя акаліччаны іх узнікнення. І У. Трацэўскі («Цэрквы-крэпасці ў Сыновічах і Малым Мажэйкаве: гісторыка-архітэктурны нарыс»). Па гэтай прычыне, відаць, засталіся нераскрытымі ўмовы узнікнення адметных як па архітэктуры, так і па дэкары, помнікаў дойдства.

Гаворачы пра брашуру У. Трацэўскага, найперш трэба падкрэсліць (і нарэшце пагадзіцца некаторым аўтарам), што ў Малым Мажэйкаве царквы абарончага тыпу XVI стагоддзя няма. А знаходзіцца яна ў в. Мураванка Мажэйкаўскага сельсавета Шчучынскага раёна. Паміж М. Мажэйкавым і Мураванкай добрыя 4, калі не ўсе 5, кіламетры.

І яшчэ. Тэксты брашур пададзены на беларускай і рускай мовах. На жаль, аўтары не здолелі зрабіць апісанне нашых выдатных помнікаў дойдства сакавітай мовай, адышоўшы ад казінных слоў. Імяна шчырага, нестандартнага маўлення вымагаюць гэтыя унікальныя аб'екты, што знаходзіцца на Белай Русі. Прыгажосць жа нельга апісваць сухімі канцылярызмамі.

Серыя «Помнікі беларускага дойдства» надзвычай патрэбная і даўно чаканая. Несумненна, што брашуры «Архітэктурныя помнікі Нясвіжа» і «Цэрквы-крэпасці ў Сыновічах і Малым Мажэйкаве» сталі надзвычай важным крокам у справе пашырэння звестак пра наш край. Яны, трэба думаць, дапамогуць многім зацікаўленым людзям зазірнуць у скарбніцу культуры беларускага народа, акажучы уплыў на адносіны грамадства да старажытных пабудоваў. Любая з'ява ў архітэктуры, які і ў іншых відах мастацтва, неад'емная ад гісторыі краю і выяўляецца толькі ў адпаведных умовах. Менавіта з гэтай прычыны я і засяродзіў увагу найперш на недахопах гістарычнага характару ў першых выданнях новай серыі выдавецтва «Польмя».

І. ЧАРНЯЎСКІ,
археолог.

блізкасць матываў — ад агульнасці перажытага, ад гэткай жа здольнасці суперажываць, умення стаць на месца тых, хто, мажліва, і свае самыя светлыя пачуцці пакінуў за агнявымі пераваламі.

Поруч у творах Ю. Пучынскага набывае шырокае гучанне і яшчэ адзін аспект знаходжаня чалавека на вайне: сяроднасць абавязку вайскага і чыста чалавечага. Бывала ж ня мала выпадкаў, калі яны ўступалі як бы ў супрацьстаянне. Неабходна было рабіць выбар, часам цяжкі і пакутлівы. Як у апавяданні «На востраве». У гэтым творы таксама прысутнічае Саша Пікулік, ён ужо сержант, выконвае з групай байцоў заданне камандавання. Яфрэйтар Мельнікаў застрэліў цяля, яго тут жа асвежавалі, бо былі галодныя.

Одум прыйшоў пазней, калі з'явіўся раз'юшаны стары. Мельнікава за марадзёрства Пікулік арыштоўвае. Якое ж было здзіўленне Сашы, калі прыбегла яшчэ больш разгневаная жанчына: «За цялё... Пад расстрэл... Дык як вы можаце?! Ну, няхай мой свёкар гадзіна... А вы? Сваіго таварыша? Дзе ён цяпер?».

Вяршынную вобласць (з цэнтрам у Смаленску), у склад якой уваходзілі Смаленская, Віцебская і Чарнігаўская акругі (губерні), дзе знаходзілася сучасная тэрыторыя Беларусі.

У якасці кур'ёзнага падыходу да нацыянальнага пытання можна прывесці 14-ты раздзел «Рускай праўды» Пестэля, дзе ён гаворыць пра яўрэяў, якія пераважна жывуць у губернях беларускіх, маларасійскіх і літоўскіх і якія «тым адрозніваюцца ад усіх іншых народаў, што неймаверна цесную сувязь паміж сабою заўсёды захоўваюць, ніколі адзін другога не выдаюць ні ў якіх выпадках і абставінах і заўсёды гатовыя да ўсяго таго, што ўласна для іх грамады можа быць вагадным або карысным» (Тамсама, с. 146). Пестэль прапанаваў сабраць усіх польскіх і рускіх яўрэяў (звыш двух мільёнаў) у адзін зборны пункт, узброіць іх і даць нават у дапамогу войска, каб яны прайшлі праз Еўрапейскую Турцыю (Балканы) у Азіяцкую і там дзе-небудзь стварылі сваю Яўрэйскую Дзяржаву (Тамсама, с. 148).

У адрозненне ад Пестэля, Мікіта Міхайлавіч Мураўёў у сваім праекце канстытуцыі прапанаваў федэратыўны лад

Расіі паводле ўзору Паўночна-Амерыканскіх Злучаных Штатаў. Расійская імперыя падзялялася на федэратыўныя адзінкі, якія былі названы дзяржавамі. Беларускія землі, паводле гэтай канстытуцыі, былі ўключаны ў дзве дзяржавы: Заходнюю са сталіцай у Вільні і Дняпроўскую са сталіцай у Смаленску. Аднак гэтыя дзяржавы не мелі якога-небудзь нацыянальнага характару, а былі тэрытарыяльна-гаспадарчымі адзінкамі накіталт паўночнаамерыканскіх штатаў. Такім чынам, у канстытуцыі Мікіты Мураўёва нацыянальнае пытанне амаль не закраналася, што было звязана з ягонымі агульнымі дваранскімі поглядамі на Расію як рускую дзяржаву. У Пестэля гэтаму пытанню прысвечана шмат увагі. Ён перакананы прыхільнік «адзінай і непадзельнай» Расіі, які сам цар і прадстаўнікі царскага самадзяржаўя. Пестэль прапанаваў у «Рускай праўдзе» правядзенне палітыкі жорсткай русіфікацыі ў Расіі пасля перамогі дваранскай рэвалюцыі дэкабрыстаў. Сродкі для гэтага, з нашага пункту гледжання, часам сур'ёзныя (увядзенне адзінай рускай мовы), а часам паўанекдатычныя (заканадаўчая забарона народнасцяў называцца сваім імем). Праў-

Кастусь ІЛЬЮШЧЫЦ

Кастусь Ільющчыц нарадзіўся ў вёсцы Рог на былой Старобіншчыне. Пасля заканчэння Беларускага тэхналагічнага інстытута злучыў свой лёс з Савецкай Арміяй. З гэтым звязана яго знаходжанне на Далёкім Усходзе, у ГДР, Эстоніі. Зараз ён служыць у Літве.

Першыя вершы надрукаваў у свой час у «Ліме».

Яго пяру належаць два зборнікі вершаў «Армейскія будні» і «Таежны гарнізон». Сёння штотыднёвік адрасуе чытачам новыя творы паэта.

Кратом зарываўся паволі
Углыб таямнічных вякоў
І бачыў у грунце даволі
Сапрэзлых касцей чужакоў.

І продкаў замёрзлыя цені,
Сляды пад гарачай крывёй,
І цэлых эпох насленні
Зрушаліся працай маёй.

Я дыхаў трывожна, журботна,
Здурэлы ад паху крыві.
Як часта я жыў бесклапотна,
Як праўдаю часта крывіў.

Вялікай сапёрнай лапатай
Вучыўся лапаціць зямлю,
Адкопчаць жытло для салдата —
Акоп... ці магілу сваю.

Права

У кожнага ёсць у жыцці
Адно неад'емнае права
На свой п'едэстал узвысці,
Уласнай узведзены Справай.

Якія б пасты ні займаць,
Якая б ні ўзнёсла Слава,
А слабага ўмець падтрымаць
У дужага — вечнае права...

Я — дзяржаўны чалавек,
Радавы салдат пяхоты...
Свет праз засланкі павек
Разглядаць няма ахвоты.

Без каманд — не зробіш крок,
Кожны рух мой на прыкмеце...
Я — узведзены курок
На дзяржаўным пісталеце.

Жывём, як нумар

адбываем...

Жывём, як нумар адбываем,
Хоць на Зямлі з нас кожны госць.
І невядома, што спяваем,
І невядома, хто мы — ёсць.

На тварах нашых стынуць маскі
Турбот сучасных і падзей.
Мы ганім слова роднай казкі,
І ганім шчырасць у людзей.

Спяраша пакінула нас Вера,
Пасля Надзея і Любоў. —
У чалавека, як у звера,
З ружэйных цэлімся ствалоў.

Як дзеці, дзівімся у лесе
Мы на заечыя сляды,
Нібыта мамант на Палессе
Прыдыбаў з вечнай мерзлаты.

Паветра поўніцца азоном,
Азоном поўніцца Сусвет.
Які наступны мёртвай зонай
За дрот схаваем сельсавет?!

Зрабіўшы проста ці няпроста
Апошні крок да забыцця,
Аднойчы скурчымся бяростам
У згаслым полымі жыцця...

Фотаздымак

У альбоме ляжыць фотаздымак, —
Ён старэйшы на год за мяне.
На ім бацька стаіць у абдымаках
Сябрукоў на апошняй вайне.

У заломанай хвацка кубанцы,
З баявым медалём на грудзях —
Хтосьці бацьку зазіраў на палянцы,
У палескіх блакадных гаях.

Фотаздымак вайна часіны
Парыжэў і пабляк за гады.
Мой дваінік — ён на свеце адзіны —
Маладым застаецца заўжды.

Мабыць, фота матуліны слёзы
Раз'ядалі ў халодныя дні,
Калі бацька упаў пад бярозы.
Не вярнуўся з Айчынай вайны.

Ці не змог партызанскі фатограф
Закрапіць тады здымка свайго, —
І папера счарнела ад гора
Той вайны і сіроцтва майго...

Акоп

Окоп копаю. Может быть — могілу.
В. СУБОЦІН.

Вялікай сапёрнай лапатай
Я грукаў у грудзі зямлі.
І рукі струною напятай
Ад стомы натужна гулі.

Б ЫЎ ціхі ясны студзеньскі дзень. Сонца ўзнялося ў свой зімовы зеніт, але амаль не грэла. Навокал на палях і лугах белым цукрам іскрыўся нечэпаны снег. Аж да самага Нёмана.

Узшышоўшы па вытаптанай праз поле сцяжынцы на невялікі пагорак, Клаўдзее Ануфрыеўна скінула з тлічэй сумку з хлебам і прыхінулася да пакрытага наледдзю вялікага халоднага каменю, што ляжаў тут колькі сябе помніла.

Ішла яна без перадыху кіламетры тры, ад самай сярэдзіны цэнтральнай сядзібы калгаса, дзе быў адзіны на ўсю акругу магазін, і прытамілася: ногі ўжо не тыя, не хочуць слухаць. Ды дзіва што — за сёмы дзесятак пераваліла. Хоць да яе хацінкі адсюль было рукой падаць, аж усю дарогу без перадышкі не адолела.

Хатка, старая, прыземістая, з дзіравым дахам і замшэлымі сценамі, стаяла трохі ў баку ад вёскі. На прыпарушаным снегам пагорачку каля ніцага пералеску здавалася яна здалёк сірацінай, што выпадкова зайшла туды. Яшчэ ў мінулым годзе восенню заязджаў да яе старшыня калгаса, прапаноўваў пераехаць у вёску ў новую аднапакаёвую кватэру, але Клаўдзее Ануфрыеўна наадрэз адмовілася. Яно, відаць, было б там ёй лепш, усё побач: крама, пошта, службы ўсялякія. І да людзей бліжэй. Было б з кім перакінуцца слоўкам. Веселей, што ні кажа, чым адной. І дамы ладныя будзе цяпер калгас: двухпакаёвыя, з вялікімі гаспадарчымі прыбудовамі. І газ прыродны ў іх, і каналізацыя. Ні паліць не трэба, ні па ваду хадзіць. Але міла ёй была свая хатка. Вельмі памятлива прайшло ў ёй усё жыццё Клаўдзее Ануфрыеўны. І хатку, пабудаваную яшчэ яе дзедом, пакідаць было шкада.

У гэтай хатцы яна нарадзілася, прайшло тут дзяцінства, цяжкае і галоднае, рана памёр бацька. Сюды яна вярталася пасля знясіловаючай парабчанскай працы ў заможных аднаўскоўцаў пры панскай Польшчы. Тут яна справіла і выселле са статным чубатым хлонцам, якім быў яе Васіль. Але шчасця з ім доля адпусціла нядоўгага. Муж аказаўся працалюбівым, клалаціўся пра сям'ю і гаспадарку. Хату падрамантаваў, паднавіў усярэдзіне, паставіў новы хлест, абгарадзіў сядзібу. На гэты час прыйшла ў іх прыёманскі край Савецкая ўлада, надзяліла ўсіх зямлёй, хто не меў яе. Пабольшала дастатку ў хаце. Нарадзіла яна Васілю дзвюх дачок. Здавалася, жыві ды радуіся...

А тут вайна праклятая. Як пайшоў яе Васіль з адступаючым войскам, дык і па сённяшні дзень няма. А ў самым канцы лютага ліхалецця памерла яе старэнькая маці. І засталася яна ўдавой з двума дзеткамі на руках. А ці трэба расказаць каму, якое цяжкае было пасляваеннае — спусташэнне навокал. Але ўсё ж здужала, выстаяла, дачок на ногі паставіла. Спадзявалася, што на старасці памочнікамі і апорай будуць, смерці дагледзяць. А яны выраслі, выпырхнулі з роднага гнязда і паляцелі, як пералётныя птахі. Век такі — усе маладыя шукаюць

му ж іх, унучачку яе, ужо два годзікі. Хутка разумець пачне. Няўжо і яго чакае праклятая бязбацькаўшчына?

А яшчэ Клаўдзее Ануфрыеўна нядаўна пачула, што быццам бы яе Сонейку хтосьці з аднаўскоўцаў бачыў у Мінску на вуліцы п'янаю... Божа літасцівы, няўжо праўда?! Але не, быць такога не можа. Не хочацца верыць, што яе крывіначка дойдзе да такога. Нагаворваюць злыя людзі, і толькі. Цяпер жа няма бога ў сэрцы, чужая бяда радуе. Вось неўзабаве дачка кватэру павінна атрымаць. Тады, можа, і стане ўсё на месца. Свой куток шмат

Алесь АЛЯШКЕВІЧ

Жылі — былі бабуля і ўнук

АПАВЯДАННЕ-БЫЛЬ

шчасця на старане, уцякаюць у горад. І засталася яна адна-адзінокая.

Дочкі, праўда, яе не забывалі, наведвалі. Старэйшая дык радзей. Надта ж далёка забралася ад роднай хаты, аж на Урал, у Свирдлоўск. Завербавалася на будоўлю, там і замуж выйшла, і кватэру атрымала, і двух унучкаў нарадзіла. Нядаўна пісьмо прыйшло. Піша, што купілі машыну. На лета сваім ходам збіраюцца прыехаць у гасці. Усё, дзякаваць богу, ладком у большанькай, у Марусечкі. А вось у меншай...

Успомніла пра яе і заняла сэрца ў Клаўдзее Ануфрыеўны.

Пакуль не складваецца штосьці жыццё ў яе меншанькай, Сонейкі. І быццам недалечка ад яе сваё гняздзечка звіла дачушка, зусім побач з радзіннай старонкай, у Мінску. Але не ва ўцеху ёй пакуль гарадское жыццё. Ледзьве ўладкавалася на працу, як замуж выйшла, а год не пражылі — разышліся. Потым другі раз выйшла. І зноў штосьці няма ладу. Муж да работы не падкі, усё больш у чарку глядзіць. З-за гэтага свет гарыць. То разбегваюцца, то збягаюцца. А маленька-

значыць, а там, глядзіш, і мужык астадоліцца. Адразу, як пажаніліся, не піў жа. Ды і пара яны адно аднаму. На вяселлі ўсе людзі імі любаваліся. Пажаць бы яшчэ гадок-другі. З пенсіі, з двара якую б капейку агорала, памала б на абстаноўку. Усё ж лягчэй будзе дачце. Адна бяда — здае апошнім часам здароўе: і ногі цяжэюць, і ў руках няма былога спрыту. А на мінулым тыдні і сэрца было зайшлося. Дакторка сказала, берагчыся трэба. А за кім жа ты паберажэшся? Гэтай ноччу во сон сніла. Дрэны, страшны сон. Але хай бог мілуе.

Падумаўшы гэтак, Клаўдзее Ануфрыеўна цяжка ўздыхнула і перавяла позірк на сваю хацінку.

І сэрца як абарвалася. У двары каля хаткі нехта тупаў. Мужчына гэта быў ці жанчына, здалёк не разабраць. Але там хадзіў чалавек. Упэўнена, быццам здавён ведаў кожную спежку каля хаты. Дык то ж не чужы, нехта са сваіх. Каму ж там быць, акрамя Сонейкі, меншанькай яе?! Большая як-нікак, а цяпер прыехаць не магла. Па ўсім выходзіць, яна, Сонейка, прыехала адведаць старую маці.

Лёгкая на ўспамін! Але чаму сярод тыдня? Можна, адгул на рабоце ўзяла?

Клаўдзее Ануфрыеўна паспешліва, аж хістанула ў бакі, закінула за плячы сумку і таропка пайшла дадому.

Падшышоўшы да плота, зразумела, што не пазнала. Хаця, праўда, і не зусім так. Прыехала не Сонейка. Гэта быў Антон, яе мужык, зяць Клаўдзее Ануфрыеўны. Рослы, мардаты, у доўгім чорным паншонаным паліце, што і збіла яе з тропу: здалёку здалося, што гэта шубка меншанькай. І быў Антон не адзін, а з двухгадовым Іванкам, яе ўнучкам. Няўмела захутанае ў коўдру, дзіця сядзела ў саначках для немаўлят, што стаялі ля парога, і нявінна пазырквала сваімі маленькімі вочкамі па баках. Яно яшчэ мала што разумела.

Зяць сустрэў цешчу прыветна. І супраць яе боязі — цвярозы.

— А, маманя. Добры дзень. Нарэшце і вы. А мы тут з Ванькам ужо зачакаліся вас. З гадзіну як прыехалі. У магазін, значыць, хадзілі хлеба купіць...

Клаўдзее Ануфрыеўна згодна кінула. Да гэтага часу адносіны з зяцем былі ў яе немудрагелістыя. Уласна, іх амаль і не было. Прыязджала з ім Сонейка не часта, разы тры-чатыры, ад сілы пяць. Ды і то кожны раз ён быў нецвярозы. А пра што ж гаварыць з п'яным? Перакінуцца некалькімі парожнімі фразамі, а паразумення няма, як і не было. Да гэтага часу яна толкам не ведала нават адкуль ён родам. Чула ад Сонейкі, што аднекуль з Расеі. А Расея ж вялікая. І цяпер не знаходзіла як паводзіць сябе з зяцем, пра што гаварыць з ім, цвярозым: сур'ёзна, добразычліва ці паранейшаму насцярожана, няпэўна?

Скінула з плячэй сумку, павіталася з Антоном, падшыла да ўнучка, нагнулася, пацалавала маюча, узяла на рукі, павярнула да зяця.

— Што ж ты дзіцёнка столькі марнуеш на холадзе? Хата не замкнёна, — з папрокам, але без крыўды ў голасе прамовіла яна і, ступіўшы на парог, дадала, адрасуючы пытанне не то зяцю, не то ўнучку: — А чаму ж мамка твая не прыехала, крывінка ты наша?

Зяць, што пайшоў услед за ёю з сумкай у руках, прамовіў нешта няпэўнае:

— Ды так... Увогуле... Клопат у яе, маманя. А за Іванку моцна не клалаціцца. Ён да холаду прывычны. А вось хатка ваша, бачу, зусім абсунулася.

У душы Клаўдзее Ануфрыеўны вярнулася нядобрая трывога. Адказ

Мая родная мова...

Пад варожай навалай,
Чужаземнаю змовай
Не жыла — вымірала
Мая родная мова.

Горла ціснуў нам туга
Час вярхоўнай п'яноўнай,
Каб хадзіла ў прыслухах
Беларуская мова.

Адпявалі чыноўна,
Як на трызне, прамовай,
Што згубіла чароўнасць
Мая родная мова.

На расейскіх узмежках,
У астрожных умовах
Не забыла насмешак
Беларуская мова.

Пульсавала навокал
І была, як замова
Ад зласлівага вока,
Мая родная мова.

Увакрасла з нябыту,
Як уток і аснова,
Як жыццёвы набытак,
Беларуская мова.

Хай крынічкаю весняй,
Хай заваяй зімовай
У душы гучыць песняй
Мая родная мова.

Каб як маці, ашчадна
Шанавалі мы Слова,
Для мяне, для нашчадка
Стань — НАРОДНАЮ, мова!..

У кожным з нас Ямеля...

У кожным з нас Ямеля
І міг, і век жыве,
Ды слоў дарма не мелем, —
Так лепей галаве.

На дне дубовай бочкі
Ад лета да зімы
Ляжалі, як грыбочкі
У чаканні свята, мы.

І нас не турбавала
Пустая гамана:
Было б да бульбы сала
І шклянчак віна.

Таўклі ваду у ступе,
І верыў кожны з нас:
Пасля прамой наступіць
Дзяржавы зорны час.

А зараз на пахмелле
Пустая ў нас кішэнь
І люд што хоча меле,
Хоць б'юць яго ў каршэнь.

Нам даспадобы права
Штодня мітынгаваць,
Налева ды направа
Уладу шальмаваць.

І вась народ рахманы
Кусае — чучь крані...
Ці не таму схаваны
Глыбока карані

Усіх няўзгод і бедаў
У ямах Курапат.
Мы выйшлі ўсе з камбедаў, —
Куды — не знаём нат.

Згубілі, што займелі,
І лёгка за гады
Уласны свой займеннік
Забылі назаўжды...

Не скавпныя па складу
І сэрца, і душы,
Мы дзелім сёння ўладу,
Як медныя грашы.

Жывём жа, як працуем, —
Працуем, як жывём.
Пад спеў чужы танцуем
І хлеб чужы жуём.

Ямеля смела меле, —
Аж кругам галава.
Прышла яго нядзеля,
А там — хоць трын-трава...

Я — салдат

Я — салдат... Я — маю званне.
Я — даўно не радавы...
Бараніць — маё прызванне,
Права біць — займелі вы.

Я — салдат... Нашу я боты...
Шмат каго іх будзіць грук,
Каб свае ўзваліць турботы
На бязмен салдацкіх рук.

Я — салдат... Стаю адкрыта.
Я — для ўсіх франтоў мішэнь.
Той, хто еў з майго карыта,
Мне не цэліць у каршэнь.

Я — салдат... Я пад Прысягай
Раздзяліў краіны лёс.
Мы скалечаныя абсягах
Я жыву, як гончы пёс.

Я — салдат... Спяваю песні, —
Нараўляю старшыне.
Свет, як танк сучасны, цесны,
Не да песняў зараз мне...

У краі маім...

У краі маім
Яшчэ чуваць, як вецер
Спявае ў рачных трыснягах
Самаробнаю дудкай
Дзядзькі Сымона...
У краі маім
Яшчэ не замоўклі
Самотныя песні
Чырвонага бору
У былой партызанскай зоне...
У краі маім
Яшчэ не высахлі да дна
Крыніцы з гаючай вадай,
Якія пульсуюць з нетраў зямлі
Крывёй далёкага прашчурна...
У краі маім
Усё радзей і радзей
Можна пачуць
Матуліна слова...
У краі маім
Толькі ў горы людскім
На волю, як птушка, адчайна
З душы вырываецца
Беларуская песня...
У краі маім
На вясковым пагосце
Побач з цярыпавымі продкамі
Пахвайце мяне...
У краі маім
Хай нашчадак мой вечны
На магільнай пліце
Без памылак напіша:
— Тут пахаваны
Кастусь Ільшчыц.
Год нараджэння —
Студзень 1947...

ззя падаўся ёй падазронам. Ці не пасварыліся там? Але далей распытваць пакуль устрымалася. Калі што і здарылася ў іх паміж сабой, то сам скажа. А пра хату падумала: «Заўважыў нарашце. І на тым дзякуй. А калі б быў самавіты, пасобіў бы, падрамантаваў».

Яны зайшлі ў невысокія сенцы, абаблілі ад снегу ногі, прайшлі ў хату. Клаўдзья Ануфрыеўна пасадзіла Іванку на крэсла, расхутала, пагрэла ў сваіх яго ручкі. Хлопчык пазіраў на яе даверліва, мабыць пазнаў, бо праказаў па складах мілым галаском: «Ба-ба, ба-ба». Ды так, што сэрца ў бабы нібы аб'ехала ад замілавання. Вельмі ж яна любіла свайго ўнучка. Хаця, якая баба не любіць унучка? Гэта яе радасць і ўдеха на старасці! І натуральна, што Іванка здаваўся Клаўдзье Ануфрыеўне самым прыгожым з усіх дзетак, што перабачыла на сваім вяку. Стройнічкі, белагаловы, з нявіннымі светла-блакітнымі вачынямі, з прыпухлымі як бы ў капрызулі губкамі. Лялька дый годзе.

— Вы пакармілі б яго, маманя, — распранаючыся, сказаў зяць, — ён ад ранку галодны.

Бабка схілілася над унукам:

— Іванка есці хоча. Няшчаснічак мой. Ад раніцы без крошкі ў роціку. Зараз, зараз пакармім нашага галубка.

Дзіця ўсё тым жа тоненькім і мілым ёй галаском прапела ў адказ: «Ба-ба, ам-ам».

На свае два годзікі ён размаўляў слававата, ды і вельмі ўжо спакойны быў для хлопчыка. Але Клаўдзья Ануфрыеўна асабліва не перажывала з-за гэтага, ведала, што рана ці позна дзіця возьме сваё. Вунь яе старэйшая, Маруся, амаль да трох гадкоў не размаўляла і нічога, вырасла, ва ўсім дагнала аднагодкаў. Дай бог толькі здароўе...

— Зараз, зараз, мой родненькі, — прамовіла яна замілавана. — Баба табе манную кашку зварыць.

Яна падыхнула да пліты — балазе нездарма пазамінулы год абівала парогі многіх кабінетаў, каб ёй газ правялі — пачала варыць кашку, а заадно і зяцю смажыць яечню. Трэба думаць, што і ён прагаладаўся. Вочы, вунь, што ў воўка блішчаць.

Увесь гэты час зяць назіраў за цешчай з кутка, з шырокай лавы, што стала там, хмурыўся нейкім сваім невясёлым думам. І Клаўдзья Ануфрыеўне ад гэтага было трохі не па сабе, не прывыкла яна бачыць яго цярозы позірк.

«І ўсё-такі, чаму гэта прыехаў ён адзін, без Сонейкі, пасярод тыдня? — падумала яна. — І сядзіць хмара хмарай. Ой, чые яе сэрца, не так гэта ўсё».

Сасмажыўшы, яна падала зяцю на стол яечню, нарэзала на другую талерку салёных агуркоў і сала, затым накарміла ўнучка, завяла яго ў другі пакой, паклала спаць і вярнулася да Антона.

Той сядзеў, ежы не чапаў, відаць, чакаў яе.

Як толькі Клаўдзья Ануфрыеўна прысела да стала, зяць палез у адтапыраную кішэню піжжак, звычайным рухам выцягнуў адтуль бутэльку віна, якую, па ўсёй верагоднасці, прывёз з сабой з горада, бо ў іх у наваколлі спіртнога не прадавалі ўжо гады тры, з таго самага першага дня, калі пачаўся новы віток барацьбы за цярозасць. Дастаўшы пляшку, Антон прынёс з кухоннай шафы шклянкі, паставіў усё на стол.

— Ну, што ж, маманя, прапусцім па маленькай, — сказаў ён. — Доктары сцвярджаюць, што пасля гэтага самага страўнік лепей ежу засвойвае...

Клаўдзья Ануфрыеўна адсунула свой посуд.

— Мне не трэба, — сказала яна. — Ды і табе, сыночак, можа, таксама не на карысць будзе? — з просьбай у голасе дадала яна.

— Вы як хочаце, а мяне прабачайце, маці. Другі дзень ужо трываю. А колькі таго жыцця? Ды і тое дрэнна. Адна ўдеха — васьм яна, — вачыма паказаў ён на бутэльку і, паднёшы да роту напоўненую шклянку, выпіў.

«Ну вось, зноў за сваё, — спяхмурнела Клаўдзья Ануфрыеўна. — Ох і нялёгка ж даводзіцца Сонейцы з ім. Няшчасная яе долечка...»

Згадка пра меншанькую прымузіла яе зноў вярнуцца думкамі да неадчэпнага: чаму не прыехала сама? Добра, калі па рабоце не атрымалася. А калі зноў пасварыліся?! А ці і яшчэ горш — захварэла! Злягла яе любачка? Яна ўздыхнула, крыўдліва падумала пра зяця: «Сядзіць, быццам у рот вады набраў, хоць бы слоўкам пра яе абмовіўся».

Счакала, калі той добра прыкусіць і спытала мяккім даверлівым голасам, бо ўжо нельга было трываць:

— А Сонейка, Антон, чаму не прыехала? На рабоце?

Зяць адклаў відэлец, узняў галаву. Твар яго стаў чырвоным. Віно, відаць, ужо прабрала.

— Сучка ваша Сонейка, маманя. Даруйце за выраз,

Зноў наліў поўную шклянку, залпам выпіў, выцер рукой губы, дагаварыў:

— Гуляла, маманя, ваша Сонейка і да мяне, яшчэ пры першым мужы, і пры мне. І выпіць была моцна ахоча... Вы не заўважалі, бо да вас прыезджа ла цярозыя агуркоў і сала, саромелася, напэўна, бас.

Ён гаварыў усхвалявана, таму здавалася, што хоча выказаць усё адразу.

— А ўчора вось зусім сышла да свайго новага хахаля. Сабрала рэчы, пацалавала Іванку і пайшла... А я ж любіў яе... І можа, праз яе і п'ю ліпне... Пра Іванку, сказала: няхай ты дзень-другі пры табе пабудзе, ты ж не чужы — бацька. Уладкуюся — забяру. А куды я з ім? Я ж па сутках працую, самі ведаеце. Вось і прывёз яго пакуль да вас. Да маіх далёка, цэлых чатыры дні ехаць. Вы, можа, думаеце, што я ўсё хлушу, маманя, думаеце, заліў вочы і нясе абы-што? Але самі памяркуйце, навошта мне на сябе нагаворваць?!

У адказ Клаўдзья Ануфрыеўна толькі злёгка кінула. Нешта сказаць не знайшлося сілы. Пачулае падкасіла яе, нібы ўкус гадзюкі.

— Адным словам, няхай Іванка з які тыдзень у вас пабудзе, — дагаварыў зяць. — Я, магчыма, возьму адпачынак, забяру яго, адвяжу да сваіх... Ну і мне самому ўжо час збірацца. Наступны аўтобус будзе позна. Так што выбачайце, калі што не так сказаў.

Ён вылез з-за стала, апрануў паліто, надзеў шапку.

Цяжка ўзнялася з лавы і Клаўдзья Ануфрыеўна, выйшла ўслед за зяцем на двор праводзіць яго.

Той спыніўся, сышоўшы з парога, зірнуў на цешчу. Яна была бледная, як белае палатно, згорбленая, з усохлымі вачыма. Раптам яму стала шкада яе — нечакана ўспомнілася родная старэнная маці.

— Вось як, маманя, атрымліваецца, — сказаў ён. — Дзве дачкі ў вас, а вы адна-адзінокая, радасці вам ад іх ні грама...

Ён хацеў яшчэ нешта сказаць старой, у яго было многа розных слоў: для абыходжання на рабоце з корашамі, начальствам, жонкай, з сабуртэльнікам. Але тых слоў, якія яму цяпер захацелася сказаць цешчы, хутка знайсці ён не мог. Так і пайшоў ад яе, злёгка пахіставаючыся, да вёскі.

Клаўдзья Ануфрыеўна яшчэ доўга стаяла, пазіраючы яму ўслед. Але потым, застыўшы на дварэ на морозе, што браўся нанач, пайшла ў хату.

У хаце не ведала, за што ўзяцца, што рабіць. Дзеля нечага адмакнула шафу, штосьці шукала, а што — не ведала. Выйшла ў сенцы, вярнулася, прыбрала са стала, вызірнула ў акно. Сонца села, неба на захадзе чырванела, як жар, быццам дагарала ў печы. Вечар і ноч павінны былі быць марознымі.

«А не хлуціў жа, казаў праўду, — раптам падумала яна пра зяця. — І людзі-такі не манілі, праўду казалі пра Сонейку. Чыстую праўдачку. Вось і вяселле яе ўспамінаецца. Пад канец так напілася, што ледзь ўратавалі гуртам. Тады падумала, што ад радасці гэта, ад шчасця памылілася, не разлічыла сілы. Аж, выходзіць, невыпадкова. Не, невыпадкова ўсё...»

Адшоўшы ад акна, Клаўдзья Ануфрыеўна цяжка апусцілася на лаву.

«Што ж гэта такое, — апаноўвалі дакорліва, горкія думкі. — Соня-Сонечка, крывіначка, сонейка... Як жа я прагледзела цябе, што не гэтак зрабіла? Ой, бяда-бяда. Божа літасцівы, за што ты пакараў мяне так на старасці? І што ж цяпер будзе?.. Калі мужчына, і то куды ні ішло, а то жанчына ў гарэлку кінулася... Да другога збегла, дзіця кінула. Ні сам'і, ні жыцця людскага ў самой, ні ў дзіцяці...»

Ад апошняй думкі Клаўдзья Ануфрыеўне як прыпякло сэрца. Рукі і ногі наліліся цяжкім жалезам, адзержавялі. У вочы шыбануў туман, усё палыло... Яна прыхінулася да сцяны.

У цішыні пачуўся голас унучка, які прагнуўся, і на нейкі час апытомніў яе. Яна паспрабавала прыўзняцца, падумаўшы, што гэта ж яна зусім забылася пра хлопчыка. Але сілы ўжо не было, яны навалі пакідалі яе састарэлае спрацаванае цела. Апошняе, пра што паспела падумаць, гэта пра незачыненныя дзверы з хаты ў сенцы — каб хаця не прастудзілася яе маленькае птушанька...

А яно, неразумнае, прыпаўзла, сплакаўшыся, з суседняга пакоя і цягала бабу за яе доўгую спадніцу, нібы прасіла прагнуцца, клікала сваім танючкім галаском: «Ба-ба, ба-ба!..»

З міліцэйскага пратакола:

«У вёсцы Л. у доме пад нумарам 132 знойдзены два трупы: грамадзянкі Н., гаспадыні дома, і грамадзяніна Р., яе ўнучка. Цела першай знойдзена ў доме, другога — у сенцах каля пакусаных буракоў».

Зыходзячы з таго, што смерць абаіх наступіла ў выніку няшчаснага выпадку, ва ўзбуджэнні крымінальнай справы супраць грамадзян Р. адмоўлена...»

Разом з артыкулам аўтар даслаў у рэдакцыю ліст, у якім піша: «14.06.90 г. «Літаратурна Украіна» надрукавала гэты мой артыкул «Устаньма з каленяў» (ганарар я перавёў у блакадны фонд Літвы). Але душа мая неспакойная: мне здаецца, што значэнне закранутых праблем выходзіць далёка за межы Украіны. А пэўна і цэнтральны друк падобны матэрыял публікаваць не стане, я магу дайсці да чытачоў з іншых саюзных рэспублік толькі праз друк гэтых рэспублік.

Таму і звяртаюся да вас з прапановаю надрукаваць у вашай газеце пераклад майго артыкула. Ганарар прашу перавесці Руку альбо Таварыству беларускай мовы.

Азнаёміўшыся з артыкулам, мы пагадзіліся, што закранутыя ў ім праблемы сапраўды «выходзяць далёка за межы Украіны», і парашылі падтрымаць просьбу Дымтра Пыльпчука: прапануем пераклад ягонага артыкула ўвазе лімаўскіх чытачоў.

У нацыянальнай палітыцы факты — гэта высны ісціны ў акіяне хлусні.

Аўтар.

Паважаныя дэпутаты! Паважаны старшыня! У сваім абмежаваным па часе выступленні, заклікаючы вас аб'явіць Закон СССР «Аб мовах народаў СССР» на тэрыторыі Украінскай ССР не дзейным, я паспрабую абгрунтаваць прынамсі тры сцвярджэнні.

Сцвярджэнне першае. Тое, што практычна ва ўсіх саюзных рэспубліках, акрамя Расійскай Федэрацыі, мове народа, які даў імя рэспубліцы, нададзены статус дзяржаўнай, было грамадскай неабходнасцю.

Хіба магло быць інакш, калі парламенты саюзных рэспублік не адракаюцца ад падпісанай Леніным «Дэкларацыі правоў народаў Расіі» (1917), падрыхтаванага ім жа «Праекта закона аб раўнапраўнасці нацый і аб абароне правоў нацыянальных меншасцей» (ПЗТ, т. 25, стар. 135—137), калі яны не пагарджаюць ленінскім указаннем аб тым, што «трэба ўвесці самае строгае правіла адносна ўжывання нацыянальнай мовы ў іншанаканальных рэспубліках» (ПЗТ, т. 45, стар. 361), калі яны не адвяржваюць яго думкі аб тым, што «Нідзе ў свеце марксісты (і нават дэмакраты) не адмаўляюць навучання на роднай мове» (ПЗТ, т. 25, стар. 146)?

Хіба магло быць інакш, калі нацыянальныя мовы аказаліся ў стане недапушчальнай дэградацыі, а то і вымірання, якое ахапіла літаральна ўвесь Саюз?! Аматыры распаўсюджвання чутак, праўда, пагаворвалі, што ў некаторых рэспубліках «гэтыя бандэры (лабусы, чумчэкі...) паруску наогул не хочуць размаўляць...» Хоць дадзены перапісы насельніцтва даказвалі ясна існае, а эпоха галоснасці адкрыла нам сапраўды драматычную карціну.

Нам заўсёды гаварылі, напрыклад, што «ў гэтай Літве — усё толькі на літоўскай» ці што «ў Грузіі — усё на грузінскай». І вось мы ў газеце «Советская Литва» чытаем выступленне пісьменніка А. Ю. Юозенаса-Балтушыса на сесіі Вярхоўнага Савета рэспублікі з выкладку надання літоўскай мове статусу дзяржаўнай: «Дзе яна сёння, гэтая мова? — пытаецца ён. — Плакаць хочацца ад такой горкай страты. Як пісьменнік я пяты дзесятак гадоў шукаю па ўсёй Літве машынку з літоўскім шрыфтам. І я, стары чалавек, камуніст, дэпутат Вярхоўнага Савета, вымушаны сёння кланяцца спекулянту-прыватніку, упрошваю яго, каб ён замяніў шрыфт на машынку, якая прадаецца толькі з рускай клавіятурай. Такага прыняжэння я не ведаў нават у кірумай буржуазіі Літве!»

Громам з чыстага неба сталі апублікаваныя «Літаратурнай газетой» словы вядомага пісьменніка Агара Чыладзе пра «ігнараванне роднай мовы, калі не ва ўсіх, дык у большасці ўстаноў і арганізацый... Грузіі! А ўжо ў газеце «Молодежь Грузии» старшы навуковы супрацоўнік Інстытута літаратуры імя Ш. Руставелі АН ГССР Манана Гігінешвілі гаворыць: «...Большасць нашых навуковых інстытутаў работу вядзе на рускай мове. Няма нават грузінскай пішучай машынкы ў гэтых інстытутах. Толькі ў некалькіх гуманітарных інстытутах, у тым ліку і ў нашым, можна атрымаць даведку на грузінскай мове.»

З «Вестника высшей школы» мы даведаліся, што «...У Фрунзе на пачатак 1988 г. не выву-

шых народаў Еўропы.

У мільённых гарадах Украіны — Адэсе і Харкаве (апошні, дарэчы, з 1919 па 1934 г. быў сталіцай рэспублікі), дзе пераважае карэннае насельніцтва і дзе жывуць жа не адны толькі манкурты, няма ніводнага ўкраінскага садка, а ў Днепрапятроўску іх усяго два.

У Аўстраліі, дзе ўсяго каля 30 тысяч украінцаў, у гарадах Сіднеі і Мельбурне 12 украінскіх школ, а ва ўкраінскіх сацыялістычных гарадах-мільёніках Днепрапятроўску, Данецку, Адэсе, Харкаве, ды і ў 900-тысячным Запарожжы — іх зусім ці амаль няма. У школах сталіцы Украіны толькі кожны пяты вучань навучаецца на ўкраінскай мове (а выхоўваецца яшчэ менш, бо моўны статус школьных калектываў парушаецца, у тым ліку і педагогамі). З 49 сталічных прафтэхвучылішчаў выкладанне на гэтай мове не вядзецца ані ў адным. Гэта ж маральнае вырважэнне!

кой літаратуры выпушчана ў два разы больш (10,6 працэнта).

Калі, нягледзячы на тое, што доля нярускага насельніцтва ў Саюзе пастаянна павялічвалася і дасягае ўжо паловы, удзельная вага тыражу кніг і брашур на мовах народаў СССР (акрамя рускай) зменшалася з 22,8 працэнта ў 1940 годзе да 10,6 працэнта ў 1987 годзе. І калі мы за гэтыя 47 гадоў здолелі зменшыць удзельную вагу тыражоў літаратуры на мовах народаў СССР (акрамя рускай) больш чым у два разы, дык ці хопіць тых ацалелых 10,6 працэнта даўжэй, чым на сорок бліжэйшых гадоў стыхійнай ці планамернай асіміляцыі? Мы павінны над гэтым думаць...

Мы б'ём у літаўры і крычым, што ў савецкую эпоху каля 50 раней беспісьменных народаў атрымалі ўласную пісьменнасць ці што кнігі і брашурывыдаваліся на 92 мовах наро-

Шчарбіцкі ў адным са сваіх апошніх выступленняў кіне сакраментальную (гэта значыць, традыцыйную) службовую фразу: «Украінскі народ жыве паўнакроўным жыццём». Гэты ілжэрулявы — нават пад заслоную! — яўна не жадаў прызнаваць, што ён прывёў народ да дэградацыі.

Бо дэградацыя моў — гэта дэградацыя народаў, дэградацыя чалавека, і перш за ўсё маральная. У час Усесаюзнага перапісу насельніцтва 1979 г. кожны чацвёрты беларус і кожны шосты ўкраінец назваў роднай мовай — рускую. А калі ўлічыць сённяшняю сітуацыю ў школе, а яшчэ больш — у дзіцячых дашкольных установах і ВНУ, дык стане зразумелым, што гэтая дэградацыя, задумааная ў геаметрычнай прагрэсіі, ахапіла сваімі метастазамамі ўсё грамадства. І ці такая ўжо выпадковасць, што Чарнобыль духоўны стаў Чарнобылем атамным?!

Дымтра Пыльпчук

Устаньма з каленяў!

Пасля публікацыі ў «Літаратурнай Украіне» мы думалі, што, бадай, толькі ў нас ды ў Беларусі зневажаюць у школе мову карэннага народа, але вось у той жа «Молодежи Грузии» чытаем сведчанне настаўніка СШ № 34 г. Тбілісі Ш. Цікарадзе: «Есць у нашым раёне школа, дзе з 30 вучняў класа 20 вызвалены ад вывучэння грузінскай мовы — і забавляюцца на ўроках кожны як можа».

А тут у бакінскай газеце «Коммунист» пішуць: «У навучальных планах азербайджанскіх школ на прадмет «Руская мова» адводзіцца па ўсіх класах 53,5 гадзіны на тыдзень, а ў рускіх школах на азербайджанскую мову выдзяляецца 18 гадзін. Вывучэнне рускай мовы праводзіцца па падруках, а ў вывучэнні азербайджанскай мовы гэты парадак выкарыстоўваць не дазваляецца... Чаму павінна быць так? Каму і дзея чого патрэбны гэтыя сынкі-пасынкы?»

Часопіс «Коммунист Молдавии» паведамляе, што з 50—60 гадоў у 30 некалі ўкраінскіх школах на тэрыторыі Малдавіі навучанне вядзецца на рускай мове. Газета «Вечерний Кишинев» інфармуе, што сёння ў Малдавіі жыве 600 тысяч украінцаў, ці 14,2 працэнта ўсяго насельніцтва рэспублікі, а ўкраінскую мову ў Дубасарскім, Камянскім, Рыбніцкім раёнах вывучаюць толькі 350 вучняў. Звяртаю вашу ўвагу: не «вучацца на мове», а «вывучаюць мову»!

А часопіс «Русский язык в школе», не звяртаючыся да канкрэтнага пераліку, паведамляе ўжо ў падагуленай форме, — што ў 73 сферы грамадскага жыцця Кіргізіі не абслугоўваюцца кіргіскай мовай...

І кожны раз мы пытаемся ў саміх сябе: а хіба становіцца ўкраінскай мове лепшае?

Давайце задумаемся, людзі добрыя, над тым, што з 2 мільёнаў 600 тысяч дзяцей у дзіцячых дашкольных установах Украіны на ўкраінскай мове выхоўваюцца і навучаюцца толькі 642 тысячы, дзякуючы чаму кожны 6—7 гадоў у рэспубліцы дадаецца 2 мільёны грамадзян, якія не ведаюць нацыянальнай мовы. Я прашу дзеячаў ўкраінскага парламента ўдумацца хоць бы ў адзін факт: з кожных чатырох дзяцей украінцаў у рускамоўных дашкольных установах выхоўваецца амаль трое. Гэта не толькі амаральна, гэта не толькі злачынна; з пункту гледжання прагностыкі гэта яшчэ і трагічна: намірае адзін з буйней-

Дзякуючы сталінска-сулаўскім «дэфармацыям» нашай ідэалогіі ў гарадах рэспублікі выраста некалькі (!) пакаленняў украінцаў, настроеных у дачыненні да роднай мовы не толькі нігілістычна, але часта і проста агрэсіўна! Хіба гэта — не ганьба для сацыялізму? Няўжо пасля гэтага можна яшчэ гаварыць пра нейкія сацыялістычныя ідэалы ці верыць у магчымасць нейкай «абноўленай федэрацыі»?!

Паўстагоддзя назад (у вечнапамятным 1937 годзе) на Украіне больш чым 80 працэнтаў вучняў займаліся ў школах з украінскай мовай навучання. А сёння — менш чым палова ўсіх школьнікаў!

Як паведаміў «Вечерний Киев», у 1988 годзе Інстытут філасофіі АН УССР правёў сацыялагічнае эксперс-даследаванне сярод 794 кіяўлян — бацькоў першакласнікаў 15 сярэдніх школ Кіева ў чатырох раёнах горада. Высветлілася, што толькі 2,5 працэнта цяперашніх першакласнікаў выхоўваліся ў дзіцячых дашкольных установах з украінскай мовай і яшчэ 14,5 — са змешанай. Толькі 3,6 працэнта бацькоў купляюць сваім дзецям кнігі пераважна на ўкраінскай мове, 97 працэнтаў бацькоў-удзельнікаў апытання выбралі для сваіх дзяцей школу ці клас з рускай мовай навучання.

Сацыялінгвістычнае даследаванне, праведзенае ў Запарожскай вобласці (о слаўнае Запарожжа, калыска казацкай волніцы!), выявіла, што «ў размове з падначаленымі ўкраінскую мову выкарыстоўваюць толькі 1,5 працэнта інжынераў-украінцаў, што жывуць у райцэнтрах».

Але ці магло быць інакш, калі ў Савецкім Саюзе студэнтам і спецыялістам народнай гаспадаркі на мовах народаў СССР (акрамя рускай) прапануецца ўсяго 10 працэнтаў тыражоў даведаных выданняў, толькі 7,4 працэнта навучоўнай і 2,7 працэнта вытворчай літаратуры (1987)?

Калі ўдзельная вага навучальнай літаратуры для ВНУ, што друкуецца ва Украінскай ССР на мове карэннага насельніцтва, скарацілася (па колькасці назваў) з 86,9 працэнта ў 1946 годзе да 8 працэнтаў у 1980 годзе.

Калі ў цэлым па краіне ўдзельная вага тыражу падручнікаў для ВНУ па ўсіх дысцыплінах, разам узятых, выдзеленых на мовах народаў СССР (акрамя рускай), складала ў 1987 годзе толькі 5,1 працэнта, у той час як на замежных мовах та-

даў СССР... Але мы забываем сказаць аб тым, што ў час Усесаюзнага перапісу 1926 года ў СССР зарэгістраваны 194 нацыянальнасці (і амаль такая ж колькасць моў!), а ў 1979 г. — ужо толькі 101 этнонім.

Сёння, фіксуючы ў энцыклапедыях, што ў нас, маўляў, каля 130 моў народаў СССР, мы быццам не бачым таго, што зараз на працягу аднаго канкрэтнага года кнігі і брашурывыходзяць фактычна на 58—67 мовах народаў краіны, газеты — на 55-ці, часопісы — на 44-ох, тэлевізійныя перадачы вядуцца на 40, а выкладанне ў школе ажыццяўляецца ўжо... толькі на 39-ці мовах (1988). Між іншым, у прадмове да статыстычнага зборніка «Друк СССР у 1937 годзе» напісана, што ў 1934—1937 гг. падручнікі выпускаліся на 90 мовах народаў СССР. Дык як жа можна было за 50 гадоў страціць 50 моў навучання?!

Памятаючы, што мы маем 130 моў народаў нашай краіны, давайце задумаемся, паважаныя калегі, над такім параўнаннем: за апошняю чвэрць стагоддзя (з 1962 па 1988 г.) колькасць замежных моў, на якіх у Савецкім Саюзе выдаваліся перыядычныя выданні, вырасла ў два разы — з 13 да 26-ці, а колькасць моў народаў СССР, якім было дазволена права на такія выданні, не толькі не павялічылася, але нават на адну мову зменшылася — з 45-ці да 44-х.

Не, гэта быў не стыхійны працэс. Была сталінская езуіцкая ідэалогія, была сулаўская езуіцкая ідэалогія, быў рэпрэсіўны апарат супраць іншадумаў, былі паслухмяныя і ініцыятыўныя выканаўцы ідэалагічных устаноў.

Калі на працягу першага года работы У. Шчарбіцкага на пасадзе першага сакратара ЦК Кампартыі Украіны ў рэспубліцы на рускай мове было выпушчана 3,3 мільёна экзэмпляраў выданняў мастацкай літаратуры, дык ужо ў наступным, 1974 г. — 9,9 мільёна экзэмпляраў, гэта значыць, у тры разы больш. Літаральна з першага года знаходжання Шчарбіцкага на ўказанай пасадзе была фарсавана русіфікацыя навучальнай літаратуры для ВНУ (а за першыя 8 гадоў яго «княжаня» колькасць найменняў украінскамоўных выданняў гэтай літаратуры скарацілася ў 5,7 раза), ажыццяўлялася масавае закрыццё ўкраінскіх школ, шырокім фронтам ішла русіфікацыя тэатраў і шматлікіх галін украінскай культуры, іншых сфер грамадскага жыцця.

Абапіраючыся на гэтыя і іншыя рэальнасці, я і асмелваюся сцвярджаць, што законы саюзных рэспублік аб мовах былі і грамадска неабходнымі, і правамернымі, і маральнымі; яны былі першым крокам да спынення і папярэджання згаданых дэструктыўных працэсаў. У час сесіі Вярхоўнага Савета Малдавіі, дзе мове рэспублікі быў нададзены статус дзяржаўнай, дэпутат М. Е. Валанцір, між іншым, сказаў: «...Тое, што дагэтуль Малдаўская Савецкая Сацыялістычная Рэспубліка не мела дзяржаўнай мовы, з'яўляецца памылкай гісторыі і злачынствам палітыкі. З гэтага пункту гледжання сесія мае адзіную мэту: выправіць памылку і ануляваць злачынства».

Маё другое сцвярджэнне. Абвяшчэнне рускай мовы — афіцыйнай (а па сутнасці дзяржаўнай) з'яўляецца працягам русіфікатарскай палітыкі царызму, сталінізму і сулаўшчыны, яно заканадаўча замацоўвае прывілеі рускай мовы з мэтай завяршэння асіміляцыі народаў Савецкага Саюза.

Перш чым перайсці да канкрэтных аргументаў, нагадаю, што Ленін рэзка крытыкаваў праграму перапісу пачатковых школ Расіі, праведзенага ў 1911 годзе. Яго абурала тое, што: «Ажно праз два гады выходзіць усяго першы том...», што «па пытанні аб роднай мове вучняў маецца ўсяго толькі агульная графа пра «рускую» мову: падзел на беларускую, маларускую (украінскую) і вялікарускую яўна забаронены». Забаронена збіраць поўныя звесткі. Забаронена ведаць праўду аб мове, на якой гавораць у сям'і вучні...» (ПЗТ, т. 24, стар. 195—196).

Між іншым, у век камп'ютэрызацыі, а не дэпартаментскіх лічылнікаў, дадзеныя Усесаюзнага перапісу насельніцтва СССР 1979 года апублікаваны асобнай кнігай толькі праз 6 гадоў (1985), а дадзеныя аб роднай мове насельніцтва па перапісу 1989 года не публікуюцца нашым перыядычным друкам — у эпоху галоснасці — ужо паўтара года.

Нядаўна на мой запыт міністэрства народнай адукацыі некалькіх саюзных рэспублік адказалі, што статыстычныя звестак аб мовах навучання ў іх... няма. Мінасвет РСФСР паведамляе, што «афіцыйнай статыстыкі і публікацыі па мовах навучання ў школах Расійскай Федэрацыі не было», а Мінасвет Беларусі раіць мне літаральна наступнае: «Па пытанні статыстыкі моў навучання ў народнай адукацыі Вам неабходна

зв'язує Дзяржкамстат СССР, бо яно не ўваходзіць у кампетэнцыю міністэрства» (III). Вядома, нармальны чалавек наўрад ці паверыць, што органы, які ажыццяўляе моўную палітыку ў справе адукацыі, статыстыка моў навучання можа быць аб'яваваная ці непатрэбная. Прычына хутэй у іншым: нават самі міністэрствам «забаронена ведаць праўду аб мовах», як гэта забаронена ў большасці важнейшых сфер нацыянальнамоўнай палітыкі.

А гэта горкая праўда ў тым, што де факто прывілежаваная роля рускай мовы ў Расійскай імперыі засталася такой жа і па сённяшні дзень.

Усе мы ведаем ленінскую ацэнку Расіі як «стурмы народаў». Маючы на ўвазе перш за ўсё прыгнёт нацыянальных, Ленін пісаў: «Нідзе ў свеце няма такога прыгнёту большасці насельніцтва краіны, як у Расіі» (ПЗТ, т. 26, стар. 318). Але вось якая, напрыклад, рэч: у царскай Расіі (1913) удзельная частка рускамоўных выданняў «лігі і брашур (па іх тыражах) была 80,8 працэнта, у першыя дзесяцігоддзі пасля рэвалюцыі яна крыху зменшылася, а ў 1987—1988 гг. узрасла ўжо... да 86,7 працэнта!»

З кожных 10 экзэмпляраў кнігі і брашур, якія выдаюцца сёння ў краіне на мовах народаў СССР друкуецца ўсяго адзін; астатнія дзевяць — на рускай ці замежнай. «Свабоднае» ў двухосі развіццё моў народаў СССР красамоўна ілюструе той факт, што па асобных групах выданняў становіцца літаратура на мовах іншых народаў СССР горшае за становіцца рускамоўных выданняў (па тыражах): у адносінах да замежнай літаратуры — у 13 разоў, навукальнай літаратуры для ВНУ — у 15, для прафесійна-тэхнічнай, сярэдняй спецыяльнай адукацыі — у 22, літаратуры па кібернетыцы і інфарматыцы — у 20 разоў, па тэхніцы, тэхнічных навуках — у 40 разоў, па будаўніцтве — у 59, па гандлі — у 70, па прафсаюзах — у 74, па радыёэлектроніцы, аўтаматыцы і тэлемаханіцы — у 112, а па прамысловасці наогул — у... 918 разоў! (Прыводжу тут самыя новыя дадзеныя за 1988 г., апублікаваныя ў 1989 г.).

Ці дзіўна пасля гэтага, што нідзе і ніколі ў прафіцыйнай навуковай літаратуры і друку не ўспамінаюць пра ленінскі законпраект, якім прапаноўвалася ўсталяваць наступнае правіла: «Мерапрыемствы... якія парушаюць раўнапраўнасць моў нацыянальных меншасцей... прызнаюцца неспраўдлівымі і падлягаюць адмене па пратэсту, які можа быць заяўлены любым грамадзянінам дзяржавы, незалежна ад месца яго пражывання» (ПЗТ, т. 25, стар. 136)? Тады ж бы давалася прызначыць незаконнай усю кнігавыдавецкую палітыку ў нашай краіне з 1932 года і па сённяшні дзень, як, зрэшты, і толькі што прыняты Закон «Аб мовах народаў СССР»!

Ды вось гэтае езуіцтва нашай ужо ўчарашняй, але яшчэ сённяшняй ідэалогіі, пра якую гаварыў Дзьмітро Паўлычка («адной рукой хрысціцца да госпада бога, а другой — выкрэсліваць нежаданыя словы з яго вучэння»), дазваляе яе рэліктам адначасова і спасылка на Леніна, і выпрацоўваць платформу па нацыянальных пытаннях, і рыхтаваць закон аб «агульнадзяржаўнай», і не заўважаць тысяч фактаў дыскрымінацыі нацыянальных моў, і выказваць трывогу з нагоды абвастрэння міжнацыянальных адносін, угледжваючы яго прычыны не ў неспраўдлівай нацыянальнай палітыцы, а ў «сепаратысцкіх памкненнях», гэта значыць па-шulerску падтасоўваць прычыны і вынікі...

Прааналізуй ланцужок фактаў і ацэнак у іх паслядоўнасці і ўзаемасувязі — і табе стане зразумела, дзе прычына, а дзе вынік.

Вось публікацыя ў «Літаратурнай газеце» (17.02.88): «У нашай рэспубліцы... піша эсто-

нец Ю. Туулік, — эстонскай мовай не валодаюць 90 працэнтаў рускага і іншага неэстонскага насельніцтва». А яшчэ чатыры публікацыі ў «Вечернем Талліне» за верасень 1988 г.: 1) «Трэба зразумець трывогу эстонцаў за зберажэнне сваёй мовы, калі эстонцаў у Талліне менш за палову. У Талліне няма мясціны, дзе нельга было б вырашаць усе справы на рускай мове, але далёка не ўсюды гэта магчыма на эстонскай мове»; 2) «Безадказна паводзяць сябе і тыя ведамствы (связь, жыллёвая і камунальная гаспадарка і г. д.), якія ў імя ведамасных зручнасцей парушаюць прынцып раўнапраўнасці моў, фактычна правакучы (інакш і не скажаш) людзей, вядучы дакументацыю толькі на адной мове, спараджаючы крыўды і напружанасць»; 3) «Рускую мову варта было б аб'явіць дзяржаўнай у РСФСР (а не ва ўсёй краіне), а эстонскую ў Эстоніі»; 4) «Зараз у рускамоўных школах Талліна 160 настаўнікаў эстонскай. Добрая палова з іх не толькі не з'яўляецца імі па дыпламе, але наогул не філолагі, а настаўнікі геаграфіі, спеваў, матэматыкі і фізкультуры, а часам і не настаўнікі».

Тут — і анямез, і дыягназ, і прадпісанне, але... хворы выкідае лекі ў каналізацыю і дае ўрачу ўказанні адносна тэрапіі!.. А самалячэнне, як вядома, вылазіць бокам.

У адным з чарнавікоў Леніна з паметкай «Не для публікавання» ёсць заўвага з адзнакай nota bene, гэта значыць «варта добра запомніць»: «Пачынаюць паважаць партыю, калі ёсць друкарня і тэхніка» (ПЗТ, т. 22, стар. 393). Адміністрацыя з яе шавіністычным цэнтралізмам не толькі «добра запамінала», але і трансфармавала гэтае ўказанне, дадаўшы ад сябе: «...і калі ёсць папера, друкарня і тэхніка. І сёння любая сур'ёзная справа ў культуры тармазіцца з цэнтра «з-за адсутнасці паперы»... Ды і тое, што дастанецца рэспублікам ад саюзнага пірага, яны не могуць скарыстаць так, як лічаць патрэбным. Вядома, напрыклад, што безлімітная падпіска на цэнтральныя (!) газеты і часопісы абярнулася скарачэннем лімітаў на паперу не для цэнтральных выдавецкіх інстанцый, а перш за ўсё для многіх выдавецтваў саюзных рэспублік.

У 1988 годзе з 29,7 мільярда лістоў-адбіткаў кнігі і брашур, выданыя ў СССР, у нярускай рэспубліках друкавалася толькі 6,5 мільярда, тады як у РСФСР—22,7 мільярда (апошнія практычна ўсе — на рускай ці замежнай мовах). Здавалася б, справядлівасць вымагае, каб тыя крыхі паперы, якія дастаюцца нярускай рэспублікам, ішлі галоўным чынам на задавальненне нацыянальна-культурных патрэб карэннага насельніцтва. Аднак на справе ў 1988 годзе на Украіне на рускай мове аддрукавана 1 мільярд 200 мільянаў лістоў-адбіткаў кнігі і брашур, у Беларусі—841 мільён, ва Узбекістане—293 мільёны, у Казахстане—273 мільёны, у Малдавіі—249 мільянаў...

Калі скласці разам усю кніжную прадукцыю нярускай (я падкрэсліваю: нярускай!) саюзных рэспублік, дык акажацца, што ўжо з 1984 г. і на працягу ўсіх гадоў перабудовы (па колькасці лістоў-адбіткаў) сумарны аб'ём рускамоўных выданняў кнігі і брашур за межамі РСФСР перавышае аб'ём кніжных выданняў на ўсіх іншых мовах народаў СССР, разам узятых. І хоць у рэспубліках Прыбалтыкі, Закаўказзя і асобных сярэднеазіяцкіх рэспубліках да такой дэградацыі выдавецкай справы яшчэ не дайшло, але дзякуючы асаблівай руплівасці дзяржкамвыдаў Украіны, Беларусі, Малдавіі, Казахстана, Кіргізіі і Таджыкістана гэтая надзвычай дэструктыўная перамена ў нацыянальна-культурным будаўніцтве, гэты чарговы трыумф русіфікатарскай палітыкі стаў магчымы.

Цікава даведацца: калі ЦК КПСС сёння сапраўды супраць палітыкі зліцця нацый, дык ча-

му ён не выключыў з партыі кіраўнікоў Дзяржкамвыда СССР, вінаватых у тым, што (нягледзячы на наяўныя дзікія дыспарорцыі папярэдніх дзесяцігоддзяў), прырост лістаў рускамоўных кнігі і брашур наогул па краіне склаў за 1988 г. 995,9 мільёна лістоў-адбіткаў, выданняў на мовах замежных краін — 84,7 мільёна, а на мовах народаў СССР (акрамя рускай) — толькі 83,6 мільёна, у чым праглядваецца непрахаваны — на цэлы парадак! — прырытэт рускай мовы, дыскрымінацыйны, па сутнасці імперска-каланіялісцкі падыход да нярускай нацыянальных культур і моў, відочнае нежаданне выконваць ні рэзалюцыю XIX Партыйнай канферэнцыі, ні платформу па нацыянальным пытанні (у іх пазітыўнай, вядома, частцы)?

У Расійскай Федэрацыі ў 1988 г. дадалося 143 назвы газет і іншых перыядычных выданняў на рускай мове і толькі 3 новыя выданні — на іншых мовах народаў СССР, хоць тут жыве 23,9 мільёна чалавек нярускага насельніцтва (дарэчы, гэта больш, чым насельніцтва такой невялікай і высокакультурнай краіны, як Чэхаславакія). І ніхто не здагадаўся спытаць: а як жа ў Расіі з правамі некарэннага насельніцтва, якія нібыта парушаюцца ў Прыбалтыцы ці Малдавіі? Адначасова на Украіне за той жа 1988 г. колькасць украінскамоўных газет і іншых перыядычных выданняў скарацілася на 30, а рускамоўных — павялічылася на 28. Аказваецца, левай рукой у ідэалагічным адзеле ЦК Кампартыі Украіны ўхваліў закон аб дзяржаўнасці украінскай мовы, а правай візіруючы прапановы аб закрыцці украінскіх і адкрыцці рускіх выданняў...

Вось якую палітыку заклікаю абараніць Закон «Аб мовах народаў СССР»: палітыку прадастаўлення прырытэтаў рускай мове, якая ў іх не мае патрэбы, і палітыку вытоптвання іншых «братніх» моў — за парадным плотам афіцыйнай прапаганды!

Як прагаварыўся часопіс «Русский язык в национальной школе» (1989, № 6, стар. 4), у час усеаюзнага семінара-нарады «Аб мерах па ўдасканаленні выкладання родных моў у агульнаадукацыйных школах» работнікі Інстытута рускай мовы Э. А. Грыгаран заявіў, што «...адкрыць школы з навучаннем на кожнай з больш чым 100 моў народаў СССР практычна немагчыма». Якая цынічна і пустая дэмагогія! Я ўжо даўно заўважаю: калі не жадаюць клапаціцца пра 99, — гавораць пра 100! Ленін жа падказвае разумнае выйсце з любой моўнай сітуацыі — у тым жа праекце Закона аб раўнапраўнасці нацый: у артыкуле 9 ён дае тлумачэнне, што такое «мясцовасць з неаднародным складам насельніцтва» — у якасці кампрамісу, а ў артыкуле 11 прапануе ўстанавіць, што «Прапарцыянальная доля сум, якія расходуюцца на культурна-асветныя патрэбы іншанацыянальных меншасцей дадзенай мясцовасці, не можа быць меншай, чым прапарцыянальная доля іншанацыянальных меншасцей ва ўсім насельніцтве гэтай мясцовасці» (ПЗТ, т. 25, стар. 137).

На жаль, грыгаран не арыгінальны. Як не арыгінальны ні той данецкі шахцёр, які спалучыў у гутарцы з Гербачовым праблему мовы з прабомай кілбасы, ні Галіна Беспашніна, што на сем месяцаў раней за нашага шахцёра спыталася ў газеце «Вечерний Таллінн» (29.07.88): «Калі мы ўсе заўтра ж вывучым эстонскую мову, хіба ад гэтага ў нашых магазінах адразу ж прыбавіцца мяса, кілбасы, цукру, адзення, абутку?» Паміж гэтымі двума выказваннямі розніца толькі ў тым, што шахцёр гэтак пагардліва гаворыць аб роднай мове, а Беспашніна — аб няроднай (эстонскай). На жаль, беспашніны шмат. Як засведчыла статыстыка (1979), з 23,9 мільёна рускіх, што жывуць не ў РСФСР, а ў іншых саюзных

рэспубліках, 19,4 мільёна чалавек (81,3 працэнта) заявілі, што яны не валодаюць ніводнай іншай мовай народаў СССР, акрамя рускай. У час Усеаюзнага перапісу насельніцтва 1979 года з 10 мільёнаў рускіх, што пастаянна жывуць на Украіне, украінскай мовай не валодалі больш за 7 мільёнаў.

У газеце «Вечерний Тбилиси» яшчэ да прыняцця Закона «Аб мовах народаў СССР» (6.07.89) адзін з грузінскіх педагогаў пісаў: «Звярніце ўвагу, як парадкальна склалася сітуацыя: у кожнай нацыянальнай рэспубліцы ў сувязі з наяўнасцю кантынгенту павінна быць руская школа, але ў ёй не абавязковае вывучэнне нацыянальнай мовы. Інакш як услашчэннем раўнапраўнасці моў гэты працэс не назавеш».

Тут застаецца толькі дадаць, што артыкул 7 Закона «Аб мовах народаў СССР» у частцы другой замацоўвае абавязковасць вывучэння рускай мовы, а ў частцы чацвёртай дапускае вызваленне ад вывучэння мовы рэспублікі.

Такім чынам, Закон «Аб мовах народаў СССР», які павінен быў стаць на ахову меншых, абдзеленых і малаабароненых моў, стаў на ахову і без таго моцнай рускай мовы.

На аснове ўсяго сказанага я і раблю выснову, што абвешчанае рускай мовы афіцыйнай (а па сутнасці дзяржаўнай) з'яўляецца лагічным працягам русіфікатарскай палітыкі царызму, сталінізму і суслалішчыны, яно можа саслужыць службу хіба што канчатковай асіміляцыі народаў Саюза.

І сьвярдженне трэцяе. Закон, супраць якога я выступаю, неканстытуцыйны.

Я звяртаю ўвагу паважаных народных дэпутатаў Украіны на тое, што Закон СССР «Аб мовах народаў СССР» супярэчыць Канстытуцыі СССР.

У арт. 45 Канстытуцыі СССР, хай і ва ўсечаным выглядзе, ідзе гаворка пра забеспячэнне грамадзянам магчымасці навучання ў школе на роднай мове. А Закон «Аб мовах народаў СССР», замест таго, каб прадаставіць такое права, гаворыць аб стварэнні толькі ўмоў для вывучэння грамадзянамі СССР іх роднай мовы (арт. 7). Гэта азначае, што ўжо сёння рыхтуецца новы этап «законнага» дэмантажу сістэмы нацыянальнамоўнай адукацыі.

Кожны ж з нас павінен разумець, што паняцце «навучанне і выхаванне на роднай мове» адрозніваецца ад паняцця «вывучэнне роднай мовы» па сваім аб'ёме прынамсі на парадак і больш. Нам прапануюць замест раўнаваартаснага навучальнага і выхавальнага працэса на роднай мове — даваць у школе і дзіцячых дашкольных установах толькі ўрокі роднай мовы. Гэтая шулерская падмена можа стацца толькі першым крокам да поўнага зніцця ў бліжэйшай будучыні канстытуцыйных гарантый, зафіксаваных у арт. 45 Канстытуцыі, на той вонкава — для юрыстаў — высакароднай падставе, што трэба, маўляў, каб норма Асноўнага Закона карэспандавалася з нормай закона аб мовах, прынятага ўжо ў перабудовачны час. Для многіх моў народаў СССР гэта было б крокам у царства Аіда.

Характарызуючы новы закон СССР як неканстытуцыйны, вельмі важна сказаць, што Закон фактычна пазбаўляе грамадзян права навучання на роднай мове, якое ў Канстытуцыі хоць і акрэслена невыразна і няпоўна, але ўсё ж атрыбувана як адно з правоў грамадзяніна, тады як у новым законе права грамадзяніна акцэнтаецца не ў адносінах навучання на роднай мове, гэта значыць у рэчышчы клопатаў аб зберажэнні саміх нацый, а ў асімілятарскім духу — як права свабоднага выбару мовы выхавання і навучання.

Ленінскі прынцып — «свабоды роднай мовы» (ПЗТ, т. 25, стар. 72) — трансфармаваўся ў закон «Аб мовах народаў СССР» у «свабодны выбар мовы выхавання і навучання» (арт. 6).

Робячы асаблівы націск (а гэта так!) на права грамадзян свабодна выбіраць мову выхавання і навучання і не прапаўчы права грамадзян на навучанне і выхаванне на роднай мове, закон «Аб мовах народаў СССР» фактычна падрывае прадугледжанае ў арт. 36 Канстытуцыі СССР палажэнне аб магчымасці карыстацца роднай мовай, бо ў футуралагічным аспекце мова выхавання і навучання заключае ў сабе генетычны код грамадзяніна, — і, падмяняючы гэты генетычны код, наша дзяржава па сутнасці адкідае прынцып раўнапраўнасці грамадзян розных нацыянальнасцей, замацаваны 36-ым артыкулам Канстытуцыі СССР.

Зыходзячы з аналізу рэальнага становішча і перспектывы моўнай сітуацыі на Украіне ў выпадку маўклівай згоды Вярхоўнага Савета УССР з новым саюзным законам аб мовах, прапаную паважаным народным дэпутатам прыняць наступную пастанову Вярхоўнага Савета Украінскай ССР:

«Аб Законе СССР «Аб мовах народаў СССР».

Абмеркаваўшы Закон СССР «Аб мовах народаў СССР» і моўную сітуацыю ў рэспубліцы, Вярхоўны Савет Украінскай ССР ПАСТАНАВЛЯЕ:

1. Аб'явіць Закон СССР «Аб мовах народаў СССР», прыняты Вярхоўным Саветам СССР 24 красавіка 1990 г., не дзейным на тэрыторыі Украінскай ССР.

2. Прапанаваць Камітэту канстытуцыйнага нагляду СССР разгледзець пытанне аб адмене дзеяння ўказанага Закона СССР у сувязі з тым, што ён супярэчыць палажэнням Канстытуцыі СССР у частцы нацыянальнай палітыкі (арт. 36 і 45), не ўлічваючы рэальнай моўнай сітуацыі ў краіне і можа прывесці да сур'ёзных міжнацыянальных канфліктаў.

3. Даручыць Савету Міністраў Украінскай ССР, выканкамам мясцовых Саветаў народных дэпутатаў прыняць захады да паслядоўнага ажыццяўлення Закона УССР «Аб мовах ва Украінскай ССР», рэалізацыі дзяржаўнай праграмы развіцця Украінскай мовы і іншых нацыянальных моў у рэспубліцы на перыяд да 2000 года.

Прызначыць мэтазгодным у двухмесячны тэрмін стварыць пастаянную Камісію Вярхоўнага Савета Украінскай ССР па кантролі за моўнай палітыкай у рэспубліцы і аналагічныя пастаянна дзейныя дэпутацкія камісіі абласных, гарадскіх і раённых Саветаў народных дэпутатаў з адпаведнымі паўнамоцтвамі.

Я разумею, да якой незвычайнай ролі я заклікаю Вярхоўны Савет.

У артыкуле «Памяці графа Гейдэна» Ленін даў бліскучую класіфікацыю рабоў: «Раб, які ўсведамляе сваё рабскае становішча і змагаецца супраць яго, ёсць рэвалюцыянер. Раб, які не ўсведамляе свайго рабства і гібе ў маўклівым, несвядомым і бязмоўным рабскім жыцці, ёсць проста раб. Раб, у якога слінкі цякуць, калі ён самаздаволена апісвае асалоду рабскага жыцця і захапляецца добрым і ласкавым панам, ёсць халоп, хам» (ПЗТ, т. 16, стар. 40).

Я прашу вас зрабіць выбар паміж гэтымі трыма катэгорыямі рабства, памятаючы аб тым, што гэта выбар не ваш асабісты, а ад імя вялікага народа, перад якім, магчыма, апошні раз паўстала страшнае пытанне: «Быць ці не быць?»

Так здарылася, што амаль адначасова адзін украінскі крытык нагадаў нам, як у Гоголя запарожцы кінуліся перад царыцай на калені, а ў адказ на яе прапанову ўстаць закрычалі хорам: «Не ўстанем, мама! Не ўстанем! Памрэм, а не ўстанем!» — і адзін грузінскі філосаф спытаў: «Ці не час нам стаць вертыкальным перад мінулым, сённяшнім і будучым?» «У мяне такое ўражанне, — дадаў украінскі крытык, — што мы дагэтуль стаім на каленях».

Я заклікаю вас, паважаных дэпутатаў: устаньма з каленяў!

Дзякую за ўвагу.

г. Кіеў, май 1990 г.

«Дырыжыруе Барыс Райскі». Як часта гучаць гэтыя словы ў абвестках радыёканцэртаў. Слухачы ведаюць імя дырыжора. Кампазітары ведаюць яго як музыканта, праз чыя рукі ў літаральным сэнсе прайшлі творы, што складаюць ужо цэлы пласт нашай музычнай культуры. Без малага тры дзесяці гадоў працаваў ён за пультам аркестра Дзяржтэатрадыё БССР, многія і многія фондавыя запісы фанаткі зроблены пад ягоным кіраўніцтвам. Але жыццёвы шлях Б. Райскага складаўся ня проста.

— Калі ласка, Барыс Іпалітавіч, падзяліцеся ўспамінамі...
— Я нарадзіўся ў Іркуцку, а ў 1925 годзе мы пераехалі ў Харбін. Бацька працаваў там у оперным тэатры. Ён быў дырыжорам, чалавекам, які жыў музыкай. Музыка запаўняла і наш дом.

Наогул, тады Харбін быў надзіва музычны горад. Знакамітасці прыязджалі сюды з усяго свету: Шаляпін, Эльман, Цымбаліст, Мянухін. У Харбінскай оперы пачыналі кар’еру Лемешаў і Забэйда-Суміцкі, пра якога вельмі захоплена гаварылі ў музычных колах і якога пашчасціла хлапчуком слухача і мне... Сапраўды, маленькі горад Харбін, а былі там оперны і драматычны тэатры, тэатр музычнай камедыі, сімфанічны аркестр, а гарадскі парк поўны існаў гукамі духавага аркестра.

Музыкай я пачаў займацца пад кіраўніцтвам бацькі, потым вучыўся ў Вышэйшай музычнай школе імя Глазунова. А далей жыццё складалася так, што з 14-ці гадоў давялося працаваць і нават утрымліваць сям’ю, бо і бацька і маці аказаліся без работы. Я іграў на віяланчэлі ў кінатэатры... Так, калі Савецкі Саюз прадаў Кітайскую ўсходнюю чыгунку, жыццё наша крута змянілася. Ужо не было тых энтузіястаў, якімі поўніліся канцэртныя залы. Я пераехаў у Цінцін. Там пашчасціла арганізаваць аркестр. Захавалася ў мяне афіша яго першага выступлення. Мы ігралі фартэпіяны канцэрт Грыга, саліравала французская піяністка. Гэта было ўжо ў 1937 годзе.

Потым пераехаў у Шанхай. Там давялося дырыжыраваць муніцыпальны аркестрам. Гэта быў вельмі добры калектыў. Мы ўпершыню пазнаёмлілі слухачоў з музыкай Шастаковіча, Хачатурана, ігралі ўсё тое, што толькі можна было дастаць у Шанхай. Там быў савецкі магазін, дзе прадаваліся ноты, партытуры. А вось аркестравыя галасы даводзілася распісваць самому...

— У вас не было магчымасці займацца ў кансерваторыі.

Савецкі Саюз! Ён наладзіў развіццё вечар. Ва ўсіх толькі і было на вуснах: «Саша (а яго ўсе так і звалі—Саша Вярцінскі) едзе на Радзіму!». Яго ад’езд ускалыхнуў нашае асяроддзе. Быў у Шанхай Клуб грамадзян СССР. Мы збіралі лекі, рэчы, адпраўлялі іх на

шапіто на беразе Свіслачы ў парку Горкага. Там выступалі і мы. А тым часам будаваўся новы цырк, дзе мы пачалі працаваць ужо стала.

У аркестр на радыё я прыйшоў у 61-м. Выхоўваўся на класіцы, а ў жыцці давялося займацца і эстрадай. Тады, у 60-я

— Можна, таму вы імкнуліся часцей выводзіць аркестр на філарманічную эстраду?

— Гэта той жывы струмень, які проста неабходны для існавання музычнага калектыву. Калі ўвесь час іграць толькі ў студыі, губляецца адчуванне жывога. Але ёсць складанасць і ў тым, што калі на канцэрце музычную плынь спыніць немагчыма, дык у студыі гэта даводзіцца рабіць наўмысна, бо бывае неабходнасць. Калі нешта не так, трэба спыніцца і ўсё ўзнаўляць спачатку. Вось тут дырыжор павінен настроіць музыкантаў кожны раз іграць натхнёна, не губляючы творчы імпульс. Гэта асабліва цяжка, калі працуеш над операй. Напрыклад, сёння мы работу скончылі, а працяг запісу гэтай сцэны давядзецца рабіць ажно праз тыдзень. Дырыжор муسیць усё трымаць у памяці, каб ніводнае «шво» не адчуваўся.

— Так, праз вашыя рукі прайшла амаль уся беларуская музыка. Пад кіраўніцтвам заслужанага артыста БССР Барыса Райскага запісаны оперы «У пущах Палесся» А. Багатырова, «Настуць Каліноўскі» Д. Лунаса, «Сіва легенда» Д. Смольскага, апэра Ю. Семіяні «Паўлінка», балеты і сімфанічныя творы Я. Глебава, песні І. Лучанка і Л. Захлеўнага, музыка маладых... Як складаліся ў вас адносіны з кампазітарамі?

— Яны ставіліся да мяне з даверам. Гэта было самае каштоўнае. Я ніколі не дазваляў сабе штосьці рабіць без аўтарскай згоды, нават калі нешта ў партытуры і не падабалася. Лічу, дырыжор мае права на інтэрпрэтацыю, але не можа адвольна штосьці мяняць. Потым у сумеснай працы заўсёды выбіраўся аптымальны варыянт.

— Барыс Іпалітавіч, амаль 60 гадоў вы былі на эстрадзе, а гэта ж вымагала ішчэ і фізічнай аддачы. Як вам удалося на доўгія гады захаваць творчую форму?

— Я думаю, дапамагла любоў да музыкі. Калі б музыка хоць на імгненне зрабілася для мяне абузай, я б не змог працаваць. Наогул, лічу сябе шчаслівым чалавекам. Амаль увесь час меў справу з «жывой» музыкай, усё новай і новай. Напэўна, нешта ўдалося зрабіць вартаснае, камусці з кампазітараў, якія звярталіся ў аркестр, дапамагчы...

«Дырыжыруе Барыс Райскі» — гэтыя словы даўно гучаць (і будучы гучаць!) у эфіры. Усё тое, чаму былі аддадзены веды, шчодрасць сэрца, не рассялася ў паветры, а па крупіцы сабралася ў залаты фонд беларускай музычнай спадчыны.

Такому лёсу музыканта можна па-добраму пазаздросціць.
Людміла МІТАКОВІЧ.

«ДАПАМАГЛА ЛЮБОЎ ДА МУЗЫКІ...»

З дырыжорам Барысам Райскім, якому споўнілася 75 гадоў, гутарыць наш няштатны карэспандэнт

Відаць, дырыжорскія веды набываліся на практыцы?

— Так, шмат слухаў запісаў, пласцінак. Была ў Шанхай радыёстанцыя, якая часта трансліравала класічную музыку ў выкананні сусветных знакамітасцяў. Збіраліся разам з сябрамі, бралі партытуры, слухалі, абменьваліся думкамі.

Памятаю, быў там незвычайны чалавек. Рускі. Працаваў ён на англійскай таможні, але больш захопленнага музыкай чалавека я не сустракаў. Усё, што ён зарабляў, траціў на апаратуру, пласцінкі, ноты. А яны сцякаліся з усяго свету. Мы часта бывалі ў яго з Алегам Лундстрэмам. Ён чытаў нам лекцыі па гісторыі музыкі.

— З тым самым Лундстрэмам, вядомым эстрадным дырыжорам?

— Так, мы сябравалі і нават жылі ў адным доме.

— Барыс Іпалітавіч, вы сустракаліся з многімі вядомымі музыкантамі. Напэўна, чулі і Вярцінскага?

— Тады ён спяваў у асноўным ужо ў рэстаранах. Дык вось, быў у нас вольны дзень, і мы паехалі яго паслухаць. Было гэта ў курортным гарадку Цындао. Ужо апоўначы на сярэдзіну рэстараннай залы выйшаў чалавек і пачаў спяваць. Адбылося нешта незвычайнае. Таго пачуцця я больш ніколі не зведаў, але, на маю думку, Вярцінскага трэба было слухаць у пэўных абставінах, настроі.

Дарэчы, з Вярцінскім звязана і нашае вяртанне на Радзіму. Ужо ішла вайна, і раптам — як выбух: Вярцінскі едзе ў

Радзіму. Паслалі і ліст у Крэмль, пісалі, што мы, маладыя грамадзяне СССР, лічым сябе вайсковабавязанымі і просім адправіць нас на фронт. Потым прыйшоў адказ ад каманданта Крамля, што нашае пісьмо атрымана. І ўсё. Ніякіх іншых слоў больш не было.

І вось у 1947 годзе газета «Савецкі новы шлях», што выходзіла ў Шанхай, надрукавала пастанову ўрада СССР, паводле якой нам было дазволена вярнуцца на Радзіму. Я прыехаў са сваім аркестрам. Чаму быў аркестр? Таму, што ў нас была радыёстанцыя «Голас Радзімы», дзе мы выступалі з канцэртамі, ігралі і на першым савецкім параходзе «Смольны», што прыйшоў у Шанхай. Гэта была хваляючая падзея...

У Шанхай 10 гадоў я працаваў дырыжорам і мастацкім кіраўніком на студыі грамзапісу «Калумбія». Гэта быў філіял англійскай фірмы. З рускіх былі толькі гукарэжысёр ды я. Мы запісвалі ў асноўным папулярныя кітайскія песенькі. Такім чынам, у мяне быў вопыт студыйнай працы, таму хутка на прыездзе я трапіў у Рыгу, дзе пачаў працаваць таксама на студыі грамзапісу. Праз нейкі час атрымаў ліст ад музыкантаў майго былога аркестра. Яны знаходзіліся ў Сочы, працавалі ў мясцовым цырку, прасілі вярнуцца да іх. Вось так я трапіў у цырк. Мы вандравалі па краіне, у 1958 годзе прыехалі ў Мінск. Мінчане, мабыць, памятаюць стары цырк-

гады, беларуская эстрадная музыка толькі нараджалася. Спачатку за рэпертуарам даводзілася ездзіць да суседзяў у Рыгу, Вільнюс, Талін. Было цяжка. Аркестр не мог сыграць твор ад пачатку да канца. Часам трохмінутная песенька «складалася» з 18-ці склеек на плёнцы! Арганізаваўся аркестр як эстрадны, потым ператварыўся ў эстрадна-сімфанічны, у рэпертуары з’явіліся сімфоніі, оперы, балеты. Амаль уся беларуская музыка прайшла праз мае рукі.

— І амаль увесь час давялося працаваць у студыйных умовах, а студыя — не канцэртная зала...

— Так, мікрафон — гэта такі рэнтген гукавы, які не падманеш! Калі ў канцэрце хтосьці нячыста сыграў і ўсё гэта неяк паглынаецца ў агульным гучанні, дык перад мікрафонам такое немагчыма. Патрэбны толькі высакаясны запіс, бо радыё — гэта эталон гучання. А найбольшая цяжкасць, мабыць, у адсутнасці жывога кантакту са слухачом. Мікрафон жа — гэта жалезная прылада, якая не настройвае на творчы лад. Дырыжор павінен як бы ўявіць, адчуць глядзельную залу, перадаць гэтае пачуццё аркестру і прымусяць яго іграць так, як перад публікай на канцэрце.

Лёс помніка

Ад каго бараніць Бабруйскую крэпасць?

Гісторыя Бабруйскай крэпасці налічвае больш як паўтара стагоддзя. На пачатку XIX стагоддзя, калі небяспека ўварвання ў межы Расійскай імперыі напалеонаўскіх войскаў стала рэальнасцю, адсутнасць на заходніх межах сучасных крэпасцяў, на якія можна было б абарніцца ў час вайны, пагражалі сур’ёзнымі цяжкасцямі для рускай арміі. Неабходнасцю стала будаўніцтва такіх крэпасцяў, найперш на Заходняй Дзвіне ў Дзвінску (сучасны Даўгапіліс) і на Бярэзіне ў Бабруйску — на найбольш верагодных напрамках магчымага наступу праціўніка. Прасторы паміж імі прыкрываліся вялікімі ляснымі масівамі з рэдкімі дарогамі. Рапзнае аб будаўніцтве крэпасці ў Бабруйску было прынята паводле прапановы Ф. Нарбута, аднаго з буйнейшых гісторыкаў Беларусі. Крэпасць вырашылі будаваць на правым беразе Бярэзіны. Праект будучай крэпасці быў распрацава-

ны вядомым ваенным інжынерам Оперманам і зацверджаны Аляксандрам І. Пазней ён некалькі разоў змяняўся. Будаўніцтва пачалося летам 1810 года. Да гэтага былі прыцягнуты тысячы салдат і прыгонных сялян Мінскай, Магілёўскай і Чарнігаўскай губерняў. Акрамя таго, кожная губерня абавязана была даваць 500 габарак, а таксама будаўнічы матэрыял — камень, цэглу, вапну, лес. Для аздаблення асабліва значных пабудоў падвозіўся граніт на баржах з Карэліі, Каўказа, Урала. Да сярэдзіны 1812 года ўдалося ўзвесці 5 земляных бастыёнаў, звязваючы іх курціны і частку ўнутраных пабудоў. Яшчэ недабудаванай крэпасці, без дастатковага гарнізона і ўзбраення, давялося браць удзел у вайне. Перафарміраваўшы свае войскі ў Бабруйскай крэпасці і пакінуўшы пяцітысячны гарнізон пад камандай Г. Ігнацьева, Баграціён адшоў за Бярэзіну. Намаганне французай сходу

ўзяць крэпасць была беспаспяховай. Пачалася чатырохмесячная аблога дваццацітысячным корпусам генерала Дамброўскага.

Нягледзячы на неаднаразовыя штурмы і абстрэлы крэпасці з цяжкіх гармат, французы так і не здолелі яе ўзяць. Па сведчаннях сучаснікаў, ні адна крэпасць Расійскай імперыі не адыграла такой вялікай ролі ў вайне 1812 года, як Бабруйская.

Пасля заканчэння вайны праца па ўзвядзенні крэпасці была прадоўжана з яшчэ большым размахам. Будуюцца яшчэ 17 бастыёнаў, курціны, рэвеліны, узводзяцца мураваныя капаніры і вежы, казармы, склады.

У 1823 годзе служыўшыя ў крэпасці дэкабрысты С. Мураўёў-Апостал, М. Бястужаў-Румін, В. Нораў ды іншыя распрацавалі план арышту Аляксандра І у час інспекцыйнага агляду крэпасці і гарні-

зону. Аднак план не быў ажыццёўлены. Не ўявілася поспехам і спроба ўсчаць паўстанне ў крэпасці ў снежні 1825 года, калі прапаршчык С. Трусаў спрабаваў узяць салдат Палтаўскага палка. Пасля паражэння паўстання дэкабрыстаў крэпасць стала месцам зняволення для шмат каго з іх.

К сярэдзіне XIX стагоддзя Бабруйская крэпасць стала адной з найлепшых у Еўропе. Умацаванні крэпасці вызначаліся высокай якасцю выкананых работ. Яе гарнізон дасягаў 25—30 тысяч чалавек пры 360 краснасных гарматах. Але з другой паловы XIX ст., са з’яўленнем фартовых крэпасцяў яна пачала страчваць ваеннае значэнне. Паступова Бабруйская крэпасць набывае іншы «профіль», ператвараючыся ў адну з галоўных вязніц імперыі. У 1863 годзе ў арыштанцкіх ротах налічвалася больш за 2000 чалавек. Дэкабрыстаў змянілі петрашэўцы, апошніх — народавольцы.

Крэпасць канчаткова страчвае абарончае значэнне ў апошняй чвэрці XIX стагоддзя са з’яўленнем наразной зброі. З гэтага часу яна выкарыстоўвалася ў якасці тылавой армейскай базы. Пакінулі свой

след у гісторыі крэпасці рэвалюцыйныя падзеі 1905 і 1917 гадоў.

У 1918—20 гг., часова захапішы Бабруйск, пісудчыкі стварылі ў крэпасці лагер для палонных чырвонаармейцаў. У часы Вялікай Айчыннай вайны немцы таксама стварылі ў крэпасці лагер смерці, дзе загінула звыш 60 тысяч савецкіх ваеннапалонных. Пасля вайны ў крэпасці была размешчана вайсковая часць.

Ададзена ў рукі Міністэрства абароны СССР, крэпасць у апошнія дзесяцігоддзі нявечыцца. У пасляваенны час былі практычна знішчаны шматлікія ўмацаванні, зрыты земляныя валы, крэпасныя равы, разабрана частка цудоўных мураваных капаніраў. Нягледзячы на тое, што Бабруйская крэпасць была ўключана ў «Збор помнікаў гісторыі і культуры Беларусі», становішча яе ніколі не змянілася, ды і не магло змяніцца, паколькі яна цалкам застаецца ў руках вайскоўцаў. Па-ранейшаму равы засыпаюцца смеццем, знаходзяцца пад пагрозай знішчэння апошнія капаніры. Адным словам, калі неадкладна не будучы прыняты належныя меры па ахове ацалелых частак краснаго ансамбля, Бабруйская крэпасць знікне.

В. АБРАМОВІЧ,
гісторык.

На скрыжаванні гудак

Не дарэмна жыць на свеце

Неяк у выдавецтве «Мастацкая літаратура», на пляцоўцы ўзбоч калідора (яе называюць «курулкай»), сабралася некалькі чалавек — членаў Саюза пісьменнікаў. Стаім, гамонім. Зайшла размова пра работу сесіі Вярхоўнага Савета БССР, фарміраванне ўрада рэспублікі. Нехта з прысутных выказаў здзіўленне з нагоды незацвярджэння на пасаду старшыні Дзяржкамвыда пісьменніка Сяргея Іванавіча Законнікава, чалавека разумнага, вопытнага, дзелавога.

— Не разумееце? — спытаў адзін з прысутных (ён некалькі дзён назад здаў свой партбілет). — Помніце, пры абмеркаванні кандыдатуры Законнікава адзін з народных дэпутатаў адрэкамэндаваў яго як сумленнага камуніста. Гэта і адыграла сваю ролю. Таму і не прайшоў... А ты, Пятро, яшчэ не падаў заяву аб выхадзе з партыі? — нечакана звярнуўся ён да мяне.

— А чаму я павінен падаваць такую заяву? — разлаваўся я. — Мне ўручалі партбілет у акапах, яшчэ на пачатку вайны, на Бранскім фронце. Быў палітруком роты, заклікаў першымі ісі ў бой камуністаў і сам быў сярод іх. Ды і пасля вайны, здаецца, стараўся быць сумленным.

Што яшчэ я мог сказаць таварышу, якога паважаю як пісьменніка? Урэшце, рашэнне выйсі з радыю КПСС — асабістая справа кожнага. Праўда, казалі, што гэты таварыш уступаў у партыю, каб заняць наменклатурную пасаду, працаваў сам у партыйных органах, быў дырэктарам адной з устаноў.

А і сапраўды, чаму ў нас такая завяздэнка — адказныя пасады давяраць толькі членам партыі? Некалі давялося мне пачуць расказ добрага нашага паэта, цяпер намесніка старшыні Рады СП Беларусі Уладзіміра Паўлава, які мяне лепрыма ўразіў. Аднойчы, яшчэ ў так званым застойным часе, яму прапанавалі «ўверсе» адказную журналісцкую работу. Паўлаў даў згоду, але праз некалькі дзён яго зноў паклікалі «наверх» і сказалі суха, безапеляцыйна, нават не просячы прабачэння: «Атрымалася памылка. Мы не ведалі, што вы беспартыйны».

Успамінаю яшчэ больш агідны выпадак. Спылю з тае пары шмат гадоў, але забыць гэта немагчыма. Аднаму з нашых лепшых сучасных празаікаў, народнаму пісьменніку рэспублікі прапанавалі пасаду галоўнага рэдактара выдавецтва «Беларусь». Ён пагадзіўся, але калі выйшаў на працу, заняў сваё месца ў кабінце галоўнага рэдактара і нават пачаў чытаць нейкі рукапіс, да яго зайшоў адзін адказны таварыш і, не хаваючы вачэй, сказаў:

— Вам гэтае месца прыдзецца пакінуць. Мы не ведалі, што вы не член партыі.

Наша гутарка ў «курулцы»

закончылася на сумнай ноте. А калі я прайшоў дахаты, пачаў чытаць свежую прэсу, настрой у мяне яшчэ больш пагоршыўся. Што асабліва ўразіла? Хоць бы тая ж нататка ў «Известиях» «Знакомые все лица», змешчаная пад рубрыкай «Реплика». Аўтар нататкі расказваў, што ў 1988 годзе маскоўскае выдавецтва «Политиздат» выпусціла ў свет даведнік «Вялікая Айчынная вайна», у якім побач з імёнамі Георгія Канстанцінавіча Жукава і Аляксандра Матросова, Дзмітрыя Міхайлавіча Карбышава і Мікалая Гастэлы стаялі «невянальныя», хоць і добра знаёмыя прозвішчы: Біруковай Аляксандры Паўлаўны (нар. у 1929 г.), савецкага партыйнага і дзяржаўнага дзеяча; Маслюкова Юрыя Дзмітрыевіча (нар. 1937 г.), таксама савецкага партыйнага і дзяржаўнага дзеяча... Аўтар рэплікі падкрэсліваў, што знарок прыводзіў гадзі нараджэння гэтых асоб, бо ўдзельнічаць у вайне гэтыя людзі ніяк не маглі. Дык чаму ж, пытае ён, у такім выпадку, трапілі яны ў даведнік? Га, дык жа гэта члены Палітбюро і сакратары ЦК!

Прачытаўшы гэтую невялікую рэпліку ў «Известиях», я адшукаў у сваёй бібліятэцы другі даведнік «Вялікая Айчынная вайна», які быў выпушчаны раней, у 1985 годзе. Гартаючы яго, я проста здіву даўся: былых камандзіраў дывізіі, у якой я служыў і ваяваў, — генералаў А. Б. Барынава, А. І. Казарана, іншых палкаводцаў, военачальнікаў, пра якіх я пісаў у сваім франтавым дзёніку, я там не знайшоў. Затое на старонках даведніка кідаліся ў вочы прозвішчы такіх «салдат Перамогі», як Г. Аліеў, В. Грышын, Г. Раманаў і інш. Як яны туды трапілі? Аказваецца, тэма вайны закралася ў іх шматлікіх выступленнях і артыкулах (напісаных памочнікамі).

На маю думку, мы самі кампраметавалі і кампраметуем сваю Камуністычную партыю і высокае званне камуніста. Не дзіўна цяпер, што многія таварышы кладуць свае партыйныя білеты на райкомаўскія сталы, за якімі па-ранейшаму сядзіць нямаля чыноўнікаў: ім не хочацца пакідаць насяджаныя месцы, адмаўляцца ад сваіх прывілеяў.

Сесія Вярхоўнага Савета БССР дэкларавала ў рэспубліцы шматпартыйнасць. Трэба даць поўную свабоду дзеяння ўсім палітычным арганізацыям, кожнай асобе ва ўмовах ствараемай намі дэмакратыі, плюралізму думак, новага мыслення. Дзеля таго, каб кожны мог рабіць рэальную і карысную работу, каб кожны камуніст ці член іншай партыі дбаў пра тое, каб жыць нам у дружбе і міры, каб лепей стала жыць у нашай краіне. Калі ты зрабіў хоць што-небудзь карыснае для сваёй партыі, для свайго грамадства — даў больш хлеба, здабыў лішнюю тону вугалю, напісаў добры верш, калі ты хоць чым-небудзь дапамог свайму краю, радзіме, — можаш ганарыцца, што не дарэмна жывеш на свеце.

Пятро ПРЫХОДЗЬКА.

Н А ЖАЛЬ, ва ўсіх бібліятэках Мінска (у тым ліку і ў акадэмічнай, і ва ўрадавай, і ў нашай лясной) мне не знайшлі газету «Бацькаўшчына», — а было б цікава сёння прачытаць той эмігранцкі рэакцыйна-гэндэнтыйны каментарый. Уяўляю, як яны рэагавалі на постаць Самасеева, тыповага ў тым часе старшыні, якога «перакідваюць і перакідваюць, як тую печаную бульбіну — з рукі ў руку», з калгаса — у калгас, а тут, у

гэты чуд — калгас: «Сабраў ты нас, аднаасобнікаў, у адну кучу, ласкуты нашы сцягнуў на жывую нітку, а вузлякі забыўся завязаць. Не паспеў. Паехаў. А што ж гэта за шывто без вузлякоў? Абы што якое — нітка і вылазіць — вось табе і пра-реха».

Сам сюэтны ход — праблемны. Ён насычаны пытаннямі і пра «вялікае шывто», і пра «шаўца». Ідуць сумесныя ўспаміны: «Помніш?», «Помніш?» — дыялог сталічнага Казбека з Самаседам (персанажаў п'есы)

ман ішоў на старшыню з сякерай, і каб не Аксіння...

З запісаў уроссып: «Могда большыя палітыкі, гасударственныя мужы вынікаюць у мелочі: чым корміць карову і гдзе сколькі сець кукурузы, то рядовы колхознік пачынае задумывацца о большой политике» (V, 419).

Вялікія палітыкі пачулі гэта ў п'есе.

Эмігранцкі перадрук і каментарый, мне здаецца, толькі ўзрадавалі забаронцаў п'есы: ім

«ПАСЯГАЮ НА ВЯЛІКАЕ»

Георгій Калас

Андрэй Макаёнак — вядомы і невядомы

«Вольнай працы», перад ім, за тры гады, змянілася чатыры старшыні, а сам ён памянаў за восем год шэсць вольных прац, і чуў, што пра ягоных папярэднікаў тут склалі анекдот — пра лёс старшынь, падобны з лёсам бульбы: «калі за зіму не з'ядуць, дык вясной пасадзіць». Гэты анекдот у Макаёнакавай камедыі (паводле чэхаскага правіла аб стрэльбе, — што калі яна вісіць на сцяне ў першай дзеі, дык абавязкова мусіць стрэльніць у апошняй), — гэты анекдот пра бульбу «стрэльніць» з трагедыйным рыкашэтам: не па Самасееву (ён ходзіць і ў фінале з гэтым кандзібоерам), а па ўдаўцу Рамана (новы старшыня калгаса пасадзіў яго ў турму за кош насеннай бульбы)...

Як пракаменціраваць такое — «не па-эмігранцку»? Як пракаменціраваць, што бульбу, за якую пасадзілі чалавека, ён вырошчваў сам, аднак не мае чым карміць асірацелае і хворае дзіця (а на яго прысядзібным участку сеюць кукурузу: ініцыятыва старшыні Кавальчука!). Як каменціраваць, што старшыня ранейшы (Самасееў) — раздаваў калгаснае дабро раённым «неаслабным» ды «чароўнікам» — цэлымі вазамі, але ж ім такое абшылося на бюро райкома нейкімі хвілінамі «няёмкага становішча», і шытакрыта? Як пракаменціраваць, што аўдавецкая Аксіння адмаўляецца ісі да аўдавецкага Рамана — толькі з-за таго, што «ўсе-такі на двух прысядзібных участках лягчэй жыць, як на адным»? Што план па пагалоўі, спущаны з раёна, прымушае ўтрымліваць на ферме ялавак, бычкоў?.. Па-эмігранцку ці па-імігранцку (акрамя як па-савецку) — як пракаменціраваць такую дырэктыву пра бычкоў і ялавак: «вялікая дзяржаўная палітыка!». Ужо за адно гэта — п'есу трэба было ў што б там ні было з абараніцы. Бо ў ёй усё было — ня выдуманае (за выключэннем хваласпяваў). Нават эпизод з раённым «Масквічом», калі «вялікая палітыка», паехаўшы ў калгас, загразла па дарозе, праваліўшыся пад моцікам у Балачанцы, — як яе выцягаюць калгаснікі з рыдлёўкамі, з сякерамі, з віроўкамі, з валамі... А самае галоўнае — адказ калгасніка Цярэшкі на «вялікую палітыку»: «Калі вас, вялікага палітыка, так непакоюць мае бычкі, тады ці не варта мне занепакоіцца вашай вялікай палітыкай? Тут нешта не тое».

Адно, што аўтар «выдумав» — сюэтны ход, прыём: ён пасылае на пасаду старшыні — даўнейшага 25-тысячніка («неаслабнага»), які ў трыццатым годзе менавіта тут, у гэтай вёсцы, пачынаў вось гэты, менавіта

пачынаецца з таго, што Кавальчук (рэмарка): «чыркае запалкамі, але яны не загарваюцца». Рэмарка падмацоўваецца рэплікай пра «адсырельны запалкі». А пытанні — вечныя, якучыя: хто вінаваты? што рабіць?

КАЗБЕК (прабачце — Кавальчук). А вінаваты ты сам! У тваім жа калгасе непаладкі, на сваёй жа спіне адчуваеш іх. А што ты зрабіў, каб іх не было? Ты ж гаспадар! Гэта ж тваё тут усё!

САМАСАД (Цярэшка — аж уздыхнуў). Эх-ха-ха! Які к чорту гаспадар?..

Пастаўлены на ферму загадкай, ён заўжды пад загадам Кавальчука, нібы не ведаючы, што і з-за чаго (паводле п'есы невядома, дзе і чым ён кіраваў за ўсе мінулыя гады), «наў-ненька» пытаецца ў Цярэшкі, ці паспрабаваў ён калі-небудзь запырчыць непарушаную загаду:

— Ці, можа, баішся скапіцца з ім за чубы?

— Як хочаш, так і разумей, толькі навучаныя. Думаеш, не спрабаваў? Спрабаваў. Было.

Здаецца, вуснамі Цярэшкі кажа ўвесь народ. «Было»...

— Ты камуніст?

— Член партыі.

— Калі ў партыю ўступіў?

— Пад Сталінградам.

— Тады не шкадаваў свайго чуба?

— Дык то ж вайна была і перад табою праціўнік быў, вораг. Адным словам, мішнь відаць была, бі ў лоб, і праўда твая. А тут, брат, чорт яго ведае, па-спрабуй разабрацца: прыцель Самасееў альбо непрыцель. Даўбанеш яго, а табе снажучы: свайго глушануў.

Такога «самасад» мы тады нідзе не каштавалі — ні ў драматургіі, ні ў паэзіі, ні ў прозе. А ў фінале дыялога аўтар вуснамі Цярэшкі намякнуў нам, што «курулі» мы з ягонымі героямі пакуль што не на поўную заячку, на паўмеры праўды: «Чыркаем мы адзін другога словамі, як тымі запалкамі, а іскры не выходзіць, аганьку няма... Адсырэлі нашы запалкі»...

Уявіць няняжка, як дыміўся гэты «самасад» у «Бацькаўшчыне», як курэла трагедыйная парабала камедыі, праведзеная праз сутычку «за чубы», — той удавец Раман, якога Кавальчук за кош насеннай бульбы ўпек за краты, у фінале п'есы страсянуў Кавальчука за грудзі: «А цяпер з табой размову кончым... Злодзей я ці не?»..

Я памятаю першы варыянт фіналу з конкурснага экзэмпляра п'есы (і па пастаноўцы Брэскага тэатра), варыянт больш жорсткі: арыштант Ра-

ямчэй было яе забараніць і, за адно, прымусяць аўтара-ерэтыка публічна адрачыся ад сваёй крамолы, прызнаваць яе крамолай, — правучыць яго! І — правучылі.

Ён пачаў пісаць інакш. Хаваючы зырыяты ерасі ў «арэх». Пуляючы арэх «з начынем» уяўрэшкку з абоймай «пустачелых» (у «Лявонісе», «Таблетцы»). Грымючы арэх «стужышы» пад «заморскі» (у «Апостале», «Кашмары» і апошнім трагіфарсе «Дыхайце эканомна»). Словам, ён ператварыўся ў Сміта Хола — дворніка, які «прыкідваецца працаком», каб містэр Хартлі — «следчы, які прыкідваецца хітрым сышчыкам», — не здагадаўся, што размова ў «Крымінальнай справе» — не пра прэзідэнта Трумэна, а пра генсека Сталіна.

Сміт Хол — пярэварачень. У «Зашоканым апостале» ён робіцца Малым, Малы пераўвасобіўся ў «Таблетцы» — у Цыбулку. У «Кашмары» ён — Стары. Яшчэ адна парабала: амерыканскі дворнік, стаўшы беларускім пастухом, сасніў, што апынуўся на пасадзе прэзідэнта — «істукана» і «балвана», «бруднага», — якога сам ён, дворнік, «сцэбаў венікам на носе». Аўтарскія хітрыкі?

Да гэтых «хітрыкаў» і «вузлякоў» звяртаўся Макаёнак-драматург у дыялогах, у рэпліках герояў, нават у сваіх рэмарках. З дапамогай «вузлякоў» ён часам спрабаваў даваць нам нейкі знак у інтэрв'ю. Распавядаючы пра тое, як прайшла задума трагіфарсе «Дыхайце эканомна», ён прыгадавае (V, 306) пра свой удзел у складзе беларускай дэлегацыі ў Рабоча-сесіі ААН, пра ўражанні з сусветнай прамысловай выстаўкі ў Нью-Йорку:

«Але больш за ўсё мяне зацікавіў адзін экспанат у амерыканскім сектары. Гэта было падземнае бамбасховішча на выпадак атамнай вайны... Калі мы ішлі па прыступках уніз, я звярнуў увагу на белы лісток паперы, прымацаваны кнопкай да сцяны. «Дыхайце эканомна!», — заклікаў нас лісток».

Пе-ра-дых-нем?

Лісток-пярэварачень, кнопка-чараўніца! На сусветнай выстаўцы? Ці не Сміт Хол вас «прышпандорыў» да заакіянскае сцяны — не па-заакіянска?»..

Я не містэр Хартлі, не прыкідваюся «хітрым сышчыкам», але магу засведчыць, што Андрэю Макаёнку не было патрэбы ездзіць у Нью-Йорк у пошуках уражанняў ад атамнага бамбасховішча. Бо памятаю макаёнаўскі расказ не пра макетна-экспланатны, а пра натуральны варыянт, і не за Атлантычным

(Працяг на стар. 14—15).

Заканчэнне. Пачатак публікацыі ў №№ 34 і 35.

«ПАСЯГАЮ НА ВЯЛІКАЕ»

(Пачатак на стар. 13).

акіянам, а на Мінскім моры, пад Заслаўем, там, дзе Брэжнеў сустракаўся з Пампіду, непадалёк ад Макаёнкавай фазэнды. Менавіта тут, у нашым бамбасховішчы, якраз і прышпандорыў нехта з нашых смятаў холаў, кнопкай, жартуліваю паперку: дыхайце, маўляў, але... Напісана было па-руску («па-амерыканску» ў Макаёнка «не чыталася»). Далей у інтэрв'ю амаль усё — як ён раскаваўся:

«Бамбасховішча ўяўляла дом, у якім мог змясціцца цэлы каледж (не ведаю, ці робяцца на выстаўках такія экспанаты з натуральнымі памерамі. — Г. К.). Запасаў прадуктаў і іншых жыццёвых рэсурсаў у гэтым доме было, як сказаў нам гід, разлічана на дваццаць год. Я праходзіў з аднаго пакоя ў другі, за аном элэктрычнасць імітавала дзень, потым заход сонца, потым зорнае неба, і задума новай п'есе нараджалася літаральна на вачах. Тут у мяне з'явілася думка напісаць пра тое, як у час атамнай вайны ў такое ж самае (!) бамбасховішча трапляе амерыканская эліта (словы нешта выдаюць: «трапляе?» у такое самае?), якая і тут працягвае жыць на аснове прынцыпаў недатынальнасці прыватнай уласнасці і свабоды прадпрыемнасці. Наверсе, на зямлі, гіне чалавецтва, а тут, вядома, ідзе бойка за ўладу, развіццё чалавецтва па спіралі паступова паўзе ўніз».

Калі глядзеў я фільм К. Лапушанскага «Пісьмы мёртвага чалавека», міжволі ўспомнілася макаёнкаўскае «Дыхайце», — той самы апакаліпсіс, але без паяравых «хітрыкаў» на канцылярскіх кнопках, без аглядачка на «хітрых Харцілі». Макаёнак сам сябе «перахітрыў»?

Чытаю ў «Огоньке» артыкул Георгія Арбатава — палеміку з савецкім генералітэтам пра ўзаемадачыненні ў двух ваенна-прамысловых комплексах — амерыканскім і савецкім. Другі арбатаўскі артыкул мае назву «А калі без хітрыкаў?» (№ 17, 1990). Арбатаў піша, што раней лічыў пераўвядзенні звесткі ЦРУ аб нашых узбраеннях (а яны, маўляў, як выявілася, былі, на жаль, «блізкімі к істине»). Пра тое самае чыталі мы і ў Станіслава Кандрашова ў «Известиях» (4.01.1989). Не менш за Макаёнка дапакаючы трыялеты Пентагон пры Брэжневе, цяпер яны ачомаліся: наш — не лепшы. Макаёнка гэта не здзівіла б. Паспрабуйце перачытаць макаёнкаўскі «Кашмар», трымаючы ў руках цяперашнія выступленні Кандрашова і Арбатава, каб зразумець, чаму ў сьведомасці Старога нейкае семнаццацікапеечнае сынава злачынства суадносіцца з шасцю мільёнамі, якіх каштуе нейкі там «Фантом». Ці нашы «МІГі» — дзешавейшыя? Але ж пра «МІГі» ў п'есе ані слова?

У Арбатава: «Скрывалася усё — вполте до названий своих ракет и самолетов. Даже на переговорах с американцами мы, не поморщившись, звали их натовскими кличками: «Бэкфайер», «СС-20» и т. д.»... Што ж заставалася рабіць Андрэю Макаёнку? Зморшчыўшыся, называў «Фантомам» тое, што фантомам не было. Вядома, ён разлічваў на здагадлівых. Здагадлівыя выяўляліся задаўга да прэм'еры, і цяпер я, дзякуючы богу, маю права шчыра прызнавацца, што і я хітрыў, калі пісаў, што мне няўцямна было, чаму «Кашмар» так доўга мучылі: «здагадлівыя» бачылі ў ім пачыфіцкі пафас. Пачатунак п'есе выпаў, як ні дзіўна, з боку палітычных аглядальнікаў Арбатава і Кандрашова: у сярэдзіне сямідзесятых яны дружна абвясчалі нам, што ўся бяда ў ваенна-прамысловым комплексе, якога ў нас няма, таму мы цацы, а ў амерыканцаў ёсць, — таму мы маем права цыкаць: «цыц». Калі той тэзіс распаўсюдзіўся, укараніўся ў нашай прапагандзе, Макаёнак дапісаў у сваёй п'есе ў пераліку дзеючых асоб, пасля мянушкі «Гаспадар» (паставіўшы працяжнік) — «галава ваенна-прамысловага комплексу». І з гэтай «дапрацоўкай» п'есу паказалі аднаму высокаму начальніку (якога Макаёнак, паміж іншым, памянуў у пятым томе, на старонцы 494 cytываннем «фразы венку»: «Я зараз скажу глупства, але вы падумаіце!»). Начальнік задаволены згэдзіўся: «Вот теперь всё стало ясно — это не мы нас, про них, — у нас не существует ВПК». Прыслухаліся. І прэм'ера выйшла. Не заўважылі метафары з Дружком, які становіцца памочнікам Старога

на пасадзе Прэзідэнта (ён жа абсалютна наш, Старому — родны сын, пазычаны ў Булганова Андрэем Макаёнкам — Шарыкаў)... Перахітрыў Андрэй Ягораў «здагадлівых»?.. Разлік быў верны: не былі яны знаёмыя з «Сабачым сэрцам». Ды і хто з нас мог тады прадбачыць, што праз колькі год Г. Арбатаў выступіць з такім прызнаннем: «І, прынамсі, я не магу ўжо адмаўляць існавання ў нас у Савецкім Саюзе ваенна-прамысловага комплексу, які пачынае жыць сваімі інтарэсамі, мала звязваючы на інтарэсы краіны. У святле новых фактаў, якія сталі за гэты час вядомымі, я проста пераканаўся, што раней некаторым нашым вядомствам празмерна давяраў». Ніхто не мог прадбачыць, што палеміка Г. Арбатава з савецкім генералітэтам будзе пачынацца ў «Огоньке» з артыкула пад назвай «Армія для краіны ці краіна для арміі?» (№ 5, 1990). У Макаёнка на шаснаццаці год раней пытанне гэтае гучала па транзітары Старога: «Армія стала галоўнай мэтай дзяржавы. Яна стала самамэтай; народы існуюць толькі для таго, каб пастаўляць і карміць салдат».

Андрэю Макаёнку, каб дажыў ён да арбатаўскіх прызнанняў, не даводзілася б сёння каяцца ў любові да таго ці іншага «больш правільнага» генералітэту. Ён бы не прыкідваўся, што нечага «не ведаў».

«Мы-то знаём, откуда дети берутся, и уверены, что дети этого не знают и знать не должны. И обманываем их, валим на аиста, капусту. А дети-то знают не меньше нашего. И про Египет, и про Китай, и про Англоу, и про Кубу... Не надоед ли нам эзоповский язык в своем доме, в своей же семье?! Со своими?!» (V, 495). Гэта ж — як у Шчадрына: «Помилуй! Один эзоповский язык чего стоит! Подумай, как это трудно, изнурительно, почти поганое!» І яшчэ — у Шчадрына: «И за то спасибо, что дали тридцать лет говорить... заикаясь».

Не паверу, каб у запісах Андрэя Макаёнка не знайшлося ні радка пра наш абмежаваны кантынгент, які быў кінуты ў Афганістан не менш абмежаваным свежаспечаным геніялісімумам. Галаслоўных меркаванняў не магу сабе дазволіць, бо не памятаю, ці было ў нас з ім — пра гэта.

Вернемся да дзённікаў — там нешта знойдзем вельмі блізкае да «гэтага» (і — да Афганістана).

28.06.1941. Эх! Солдатики! Хорошо сказал один грузин при выдаче медалов: «Молодец тот, кто сам принесет его домой».

29.06.1941. «В основном все патриоты».

30.06.1941. «Незаметный серенький денек. Опять мы оказались лыком шить».

1.07.1941. «Почему же мы, в конце концов, лыком шить?»

24.08.1941. «Едрена мать! Неужели действительно существуют действующие фантазии? В апреле этого года мне взбрело записать сюжет одного рассказа. И удивительное совпадение! Я писал о будущей войне... Сюжет танков. В одном местечке (Журавичи) живут два друга (я и Петя). К местечку неумолимо и быстро приближается фронт. В рассказе фронт приближается так же быстро, как и в действительности, как бы ему нет никакого сопротивления. Два друга прячут оставшуюся без надзора библиотеку. Когда прятал книги (зарывал в домище, в саду), нагрянули немцы. Меня арестовали, но доушы освободили. Партизаны. Фронт как приближается, так и откатывается быстро. Интересно! Будет ли это так?!»

Па дзённіках малодшага палітрука Андрэя Макаёнка можна меркаваць, а ці паразумелі мы з тае вайны. Не «мы», а пачапенне раўналеткаў Макаёнкавых — хто пры яго жыцці ўваходзіў у Афганістан.

25 жніўня 1941 г. Макаёнак са сваім падраздзяленнем перайшоў іранскую граніцу. Што мы ведаем пра той паход?

30.08.1941. «Кто и когда дал право отдельным лицам поделить Землю на клочки? Начертить линии на ней, переход через которые грозит смертью?»

Землю нужно омолодить, стелеть с лица земли старушечьи морщины. Пусть она будет доступной для всех чистой девой».

Пецька?

«Куда же это годится? Я захотел пойти в Иран, так обязательно нужно идти с тремя гранатами, ста пятьюдесятью патронами и разной дрянью»...

Абмежаваны кантынгент?

«Населения мало в городе. И не все выглядывают на улицу из окон. Страх перед большевиками загнал их в ущелья гор и дома. Глупые! Да и винить-то их незачем. Их запугали ханы да шахи, а не большевики».

Няўцям малодшаму палітруку, што недзе па Журавічах у гэты час ідзе яго равеснік-антыбальшавік, і ён ці не падобным чынам разважае пра «тамтэйшае» насельніцтва: «Dummkopfer»...

«Ханов до черта. Домик хана снаружи мало чем отличается от крестьянских, только размером. Но в домике-то разница вся! Я тоже побывал в одном, и не особенно богатом. Но везде ковры, Персия ими славится. Все хан приготовил для побега, но увести не успел, как связал, так и оставил».

Рэбятя набросились на варенье и мед. Немного проголодались, а жрали как волки. Эх и натура! Дураки, и поэтому простительно. Я взял себе чернилу. Ничего нельзя было поделить. Нечем писать. Каждый день ловят наши мальчишки по десятку солдат и офицеров»...

І няўцям малодшаму палітруку, што ў гэты час якісьці немец у Журавічах, магчыма, піша беларускімі чарніламі, што камуністаў тут да д'ябла, што яны не ўсё паспелі вывезці, і што ягоным малайцам даводзіцца штодня лаўць салдат і камандзіраў рускай арміі.

А наш «кантынгентчык» у Афганістане — што пісаў? Зноў «ханов до черта»? Здаўляўся, што ўцякаюць? Што ён цямі, што ён кеміў? Як тлумачыў сам сабе «інтэрнацыянальны абавязак»? Хто чытаў афганскія апавяданні Алега Ермакова — параўнайце...

Я не ведаю, што думаў пра ўсё гэта Макаёнак. Але ведаю, што думаў макаёнкаўскі Стары:

«— Доуг? Изноу дауг? Колькі ж можна? Калі ж я выбытаюся з гэтых даўгоў? Усё жыццё ў даўгах? Не! Дудкі! Усё! Хопіце! Давол! Усе свае даўгі я выплаціў. Усе свае павіннасці я аб'яў. Нікому і нічога я больш не павінен. Я ў даўгу толькі перад сабой. Толькі сабе я не выплаціў спаўна за ўсе мае пануты, за ўсе мае ахвяры, за ўсе мае надзеі і цярылівыя чаканні»...

Каб паслухалі Старога брэжневы — вайны ў Афганістане не было б. Не слухалі. А Макаёнак так стараўся, маналог — амаль на цэлую старонку. Крык душы. Пра самае балючае, што спела, што гняло дзесяцігоддзімі, аб чым ён, Макаёнак, некалі, у 1956 г., патаемна прызнаваўся сам сабе, занатаваўшы эмбрыён такой задумы:

«У меня чешутся руки написать драму о сложнейшей, трудной судьбе человека, которому пришлось на свои плечи принять все сложное, трудное наследство Сталина. Как не легко исправлять последствия произвола в экономической жизни страны! Несправедливо осужденных (да простят мне эти слова) можно выпустить из тюрем, расстрелянных можно реабилитировать, аппарат, пораженный языми культа, можно за короткое время обновить, политику, приложив определенные усилия, можно повернуть. Но исправить последствия нарушения объективных экономических законов, последствия этого произвола — самое трудное дело».

Эце раз увелічыць цэны на 30 процэнтаў на прадукты, і гасударству прыйдзецца рэшаць квартирную праблему не в горадзе, а в деревне. Стронць дома прыйдзецца на новых месцах. Стронцельную тэхніку перабраць по бездорожью, по проселкам» (V, 444).

Такога чалавека ён не убачыў ні ў Хрушчове, ні ў Брэжневе. Яго фантазія наставіла на іхні пост — Старога. Але даручыць яму перабудову карабля савец-

кай эканомікі, якую нашы кормычкі заганалі ў гіблае балота бухты ачмурэлага «Баракты», Макаёнак не адважыўся, — са слаў яго за акіяны, у «эміграцыю». А мы, добраамераныя рэцэнзенты, не адважыліся нават ацаніць належным чынам гэты факт, — ратуючы саміх сябе, ратуючы Андрэя Макаёнка: бо інакш ён мусіў бы пісаць, як некалі, «Адказ паклёпнікам», і гнеўна выкрываць нас: «Прадаліся! — вось тлумачэнне! Прадаліся і пыркаюць злой слінай на наш судовыя квітнеючы край... Для іх Радзіма — аб'ект торгу» (V, 155).

Ён адмежаваўся б ад «паклёпнікаў» перад «управай дабрачыннасці» — публічна ў друку, а ў сваім блакноце «не для друку» запісаў бы: «Нашы кіраўнікі... Я паверу гэтым людзям тады, калі яны ліквідуюць закрытыя магазіны. Канверты былі? Іх замянілі, а не адмянілі. Гэта ж падкормка... Не — прыкормка. Як карасёў... Карасі — ідэалісты! Здорава, Шчадрыны! Ты — маладзец!» (V, 453).

Здаецца, і дагэтуль актуальна? Здорава, Андрэй! Ты — маладзец! Як той шчадрынскі ёрш, які ўсё загадзя прадбачыў і прадрок, — ты, «выплыўшы наперад», сцяміў вельмі простае; шчупаць, пад'ёшы карасяшны, становіцца таксама трохі карасём («Бач, вась яны якія, нашы дыспуты!», — кажаў шчадрынскі Ерш).

Ты па-шчадрынску ўпарта верыў у тэорыю магчымасці «практыкаваць лібералізм у самым капішчы антылібералізму». Ты, як «махляр п'яра», вучыўся ў Шчадрына «вадзіць цара за нос», скіроўваючы лоўкай тактыкай уладу на карысць народу. Пяць тамой тваіх аўтографу ў год твайго сямідзесяцігоддзя сведчаць: будучыня, да якой звяртаўся ты з пытаннем пра свой «змах на вялікае», адказвае, прызнаючы цябе сваім палчэнікам. Ты спадзяваўся, перлы, меў падставы верыць.

...Што ж прымусіла цябе пакінуць Будучыні, недзе незадоўга да расстання з ёю, выліць на паперу вась тэорыю:

«Люди, люди! Что вы из меня сделали! Да! Я вправе так поставить вопрос. Ведь все мои достоинства и все мои пороки — дело вашей чистой совести, дело ваших умелых рук. Кем я был и кем я стал? Было: я смотрел широкими глазами на мир и восхищался...» (V, 469).

Стомленасць металу?

У апошнім інтэрв'ю, якое «Литгазета» не надрукавала, уступіўшы «ЛіМ»у, ты паведамляў пра «надзвычайную» задуму новай п'есе (аб праблемах сабекошту сельгаспрадукцыі?), тлумачыў, з-за чаго адклаў яе: «Жыццё, як гэта часта бывае, умешваецца ў нашы планы... Харчовая праграма, разлічаная да 1990 года, датычыць тых непарадкаў, якія... у выніку яе выканання павінны быць зняты» (V, 309).

Харчовая праграма адмяніла п'есу — дырэктывай падмянілася жыццё? Як тут не ўспомніць: «Вось як, Церах! Запомні — гэта тысяча дзевяцісот пяцьдзесят пяць год! А пройдзе...» І прайшло. І два гады. І пяць. І пяць разоў па пяць. І трыццаць пяць. І нарадзілася праблема, перайменаваная ў праграму? А калі б жылі ў я праграма нарадзілася на божы свет — да «Верачкі»? Адклалася б задума «Верачкі»? Калі была абвешчана хрушчоўская праграма надыходу камунізму — што было рабіць? Адкладзі ўсё? Як каза Церах, «нешта тут не так».

Калісьці, на высокай хвалі пастановак «Выбачайце, калі ласка, трыццаціпяцігадовы Макаёнак запытаў сябе: «Представьна... что жить тебе осталось только год... ровно один год! Мало ведь это? Весна, лето, осень, зима — и все! А?.. За такое время и лиц человеческих не успеешь запомнить по-настоящему, имен человеческих... А твоё лицо запомнят? Если умереть через год? Нет... Надо сделать что-то... Надо настоящим человеком быть... Честным, прямым, смелым, принципиальным и... полезным. Вот тогда, пожалуй, запомнят твоё лицо. Одно лицо, а другие — ненавидя» (V, 443).

Падобна на наказ ці заповест з фіналу «Пагарэльцаў», — ці не запісна кніжка знікла ў гулагах мужа Наталлі Мікалаеўны?..

У трыццаць пяць было — усё па максімуму, быццам гэты год — апошні год. У шэсцьдзесят — адклад на цэлае дзесяцігоддзе, у чаканні вынікаў праграмы?

Перапад...

...Яго трывожыла, што скажуць людзі пра яго, калі яго не будзе — «адны з любоўю, іншыя з нявадзісцю?»

Есць тое і другое.

«Стольні ўснага небывальства навярнулі на тваё імя, на тваё жыццё! Знайшліся людзі, якія прысвоілі сабе права лічыцца адзінымі тваімі даверанымі асобамі і сябрамі, выносячы на свет кожны твой крок! Учываюць у такім сваім мяшчанскім асветленні, што, баюся, ты не адзін раз перавярнуўся ад абурэння ў труне. Хваравіта самаўвядзенасць ненадворна аўтараў, якія...»

Стоп. Пра каго гэта? Ты мог падумаць?

Людзі, людзі. Блізкія твае сябры? Скажы мне, хто твае сябры?.. Адзін уквэцаў цябе дзэгцем, больш за ўсё па тых мясцінах на партрэце, дзе ты не падобны на яго. Другі, пускаючы па дзэгцю сліняк, маляючы з цябе — сябе: «Ты, як і я», «ты быў такі ж, як я» («Размова з Андрэем Макаёнкам», «ЛіМ», 4.03.1988).

Сапраўдны твой партрэт — у пяцітомніку. Магчыма, нешта не ўвайшоў (мяркуючы па тым, што ўпушчаны, да прыкладу, — не памятаю, дзе надрукаваны, у «Известиях» альбо ў «Советской Белоруссии», пад нейкім псеўданімам, — фелетон пад назвай «Дядя вам покажет»). Затое набылі друкарскі статус «творцаў» — дзённікі, чарнікі, эцюды, нават... «Памятка для гутаркі з сакратаром ЦК КПБ», — твор жалівы, брыдкі (людзі, людзі, што яны з табой зрабілі...)

Шчыра кажучы, на месцы С. Лаўшукі я не ўстаўляў бы тую «памятку» — у збор. А ён уставіў — і таксама правільна. Што ні кажы — аўтограф. Працуйце — хай не поўнаасца:

«Стаміўся!!! Успомніць пратаколы мудрацоў...»

Я памятаю, як, калі і хто прынёс Андрэю Макаёнку тых «пратаколы».

«Дысідэнты. Слова? Хто яны? «История Салаўева. Чаму мы баімся назваць? Чаму не прывядзем статыстычных дадзеных? Каб заткнуць рот заходнім прапагандыстам, «абаронцам правоў». Вызначыць працэнт: у сферы вытворчасці, з вышэйшай адукацыяй, у медыцыне, у навуцы, у мастацтве, кіно, тэлебачанні і пракуратары, адвкатуры, прымаваных да сталой канцазы, у дамах адпачынку, санаторыях, персанальных пенсінераў...»

Колькі іх прыслухвала натам. У рэспрэска. Пра прэм'іі, Шамякін або балет? Пра Ганусевіча. Просіць. Пра Раеўскага.

Нарэшце пра сябе. Пенсія. Як быць?

Пра «Нёман».

...Вяртаючыся да імён памагатых у часы рэспрэсій... Памагатыя ці наты? Гірш Ягода, — нарком унутраных спраў, Берман — начальнік будаўніцтва Беларускага канала. Коган — начальнік будаўніцтва канала Мясна — Волга, Фінельштэйн, Біксон, Серпухоўскі і інш. — начальнікі буйных канцлагераў» (V, 501).

Па сутнасці, у «Памятцы» — канспект па тых паперах, што былі прынесены Андрэю з «Пратокалам».

Па сутнасці, у «Памятцы» — канспект праграмы «Память». Я спрабаваў стрымаць: «Андрэй, не загляні — атрута».

Заглынуў. Абы дрыгва, то чэрці будуць.

Таму і размінуліся.

«А патаемных зместаў песні гэтай Ніхто не здольны цалкам разгадаць»...

Ён пачынаў з упэўненасці, што па-беларуску ўпішуць ці ня здары, ці нягоднікі (V, 547(8)). Ён кончыў апантаным антысэмізмам. Ці няма тут нейкай павязі?

Міхаіл ДУБЯНЕЦКІ

3-за гэтай тэмы ён, здаралася, губляў сяброў. Зрываліся намечаныя творчыя кантакты, часам ён і сам не ведаў, з-за чаго.

Барыс Іванавіч Равенскіх — самы рускі з рускіх рэжысёраў, — зацікавіўшыся п'есай «З кірмашу» (з маёй настойлівай рэкамендацыі), паехаў да яго на дачу, з «Пецькам» (я суправаджаць не мог, прыспешвала Масква — у «Тэатральнай жыццё» тэрмінова чакалі інтэрв'ю з Равенскіх, я застаўся шліфаваць, перадрукоўваць). Што было на дачы, Макаёнак напісаў праз год ці паўтара (V, 496):

«Я, Максим Лужанін і Павел Ковалев іграли в преферанс. Хотели прервать по случаю приезда столичного гостя. Но он отговорил. Чему мы, честно говоря, обрадовались. Он много болтал — подавал себя. Надо сказать, рассказчик он интересный. Он почти пленил всех.

Но пьесу я ему все же не дал, хотя она была почти закончена. Мне хотелось еще кое-что поправить в ней. Это во-первых. А во-вторых, я ему не доверял. Ведь он иногда-то в интервью говорил непростительные гадости о сатире. Даже о Гоголе. Но он просил.

Я записал его адрес, адрес театра. На ключке бумаги. Ниже от своей рукой записал: «Б. Равенских. ПРОШУ НЕ ЗАБЫТЬ» и подчеркнул.

Я не забыл. Пьесу ему послал. Спустя несколько месяцев позвонил. Не прочитал! Ва-ах!!!»

«Ва-ах!» — было раней. Адразу. Там, на дачы. Пад канец тэасустрэчы. Там «ва-ахнуўся» не Макаёнак, а Равенскіх. Нехта з кампаньёнаў спрэферансі пад канька «жыдоўскі» анекдот. Равенскіх змоўк. Пайшло-паехала далей, у тую ж масць. Равенскіх «знік».

Вычытваючы інтэрв'ю, ён накрэж чырканоў радкі пра Макаёнку і, змахнуўшы з каўняра двух-трох «чарцей», праткнуў мяне халодным позіркам: «Скажы свайму Андрэю Макаёнку, п'есу хай не прысылае — я чытаць не буду».

У мяне адразу — не сказалася. Скажаў пазней...

3-за гэтай «масці» абарваўся макаёнкаўскі «раман» і з Валынічам Мікалаевічам Плучак. Канфлікты пачаліся на «Таблетцы». Кончылася тым, што Плучак памянуў «Святую прастату» на «Ап'лявуху».

Іян Друц (вядомы нам цяпер як Друцэ) муляўся, не хочучы прызнацца, што «не ведаў» Макаёнку — ведаючы гэтую ягоную хваробу.

І «раман» з Яўгенам Еўтушэнкам абарваўся ў Макаёнка — з-за яе...

Равенскіх, Плучак, Друцэ, Еўтушэнка...

Запытацца б у Шамякіна, што крысеца, на яго думку, у пункцірны запісе (у «Памятцы»): «Шамякін або балет?»...

Чытаючы «Атланты і карыятыды» і пазнаючы ў Максіме Карначы Андрэя Макаёнку, заўважаеш наіск на «цыганістасці» гэтага героя. Ды і ў «Тайне драмы» (белетрызаванай біяграфіі Андрэя Макаёнка) зноў — тая ж «масць»: дакументальнаму герою аўтар надае мянушку, аб якой нічога з нас да Шамякіна не чуў — Цыган. Настойлівая прабуксоўка па эрытрацытах «іншароднасці» героя асабіста мне здавалася эфектным «піруэта», толькі і таго, — ніякіх «патаемных зместаў» я — да «Памяткі» — не бачыў і не думаў бачыць, не прыходзіла такое ў галаву. Прышло і торкнула — на Макаёнкавым пытанні: «Дысідэнтны. Слова? Хто яны?» Аналагічнае пытанне ёсць у дысідэнта Першага гатунку Уладзіміра Букоўскага (што ні кажы — «эквівалент» Луіса Кар-

валана!). У аповесці «І вернецца вятрыска» — пра гулагаўскага карпуснога пад мянушкаю Цыган, які быў больш адкрыты, чым астатнія: «Цыган... крычаў нам, не саромеючыся: «Шкада, Гітлер не ўсіх вас у пецках папаліў!» — ён меркаваў, што мы ўсе яўрэі»...

Як яно такое здарылася: куля, пушчаная з дула «антыдысідэнткай» зброі — акурат цяляе ў кулю «дысідэнтку»? Бываюць «супадзенні»? «Верагоднасць»?

Адкідаем Цыгана. Пакінем толькі макаёнкаўскае дысідэнтны — хто яны. І прозвішчы. Пытанне і адказ зліваюцца ў адно, як сплешчаныя разам кулі ў рэпліцы гулагаўскага карпуснога.

Як рэагаваў на гэты «злітак» — сакратар ЦК? На тое, што прынес яго ў ЦК — інтэлігент, пісьменнік. Што ў ЦК — панёс. І што ў ЦК — данёс.

Што гэта — «выяўленне грамадскай самадэпамогі», — як сказаў бы Міхаіл Яўграфавіч?

Хачу ўявіць такі адказ сакратара ЦК:

— Давай, Андрэй Ягоравіч, пра гэта гаварыць не будзем. І рабіць ніколі так не будзем.

Як было — яму?

Хачу ўявіць такое: Макаёнак, адступіўшы на паўкроку і адвёўшы з-за пляча руку, пагойдаў на далюю легкаватае паветра, быццам вымяраючы ягоную вагу, а потым бадануў прастору лапушчым чубам:

— Ну і правільна.

Вярнуўшыся дадому, Макаёнак сеў і напісаў на сваёй «Памятцы», наўсось, уверсе: «Людзі, людзі...»

Не, не так яно было? Не так. А як?

У «Нёмане» пайшлі артыкулы клінічнага расіста Бегуна?

...Да «блогаснага» варыянта падштурхнуў мяне той самы дысідэнт Букоўскі — у сваёй прадмове да выдання ў ССРП яго аповесці «І вернецца вятрыска»: «Словом, многое змяніў бы я ілі напісаў по-другому... Но, как известно, написанное и топором не вырubiшь. Ушел кораблик. Если же, когда вы прочтете о ком-то, ваша рука потянется к камню, припомните — сколько сделок с совестью привычно совершали иногда за один единственный день, не говоря уж о десятилетиях. Вряд ли найдется сейчас много людей, кто мог бы, положив руку на сердце, утверждать, что никогда и ни в чем не способствовал террористической власти».

А Букоўскага да «блогаснасці» падштурхнулі яго сябры, былія ўдзельнікі французскага Супраціўлення, расказаўшы, што пасля ваіны яны не мелі клопату шукаць, каб пакараць, калабарантаў: «За некаторым выключнем калабарантам было ўсё насельніцтва Францыі. Таксама, як уся Францыя была ў Супраціўленні».

Пакладзём на шалі пяць тамоў аўтографу Андрэя Макаёнка. Зважым «Памятку» і п'есы...

Пішучы пра пяцітомнік Макаёнка — супадзенне, — я чытаў якраз Букоўскага. Цікава. Шмат у чым сыходзяцца. Нягледзячы на тое, што змяніўся колер часу. І нягледзячы на «Памятку».

Стракаты час. Стракаты век. Стракаты аўтографы. Мы ўсе — стракатыя.

Але — ці ўсе?..

З верасня памёр член Саюза пісьменнікаў Беларусі, перакладчык Міхаіл Фёдаравіч Дубянецкі.

М. Дубянецкі нарадзіўся 4 сакавіка 1927 года ў вёсцы Востраў Пінскага раёна Брэскай вобласці ў сялянскай сям'і. У 1944 годзе скончыў кароткатэрміновы настаўніцкія курсы ў Пінску. Настаўнічаў у Лемяшэвіцкай сямігодня Пінскага раёна. З 1951 года на партыйнай рабоце ў Пінскім, Ганцавіцкім РК КП Беларусі. Скончыў Рэспубліканскую партыйную школу пры ЦК КП Беларусі (1956) і завочна — Вышэйшую партыйную школу пры ЦК КПСС па спецыяльнасці журналістыка (1960). Працаваў на месці рэдактара ганцавіцкай раённай газеты «Сялянская праўда», рэдактарам выдавецтва «Беларусь», галоўным рэдактарам выдавецтва «Ураджай», інструктарам сектара друку ЦК

КП Беларусі, адказным сакратаром — намеснікам галоўнага рэдактара Беларускай Савецкай Энциклапедыі. Працуючы дырэктарам выдавецтва «Мас-

тацкая літаратура» (1979—1986), М. Дубянецкі многа сіл, энергіі і ўвагі аддаў справе паліпшэння выдання нацыянальнай літаратуры, духоўнага адраджэння беларускага народа.

З мастацкімі перакладамі Міхаіл Дубянецкі пачаў выступаць у 1964 г. Перакладаў на беларускую мову творы рускіх, польскіх і ўкраінскіх пісьменнікаў. У яго перакладзе выйшлі зборнік ўкраінскіх апавяданняў, кнігі В. Распуціна, С. Жэромскага, Г. Цюцюніка, А. Адамовіча і Д. Граніна. Пераклады М. Дубянецкага пазначаны высокім мастацкім густам, глыбокім пранікненнем у ідэйную сутнасць арыгінала.

Светлая памяць пра Міхаіла Фёдаравіча Дубянецкага, таленавітага перакладчыка, чалавека шчодрой душы, назаўсёды застанецца ў нашых сэрцах.

САЮЗ ПІСЬМЕННІКАУ БЕЛАРУСІ
ДЗЯРЖКАМДРУК БССР

□ Закончылася жыццёвая дарога Міхаіла Фёдаравіча Дубянецкага. Мы ўсе, хто блізка і з розных прычын уведалі гэтага чалавека, разумеем, каго страціла Беларусь, наш руслівец-народ. Часцінкаю гэтага народа быў, часцінкаю гэтага дарогага зямлі станае цяпер навіні спадар Міхась. Ад нас пайшоў часны, адданы праўдзе і сумленню рыцар-змагар за лепшую будучыню Бацькаўшчыны. У найцяжэйшыя часы існавання нашага народа — ці то ў апошнюю страшную ваіну, ці ў ліпнай атмасферы сталінска-брэжнеўскай пары, ён атакаваў зло, не баяў-

□ У другім саборным пасланні святога апостала Пятра сказана: «...пакажыце ў веры вашай цноту, у цнотце ж розум, у розуме стрыманасць, у стрыманасці цярплівасць, у цярплівасці пабожнасць, у пабожнасці браталюбства, а ў браталюбстве любоў...»

Паводле гэтых вершаў хрысціянскіх і жылі Вы, дарагі наш Міхаіл Фёдаравіч.

Вера Ваша была чыстая, розум ясны, сэрца апостальскае.

Вы ўмелі цярпець, умелі — як ніхто! — любіць, наўна спадыявалі служнаў манамах ператварыць у братоў сваіх.

Ніводзім наш пэст не ведае столькі добрых слоў, колькі іх ведалі Вы, таму нават пра блажы людзей, чалавечкаў нічэжных, Вы гаварылі няяк прасветлена, гаварылі са спадыяваннем, нібы тлумачылі субяседніку: і яны ж — людзі, а раптам адумаюцца?!

У чэрвені 1981 года ў сваім дырэктарскім кабінете Вы казалі мне, студэнту Літаратурнага інстытута, будучаму рэдактару: «Рэдактар — той, хто не баіцца чэзурны. Кожная таленавітая кніга павінна быць надрукавана».

Так, гэта я пачуў у чэрвені 1981 года, калі рассыпаўся набор «Тутэйшых» Янікі Купалы, пачуў не на сбравай кухні, а ў дырэктарскім кабінете савецкага выдавецтва.

Гэта сказаў Вы — ДУБЯНЕЦКІ!

І, мусіць, з гэтага часу, а можа, нават і раней (эршты, усё высветліцца) на Вас пачалося паліванне — спланаванае, ме-

ся заступіцца за чэснага чалавечна-собрага па жыццю і пры, не баяўся ўзяць на сябе удар чарговага дуралома-бюракрата, мог выйсці і не раз выходзіў насуперак партыраты. А калі ў краіне, якая стала нагадваць усеагульную казарму, турму і блэжонную абіцель, павелу выратавальны вецер перабудовы, Міхась Фёдаравіч адным з першых увайшоў у склад Аргкамітэта па стварэнні Беларускага народнага фронту за перабудову «Адраджэнне». Сябрам Сойма БНФ ён быў і да апошняга дня. Ён прымаў удзел у падзеях звязаных з «Дзядамі» ў 1988 г. і цяпер сусветнавядомымі Куратамі. Быў дзейным членам кіраўніцтва арганізацыі ахвяр

тадычнае, штомесячнае, нават штотыднёвае, тэлефоннадэбильнае, трыбуннахаскае. Паліўнічы было не злічыць — ад крамлёўскіх змяніных да нашых дробных суслікаў і ступачоў. Яны, паліўнічыя-прафесіяналы, амаль не пакінулі ніякіх слядоў — ні рэзалацый, ні загадаў, ні бэндаўскіх артыкулаў. Дзейнічалі даволі абачліва. Навучаны вопытам папярэдняга тэрору, яны баяліся пакідаць сляды, пратакольныя плямы, таму, упэўнены ў сваёй беспаранасці, хапаліся за тэлефоны, выскоквалі на трыбуны, усцэналі пілатаўскія допыты ў сваіх безбалконных кабінетах. Не паперы, яны давяралі толькі свайму голасу. Разумелі: так лягчэй і хутчэй можна пацэліць у сэрца.

І пацэлілі.
Я ведаю, Вы ім даравалі, Міхаіл Фёдаравіч. Я таксама дарую, бо не ўмею нараць.

Карае Бог.

29 жніўня Мікола Шаляговіч сказаў мне, што Вы зноў у бальніцы, што аноў сэрца... А я думаў, што Вы ў Польшчы, у краіне, якую любілі і дзе Вас любілі таксама. Вы ж збіраліся туды. Памятаю, як тры гады назад у Варшаве сам Войцэх Жунроўскі папрасіў мяне перадаць Вам яго новыя кнігі і асабісты, поўны ўдзячнасці, ліст.

29 жніўня (дзевай дзён таму!) я сядзеў з Анатолемам Сысам каля Вас, каля Вашага апошняга ложка. Нас прывяцла, засмучана ўсімхнуўшыся, цудоўная Марыя Міхайлаўна. Вы распавядалі пра Ірынку, пра яе новы часопіс; Вы шкадавалі, што Галя не піша публіцыстычных вершаў, што ў яе будучым зборні-

сталінізму «Мартыралог Беларусі».

Спадар Міхась шчыра хінуўся да моладзі, і яна гарнулася да яго. Гэта, відаць, надавала яму немалую духоўную сілу ў той час, калі хвароба рабіла сваё.

Сёння, на парозе вечнасці і расстання, мы схіляем перад Міхасём Фёдаравічам сваё чало і нажам яму, у тую вечнасць, наша сяброўскае «Бывай! Мы цябе не забудзем».

УПРАВА СОЙМА БНФ.

ку «Анадыямэна» толькі чыстая пазізія.

Міць з Анатолемам запрэчылі: дык гэта ж і добра!

Гаворна на тым і скончылася...

Цяпер я шкадую, што не паспеў больш істотна сказаць Вам пра Галю, пра Вашую таленавітую Галіну, бо яна ж не проста пэзтка, а працавітая майстрыха, бо яе вершы, асабліва пераклады твораў Бёрнса і Байрана, — мая чытацкая і рэдактарская радасць, бо ўвесь яе «непубліцыстычны» зборнік «Анадыямэна» кожнаму свайму старонкаму сцвярджае: пэзізія для Галіны Дубянецкай — адзіна магчымы стан існавання, а сама Анадыямэна, яна ж і Венера:

Робіць няпэўны крок...
Падае на яскон,
Акіян шапоча ўлагоджана,
Цалуючы сьлед яе ног...

Пачуіце мой голас, Міхаіл Фёдаравіч, пачуіце гэтыя светлыя вершы...

Даруйце, што турбаваў, не ў пару тэлефанаваў, калі ўздумалася, тады заходзіў, а то зусім на цэлыя тыдні замаўкаў...

Пра Вас я не буду паведамляць сваім бацькам. Пажывіце для іх даўжэй — яны Вас любілі.

Няхай усё будзе так: гэты нумар «Ліма» прыйдзе ў давыдгародцоўскую бібліятэку, там прачытаюць, а пасля сустрэнуць маю маму дзе-небудзь на базары і скажучы: «Цётко Любо, ваш Лёна напісаў пра...»

Міхаіл Фёдаравіч, Вы ўжо Т А М, а мы пакуль Т У Т. У нас ішчэ засталіся сякія-танія дробныя клопаты.

Леанід ДРАНЬКО-МАЙСЮК.

А Б'Я В Ы

Рэспубліканскі цэнтр эстэтычнага выхавання дзяцей Міністэрства народнай адукацыі

запрашае аматараў, школьнікаў і студэнтаў, спазнаць сакрэты творчасці, вытокі і традыцыі мастацкага слова, далучыцца да літаратурнага працэсу ў асяродку талентаў і майстроў усіх жанраў. На працягу года студыйцы сутракаюцца ў Доме лі-

таратара ў вольны ад заняткаў час.
Завы дасылаць на адрас: 220600, Мінск, Ленінскі праспект, 326, Рэспубліканскі цэнтр эстэтычнага выхавання дзяцей. Тэлефоны для даведак: №№ 26-13-34, 23-98-51.

Саюз пісьменнікаў Беларусі выказвае глыбокае спачуванне пісьменніку Генадзю БУРАЎКІНУ з прычыны напаткаўшага яго гора — смерці бацькі.

Калегі па рэдакцыі часопіса «Нёман» выказваюць глыбокае спачуванне фотакарэспандэнту Анатолю Данілавічу КАЛЯДЗЕ з прычыны смерці жонкі.

